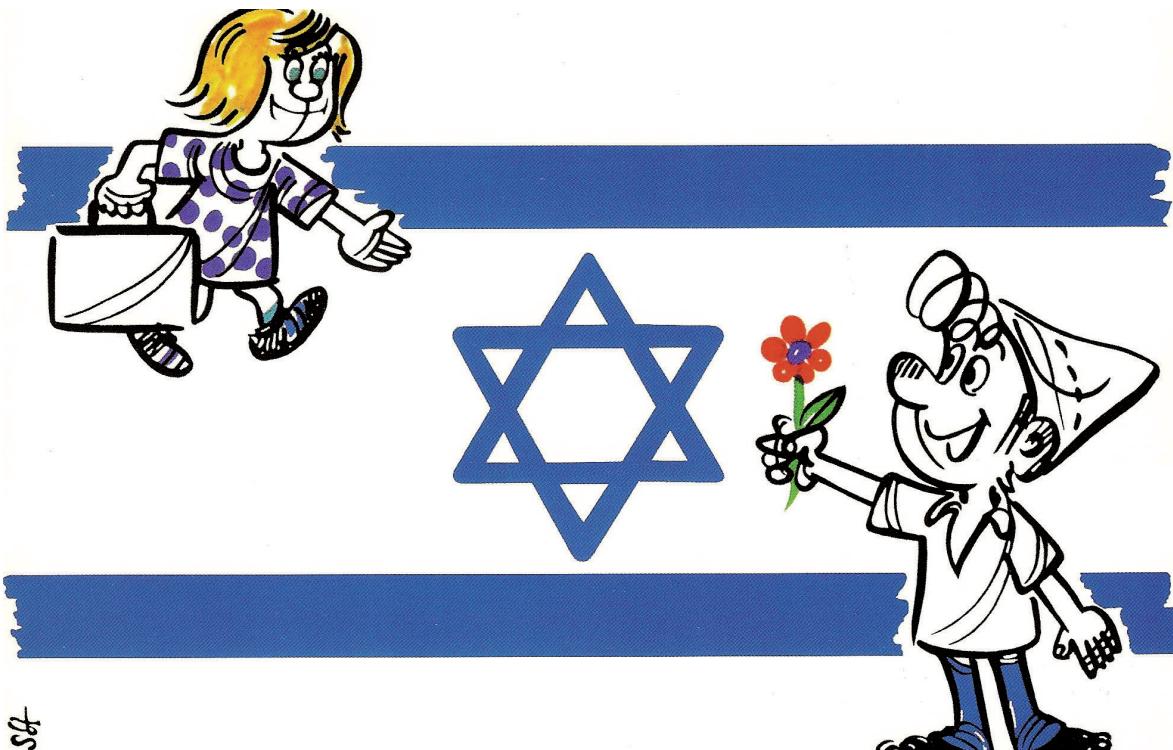

התקווה

מסע רב-תחומי בעקבות המנון הלאומי

טסף

מדריך למורים מלאוה בתקליטור

מאת
ד"ר אסתרית בלצן

www.edu.gov.il/tal/portal

משרד החינוך, המזכירות הпедagogית, האגף לתוכניות ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים התשס"ט

כתיבת הספר, תכנון ועריכת התקליטור – ד"ר אסתרית בלצן

הוועדה המלווה:

ד"ר צופיה יודע, מ"מ מנהלת האגף לתוכניות ולפיתוח תוכניות לימודים, משרד החינוך

ד"ר יעל שי, מפמ"ר מזיקה במשרד החינוך

ד"ר ליה לאור, מרכזת תוכנים ותוכניות במזיקה באגף לתוכניות ולפיתוח תוכ"ל במשרד החינוך (עד שנת התשס"ז)

ד"ר יהושע רוזנברג, מ"מ מרכז אשכול רוח ויהודות באגף לתוכניות ולפיתוח תוכ"ל במשרד החינוך

רישום תווים: פרופ' משה זרמן

عيוב העטיפה: ד"ר אסתרית בלצן, ציפי שנקלר

איור העטיפה: בול "התקווה" ליום העצמאות 2008 באדיבות גליה אלבין אלמדייה בע"מ והשירות הבולאי

עיצוב: סטודיו ברוך נאה (ענת)

בחירת חומרים גרפיים: ד"ר אסתרית בלצן

עריכת הלשון: אמן שנון, ליורה הרציג

טיפול בזכויות יוצרים: ז'קלין אגם

ליוי ההפקה: מיקי תוסיה-כהן, מרכזת תוכנים במזיקה באגף לתוכניות ולפיתוח תוכ"ל במשרד החינוך (משנת התשס"ז)

ביצוע גרפי ולוחות: ארט פלוט, ירושלים

© כל הזכויות על המדריך והתקליטור שמורות למשרד החינוך, התשס"ט 2009

© כל הזכויות על המילים, הלחנים והביצועים שמורות לאקו"ם וליזטרים

© כל הזכויות לצירות האמנות וلتצלומים שמורות לאמנים, צלמים, מוזיאונים ולמאגרי התמונות לאקו"ם

ולחוצאת הספרים **מעלות** – הוצאה ספרים בע"מ, רח' קרליבך 29 ת"א, טל. 03-5614121

"בָּן, בַּמְסֻתְּבֵר זו הַדָּרֶךְ הַמְנוּנִים:
מִתְחִילִים כְּשִׁיר שֶׁל חֲבָר תִּמְהוֹנִים...
וְלִבְסּוֹף הַגָּה... פְּתָאֵם אוֹ לֹא פְּתָאֵם...
תִּזְמְרוֹת עֹבֶרֶת וְעַם מִצְדִּיעַ דָּם".

מתוך "המנון ומחבריו", נתן אלתרמן

תוכן העניינים

9	1. "התקווה" – שיר אחד, יחיד ומיעודן
9	א. עוד לא אבדה התקוותנו
10	ב. מניין כוחה של "התקווה"?
12	ג. מה אומרת לנו "התקווה"?
15	2. איך המנון נולד? המנון ולאום בעולם
19	3. ההמנון שלנו
19	א. הרקע לצמיחת המנון – "חיבת ציון" וראשית הציונות
20	ב. ניצני המנון – שיריו "חיבת ציון"
20	1. השושנה – דמעת הליצן (1860)
24	2. חoso, אחים, חoso (1883)
25	3. אם אשכחך – ומשורר שנשכח (1888)
27	ג. "תקוותנו" – השיר ומחברו
34	ד. מ"תקוותנו" ל"התקווה" – כור היתוך ישראלי
36	ה. מניגנת "התקווה"
38	1. שיר עגלונים רומנים
40	2. אידלסון והמקורות העממיים ל"התקווה"
40	3. הד תפילות יהדות ספרד ואשכנז ב"התקווה"
41	4. מקורות זרים
44	5. "התקווה" ו"המולך" מאט סמאנַה
46	6. לחנים זרים בזמר העברי
47	ג. משיר הווי – להמנון
50	ז. "התקווה" נאבקת להכרה
52	ח. איימבר בהר הרצל – סוף דבר
54	ט. שאלות סיכום
55	4. "התקווה" ושרביט המנצח – מסע סימפוני
59	5. הרוגעים הגדולים של "התקווה"
59	א. "התקווה" האסורה, 1936
59	ב. שירת "התקווה" של ניצולי ברגן בלזן, 20.4.1945
61	ג. "התקווה" בפי "עליז הגרדום", 1947-1945
62	ד. "התקווה" ביום הכרזת המדינה, 1948
63	ה. "התקווה" מעל פסגת הר הצופים, 1967
64	ו. שאלות לעובדה עצמית

65	6. "התקווה" – מבחר ביצועים
65	א. קהל ישראלי שר "התקווה" – ביצועים בראשי הזמנים
65	ב. סולנים – מברברה סטריזנד לשירת חד
66	ג. עיבודים תזמורתיים
67	ד. עיבודים מקהלתיים
67	ה. קו המשווה – טבלת השוואות ושאלות
68	7. "התקווה" – הדימ ופולמוסים בתקשות: עיתונות, רדיו וטלוויזיה
68	א. בעיתת הייצוגיות
69	ב. משבר 1932
71	ג. המנון השני – "ירושלים של זהב", 1967
78	ד. לקרת יובל למדינה, 1998
79	ה. 2008 – שישים שנה למדינה
79	1. השר שלא שר
80	2. "התקווה" – עתיד?
80	3. כבodo של המנון?
81	4. שאלות פתוחות
82	8. התייחסות ל"התקווה" בשירי רוק ישראליים בשנים האחרונות
82	א. התקווה לא עובר גלגול"ץ (אביב גפן)
84	ב. החלום יגוע אם נאבד את התקווה (סאבלימינל והצל)
86	9. התקווה על מסך הקולנוע
86	א. "משחו לרוץ אותו" ומלחמת לבנון השנייה, 2006
88	ב. "לך לשולם גשם", סרט תיעודי על גלגול התקווה, 2007
90	10. "התקווה" שלי – פרויקט אישי
92	נספחים
92	11. הרחבה למורה למוזיקה ולהובבי המוזיקה
92	א. המנון זהות לאומי במוזיקה אמנונתית: המלחין כתבנית נוף מולදתו
92	1. היידן והמנון האוסטרי ב"רבייעית הקיסר"
93	2. בטහובן, הסימפוניה התעשיית והמנון אירופה
95	3. ורדי ו"שירת העבדים העבריים" מתוך האופרה "נבוקו"
96	4. מלחמת המנוןים ב"פתחה 1812" מאת צ'ייקובסקי
98	5. הפוואה הסימפונית "המולךבה" מאות סמטה ו"התקווה"
104	6. עבודה עצמית לתלמידי בגרות במוזיקה

110	ב. התקווה כנושא מרכזי בזמר העברי, מקום המדינה ועד היום
111	1. הן אפשר (חיים חפר/דוד זהבי, 1948)
112	2. מחר (נעמי שמר, 1963)
114	3. שיר לשלום (יעקב רוטבליט/אייר רוזנבלום, 1969)
116	4. מרדף (ירון לנדרון/נחום היימן, 1970)
118	5. לו יהיה (נעמי שמר, 1973)
120	6. אין לי ארץ אחרת (אהוד מנור/קורין אלאל, 1982)
122	6. שיר התקווה (אביב גפן)
123	6. התקווה (סבלימינאל והצל)

12. הרחבה למורה בספרות

124	א. "חיבת ציון" בספרות העברית – בין "השכלה" ל"תחייה"
125	ב. ההשכלה
127	ג. "חיבת ציון" ושירותו של אימבר
132	ד. שירת התחייה – ביאליק וטשרניחובסקי
134	ה. שלושה מחזורי Tessie נגד המליצה – מאימבר לאלתרמן
135	ו. המנון ומחברו – נתן אלתרמן
136	ז. שאלות סיכום

13. הרחבה למורה לאזרחות ולסוציאולוגיה

137	א. ישיבת ועדת הכנסת בנושא חוק המנון (2002)
147	ב. חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה (2004)
148	ג. שאלות סיכום

14. תקליטור "התקווה" – פירוט קטיעים וממצאים בתקליטורים המצורפים

15. דוגמאות תווים

תודה

"התקווה" – שיר אחד, ייחיד ומינוחד

א. עוד לא אבדה התקוותנו

"המְסֻדָּר יַעֲבֹר לִדְוֹם. עַמּוֹד דָוָם.
המְסֻדָּר יַכְתִּיר אֶת נְשָׁקָו. הַכְּתָף שָׁק.
המְסֻדָּר יַזְגִּל אֶת נְשָׁקָו. זָגֵל שָׁק.
הַקְּהֵל מַתְבִּקֵשׁ לְקוֹם לְשִׁירַת 'הַתְּקֻווָה'".¹

זה קורה כשהקהל כם על רגליו ושר את "התקווה".
פתאום באה המנגינה הנושנה ומלכדת את כולם סביב בשורה גדולה.
לפעמים, ברגעוי ניצחון, היא מלאת עצמה ותהיילה.
לפעמים, בעצרות זיכרון, היא ח賴ית כתפילה.
לפעמים, בטקסים, שרים אותה סתם כי "חיים".
לפעמים, כشنשבעים, היא ניצבת בין המתים לחים.
לפעמים, באספות ובעצרות, היא מושרת בהתלהבות גדולה.

יש שהיא מתחילה את דרכה בגישוש ובאי-ביטחון. אבל בהגיע המשפט "עוד לא אבדה
תקוותנו" שיר כבר כל הקהל באמונה שלמה. [\[תקליטור 1 רצועות 1 ר-2\]](#).

תמיד יש שהוא מחזק בשירה המשותפת הזאת. חוסן של מסורת, של השתייכות עם אחד, לשפה אחת, לגורל אחד, בדרך ארוכה וכואבת. תחושה חזקה כי גם אם הארץ סוערת ואדמתנו בוערת – "התקווה" תמיד נשארת.

האם שאלת את עצמך פעם – מניין שאבה "התקווה" את כוחה?
בעמודים הבאים ננסה להבין כוח זה ולפענחו.

¹ משפטים אלה נאמרים מדי שנה בטקס פתיחת אירופי יום העצמאות במדינת ישראל.

קהל בתפוצות בשירת "התקווה", באדיבות גליה אלבין

ב. מניין כוחה של " התקווה"?

כוחו של השיר נעה בנושא שלו – " התקווה ". התקווה היא ציפייה לעתיד טוב יותר, האמונה שהאושר בא, שהחלום יתגשם. " בمكانם שבו יש חיים – תימצא התקווה ", אמרו חכמי יוון ורומי², ואצלנו אומרים – " טוביה תקוות החיים ",³ " התקווה תפיח רוח- חיים בלב איש לעבוד ולחיות ".⁴ החלום יגוע אם נאבד את התקווה.⁵ כי מה יותר מעודד, מחזק, מקיים נופלים, מקיים נרדמים ונונtan כוח למתיעסרים מאשר **תקווה** ?

כוחו של השיר באוניברסליות שלו – זהו שיר שצליליו פזוריים על פני כל אירופה, על פני אומות שונות, שפות שונות ותרבותות שונות לאורך מאות שנים. כל הצלילים הללו מתאחדים לבסוף בהמנון שלנו.

כוחו של השיר בההיסטוריה שלו, בשורשו הרבים והמפואתלים. " התקווה " היא שיר ישן נושן, המלווה אותנו משך יותר ממאה שנה. ימיה של " התקווה " ארוכים פי שניים מימייה של מדינת ישראל.

כוחו של השיר במשמעותו ובתפקודו בכל אירוע בחיינו במדינת ישראל – צלילי ההמנון מלווים את דגל המדינה המתנפנף ברוח, את גיבורי האומה ומנהיגיה בימים של הצלחות ותרועות וביםים של יגון וחיכרון. ההמנון הושר וקודש ברגעים אחרונים של נידונים למוות ועולי גרדום. ספורטאים ישראליים מזיללים דמעה בשומעם אותו כשהוא מלאה הענקת מדליות בתחרויות ואולימפיאדות. לידי בית ספר שרים ומשננים אותו בכל אירוע וטקס. חיילים שרים אותו בטקס השבעה ובairוועי הנצחה.

כוחו של השיר בשייכות שלו – זהו המנון שנוצר על ידי העם, נבחר על ידי העם ומושר בפי העם. ההמנון שייך לכלם וכולם שייכים לו. " התקווה " מלאה אותנו ופעילה אותנו בימי חג ובימי חול, בימי אבל ואפילה במשחקי כדורגל ...

השיר **מחייב** אותנו למקום, לעמוד דום, לתת כבוד למיליטים ולמנגינה. השיר **מצהה** אותנו כיהודים וכעם אחד – " כל עוד בלבב פנימה / נפש יהודי הומיה ". השיר **מציג** את ארצו בראש מעינינו – " עין לאיזן צופיה ". השיר **מתעד** אלפיים שנות גלות, בעברית בהטעמה אשכנזית (מלעילית) ישנה – " מזרח ", " איזון ".

קשה להאמין שאוצר גדול כל כך של מידע ורגש גלום בשיר אחד, יחיד ומיחוד – " התקווה ".

2 אריסטו (יוון, 322-384 לפנה"ס): " התקווה היא חלומו של האדם הער ".
קיקרו (רומא, 43-106 לפנה"ס): " במקום שבו יש חיים, יש גם התקווה ".

3 מתוך דברי תמר לאמנון ברומן העברי הראשון **הבת ציון** (1853) מאת אברהם מאפו (1808-1868).

4 מתוך "משפט עמי", אמרו המפורטים של הסופר פרץ סמולנסקין מס' 1884. ראו פרק 3.

5 ראו סאבלימינל בדיסק המצורף, רצעה 28.

ג. מה אומרת לנו " התקווה ?"

התקווה

מילילים: נפתלי הרץ אימבר

לחן: עממי

התקווה

5
הַיְהוּ מָחִילִים כִּי־פְשָׁע־גָּמָה־נֵי־פֶּבֶב־עֲד־גָּל־
9
גָּמָה־פְּנֵי־צָוֹן־כָּל־קָעָם־דִּין־קָח־מָנוֹת־מֵי־אַגְּלָה־
13
יָמָם־פָּאָל־שְׁנָתָת־נָה־תְּקָה־נָטָן־תְּקָה־אָבָב־לָא־עָד־
17
יָמָם־לְשָׁרוֹן־יְיוֹן־כָּזָאָנוֹ־עַצְּרָאָבָשָׂרָיְמָה־שִׁיאָבָשָׂרָיְמָה־לְהָ

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודיה חומיה
ולפאתני מזרח קדימה
עין לציון צופיה

עוד לא אבדה תקונתי
התקווה בת שנות אלףים
להיות עם חפשי בארץנו
ארץ ציון ירושלים.

כולם מכירים את השיר, אך רובנו לא באמת מקשייבים לצלילים ולמילילים. אם נתעמק, נתעכוב ונקרוא אותו לאט, נגלה כי סיפור ארוך מסתתר מאחוריו כל מילה במשפטיו, מסתמן בכל צליל במנגינותיו.

במשפט אחד מתאר השיר את התקוות הממושכת והמיוסרת של היהודי לחזור לארץ ישראל ולהיות בה עם חופש. זהו משפט תנאי: כל זמן היהודי רוצה להגיע לארץ ישראל, יש התקווה לעם לשוב לארצו. כך התקווה האישית, האינטימית, בלשון יחיד בבית א' – התקווה שפועמת בלב, רוגשת בנשמה, מסתכלת בגעוגעים לירושלים – הופכת להיות הצהרה קבוצתית, לאומית בלשון רבים בבית ב': "עוד לא אבדה תקונתו להיות עם חפשי בארץנו".

השיר כתוב בעברית מליצית בהשראת תנ"כית. כל מילה שאולה מן המקורות! כשאימבר כתב את המילים האלה, השפה העברית לא הייתה שפה חיה, זורמת, מדוברת. היא הייתה שפת קודש, שפת חכמים, שפת חלומות כמוסים וגעוגעים.

להלן ביאור מילים וביטויים מתוך " התקווה ":

כל עוד – כל זמן ש...

"כל עוד..." – צירוף מילים זה מהו כפל לשון, המותח את ציר הזמן עוד ועוד, וMBOLIT את האמונה האיתנה בנצחיות העם היהודי.

בלבב – בתוך הלב. המילה "בלבב" עצמה היא הכפלת המלה "לב".⁶ המילה "לבב" בסמוך למילים "כל" ו"נפש", מופיעה בתפילה "שמע ישראל", תפילה שיהודים מצווים לומר פעמיים ביום: ⁷ "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד. ואהבת את ה' אלהיך, בכל לובבך נפשך, ובכל מאנך" (דברים ז', ד-ה).

נפש הומית – נפש משותקת, נסורה, מתגעגעת. "מה תשתחח נפשי וממה תתחמי עלי" (תהילים, מ"ב, יב).

ולפאתה – מהמילה פאה – פינה, צד, עבר. **ולפאתה מזרח** הכוונה לפניה לצד מזרח, שהוא הכוון לאرض ישראל ולירושלים מהתפללים ממערב, מאירופה. ארון הקודש בבית הכנסת עומד בכוטל המזרחי הצופה למקום הר הבית. כך נושאים המתפללים עיניהם תמיד למקומות בית המקדש בירושלים (משנה, מסכת ברכות, פרק ד', ה).

קדימה – שלוש אפשרויות לפירוש המילה, ושתיים מהן יוצרות סטירה: קדימה מושון התקדמות לקדמה לאומית בעtid; לעומת קדימה מושון "קדם" – פניה אל העבר, אל המסורת: "חיש ימינו בקדם" (איכה ה', כא). סטירה פנימית זו בין קדימה לאחרונה, בין התקדמות לבין הטרפוקות על העבר הרחוק, נמצאת במהותה של הציונות ומלווה את ההיסטוריה של "התקווה" לאורך השנים. עוד יתכן פירוש שלישי – קדימה מושון כיוון מזרח, לצד קדמים (רוח קדמים – רוח מזרחית, מדבנית). אלא שאז לפניו שיבוש פיטוי, יש לומר קדמה, כתוב: "צפנה ונגבה, וקדמה וקמה" (בראשית י"ג, יד).

צופיה – צורה מליצית של המילה צופה (משקיפה). יש כאן גם צליל של ציפייה. כפל הלשון כאן מבטא אחדות גוף ונפש: גם העין הצופה, גם הנפש המצפה – שתיהן שואפות לציוון.

עוד לא אבדה תקוותנו – הביטוי לקוח מחזון העצמות היבשות בנבואה יחזקאל (ל"ז, יא-יב):⁸

"הנה אמורים, יבשו עצמותינו ואבדה תקוותנו נגזרנו לנבי".

"לכנו הנבא ואמרת אליהם, פה אמר אדני ה':

הנה אני פתח את-קברותיכם... והבאתי אתכם אל-אדמת ישראל".

עברית עתיד? מבחינה תחבירית, הצורה המקובלת היום למשפט תנאי היא: "כל עוד בלבב... לא אבדה תקוותנו". אך לאמרה "עוד לא אבדה תקוותנו" (זמן עבר) יש תוקף של הצהרה על-זמנית החובקת עבר, הווה ועתיד.

בת שנות אלפיים – שקיימת אלפיים שנה. הרומנים הגיעו את עם ישראל מארצו בשנות 70 לספירה, אחרי חורבן בית שני. ממש מתחילה ספירת אלפיים שנות גלות, ומשם התקווה המתמשכת לחזור לארץ ציון וירושלים.

⁶ כפל לשון סקלרי נמצא גם בשם של היוצר: המילה "לב" מופיעה בשמו של מחבר התקווה, נפתלי הרץ איימר, וגם בשמו של חוזה המדינה בנימין זאב הרצל ("הרץ" פירושו לב, בגרמנית).

⁷ בשחרית ובערבית מדי ים.

⁸ הביטוי "עוד לא אבדה תקוותנו" מופיע גם בהמנון הפולני שנתרחבר בידי ויביצקי – "עוד לא אבדה פולין כל עוד אנו חיים". על השפעות המונונים זרים, ראו בפרק "תקוותנו – השיר ומחברו", עמ' 27.

ארץ ציון וירושלים – היום היינו אומרים בפשטות, ארץ ישראל. אך לא תמיד כונתה ארצנו בשם זה. כאשר אברהם אבינו הגיע לארצנו, היא נקראה "ארץ כנען". השם "ישראל" היה שמו של יעקב אבינו ("ויאמר לא יעקב יא אמר עוד שמן כי אם ישראל כי שרת עם אללים ועם אנשיות ותוקל"). בראשית ל'ב, בט). בעבר שנים ניתן השם "ישראל" לממלכת עשרת השבטים (שנפרדו משבטי יהודה ובנימין והקימו ממלכה משלהם, כמו תואר בספר מלכים א'). בגלות השתרש המונח "ציון" בהתייחסות לארץ ישראל.

"**ציון**" הוא שם של המצודה היבוסית בירושלים שנכבה בידי דוד המלך. המילה מופיעה לראשונה בשמואל ב', ה', ז-ט: "וילפְּךָ דָּוֹד אֶת מִצְּדַּת צִיּוֹן – הִיא, עִיר דָּוֹד ... וַיֵּשֶׁב דָּוֹד בְּמִצְּדָה, וַיַּקְרָא־לָהּ עִיר דָּוֹד". במשך הזמן התרחבה משמעותה של המילה. המילה "**ציון**" הפכה לכינויים המקראי של ירושלים, מלכות יהודה, ארץ ישראל ועם ישראל.

יתכן כי מקור המילה "**ציון**" במילה "**ציהה**" (שפירושה – מדובר צחיח), והכוונה היא לנוף מדבר יהודה, בוואק ים המלח, כפי שהוא מצטיר בעיני המשקיף מהרי ירושלים.

ציון וירושלים – שתי המילים הקשורות במלכות דוד, בימי הזוהר של עם ישראל בארצו. מן המילה ציון נגזרות התנועות הלאומיות היהודיות במאה ה-19: המשורר נפתלי הרץ אימבר היה חבר בתנועת "**חיבת ציון**", תנועה עממית למען יישוב ארץ ישראל ובנינה, שהתחפחה בmourה אירופה משנת 1880 ואילך. בעקבות "**חיבת ציון**" כמה הציונות, התנועה הלאומית המדינית היהודית בהנהגתו של הרצל (1897).

עכשו, אחרי שברור לנו מה אומרות המילים, עולה השאלה:

איך זה ששיר אחד מבטא חלק רוח של עם שלם לאורך תקופה ארוכה כל כך?

המדובר בשיר שהפוך במשך הזמן להמנון. השיר המקורי נכתב ברומניה בשנת 1878 בידי המשורר נפתלי הרץ אימבר (1856-1909) תחת הכותרת "**תקותנו**". הכוורת, המילים והלחן עובדו בידי אנשי מפתח בעלייה הראשונה במושבות הארץ, בין השנים 1888-1905.⁹ השיר המתוקן, תחת הכותרת " **התקווה**", הפק להמנון במהלך המאה ה-20.¹⁰

מהו המנון ואייך הוא נולד?

⁹ הלحن הוצמד לשיר בראשון-לציון ב-1888 בידי שמואל כהן (1870-1940), אז צעיר בן 17 שעלה ארואה מרומניה. הכוורת שונתה מ"**תקותנו**" ל" **התקווה**" בידי העורך אברהם משה לונץ, שהדפיס את השיר בשירון העלייה הראשונה **שירי עם ציון** ב-1895. שינויים משמעותיים נעשו בידי המורים דוד לין (1903), שנייני סדר הבתים) ומטמור-כהן (1905), שנייני המילים בבית שני). ראו פירוט בפרק 3 ד.

¹⁰ אליהו הכהן, **התקווה: משיר להמנון**, עם הוצאה בול "התקווה" ביום העצמאות תשס"ח, 2008.

איך המנון נולד? המנון ולואם בעולם

מקור המילה "המנון" במילה היוונית "הימנוס" (Hymnos) – שפירושה שיר הלה. שירי הלה הראשונים נוצרו כשיר תהילה לאל, לדת או לקדושים. חלק ממזמור ספר תהילים בתנ"ך הם המנונים המשבחים את תפארת ה' אלוהינו.

כך למשל שני הפסוקים האחרונים של ספר תהילים:

"**הַלֹּוּהוּ בָּצְלָצְלִישְׁמָעּ;** **הַלֹּוּהוּ בָּצְלָצְלִי תְּרוּעָה.**
כָּל הַגְּשָׁמָה, **תְּפִלֵּל יְהָה:** **הַלֹּוּהָה**" (תהלים ק"ג, ה-ו).

ובמדרשים, כגון בשמות רבא, נאמר: "מלacci השרת אומרים **המננות לפני הקב"ה**" (מ"ה, ב.).

במשך הזמן נולדו המנונים המברכים ומשבחים מנהיגים חילוניים – מלכים, מצבאים ושליטים. המנון הרשמי הראשון היה **המנון האנגלי** "אלוהים, שמור את מלכנו" משנת 1745 (מילים ולחן – עמי) המבוקש [תקליטור 1 רצואה 3]:

God save our gracious king
Long live our noble king
God save the king...

אלוהים שמור את מלכנו הנדייב
יאריד ימים מלכנו האziel
אלוהים שמור את מלכנו

דגל בריטניה

המנון האנגלי

7

God save our gra - cious King long live our no - ble King God save the King!

Send him vie - to - ri-ous ha-py and glo - ri-ous long to__ reign o - ver us God save the King!

המנון האוסטרי הולחן ב-1797, בידי המלחין פרנץ יוזף היידן (אבי הסגנון הקלאסי בוינה 1732-1809). היידן ביקר בלונדון, האזין להמנון האנגלי וכתב בהשראתו את המנון אוסטריה, לפי מילים של המשורר ל"ל האשכה (1749-1827). המנון הוא תפילה לשלומו של פרנץ, קיסר אוסטריה [תקליטו 1 רצועה 4]:

Gott erhalte Franz, den Kaiser,
Unsern guten Kaiser Franz!
אל שמר את פרנץ הקיסר
את הקיסר הטוב שלנו, פרנץ!

המנון אוסטריה

Gott er - hal - te Franz, den Kai - ser, un - sern gu - ten Kai - ser_ Franz! Lang - e le - be Franz, der
Kai - ser, in des Glück - es hell stem Glanz! Ihm er - blüh - en Lor-beer - rei - ser, wo er
geht, zum Eh - ren - kranz! Gott er - hal - te Franz, den Kai - ser, un - sern gu - ten_ Kai - ser Franz!

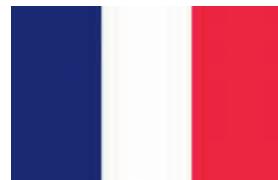
לימים הפך המנון האוסטרי להמנון גרמניה: מניגנתו של היידן נותרה כשרהיתה ואליה צורפו מילים חדשות, וגם הן עברו שינויים רבים (ראו פרק 11, הרחבת למורה למוזיקה, עמ' 92).

בסוף המאה ה-18 התגבשה התודעה שלא רק גיבורים ומלכים זכאים להמנון, אלא גם בני העם הפשוט, המאוחדים סביב רعيון מלבד. קבוצות שונות גיסו את המנון ככלי לגיבוש זהות החברתית-לאומית שלهن. כך נוצר "המנון הלאומי" (National Anthem) – שיר שבו דברי השבח וההיל אינט מופנים לאל, למלך או לגיבור – אלא מבטאים חברה המזדהה עם הנאמר בשיר.

המנון הצרפתית, "המארסיאז" (Marseillaise), חובר והולחן ב-1792, בסערת המהפכה הצרפתית, כאשר הקריאה "המולחת בסכנה" נישאה בפי כל, ולראשוונה נערכ גיוס כללי של ההמון המשולב. המילים והמנגינה שאלות בחלוקת משתי אופרות שהוצגו אז בפריז. איחודן נעשה באופן ספונטאני על ידי קלוד-ז'וזף רוז'ה דה ליל (1863-1760), מפקד גודוד חילילי מארסיי [תקליטור 1 רצועה 5].

Allons enfants de la patrie
Le jour de gloire est arrive.
Contre nous de la tirannie
L'étandard sanglant est levé...

קומו ילדי המולדת,
הגיע יום התהילה.
נגדנו העריצות,
הרימה את דגל...

דגל צרפת

המנון צרפת - המארסיאז

Al-lons en-fants de la Pa - tri - e, Le jour degloire est ar - ri - vé. Con-tre
 6 nous, de la ty - ran - nie, L'é - ten - dard san - glant est le - vé, l'é - ten -
 10 dard san-glant est le - vé. En-ten - dez-vous dans les cam - pag - nes mu -
 14 -gir ces fé - roc - es sol dats? Ils vien - nent jus - que dans nos bras é - gor - ger nos fils, nos com
 19 pag - nes! Aux ar - mes, ci - toy - ens! For - mez vos ba - tail - lons! Mar -
 24 chons, mar - chons! Qu'un sang im - pur A - breu - ve nos sil - lons!

בראשית המאה ה-19 החלו מלחמות ומהפכות באירופה והן הגיעו לשיאן בגל לאומיות המכונה "אביב העמים", בין השנים 1848-1849. רוב המהפכות נכשלו. מרידות העמים הקטנים (פולין, הונגריה, איטליה) דוכאו מיד בידי המעצמות הגדולות (רוסיה, אוסטריה, צרפת). עם זאת, ל"אביב העמים" הייתה השפעה על שינויים מדיניים מאוחרים יותר באירופה, כגון איחוד גרמניה ואיחוד איטליה ב-1870.¹¹

תחושה לאומית עולה ומתחשלת בימים של מלחמות, מהפכות ומשברים גדולים. כך כלל גל הלאומיות באירופה בסוף המאה ה-19 גם את הציונות, התנועה הלאומית של עם ישראל. הלאומיות שרה את עצמה ומלכדת את חיליה ואזרחה בהמןן לאומי.

במאה ה-19 נולד והבשיל רעיון ההמןן הלאומי – שיר אחד שירץ את תמצית נשמה של האומה. ההמןן הלאומי הפך לסמל של מדינה, קבוצה או תנועה. רוב המנוני אירופה חוברו בתעوروות הלאומית הגדולה במהפכות "אביב העמים". בראשית המאה ה-20 כבר היה לכל מדינה הממןן, שהוא אחד משלשות הסמלים הלאומיים: דגל, סמל והמןן.

ומה אתנו? עם שהיה במשמעותם של אלפיים שנה ללא מדינה? ללא שפה איחידה?

איך בכלל זאת נולד ההמןן שלנו?

---

11 הרחבה בנושא המנונים בעולם בספרו של מנשה רבינא, "התקוות" – מקורות של ההמןן, תולדותיו ותכונתו ביחסו להמןונים של אומות אחרות", הוצאת המחבר, תל-אביב, תשכ"ט, 1968, עמ' 7-21.

א. הרקע לצמיחת ההמנון – "חיבת ציון" וראשות הציונות

בקבוצת "אביב העמים" התעוררה בשנות החמישים של המאה ה-19 התנועה הלאומית היהודית. מבשרי הציונות ר' צבי הירש קלישר, ר' יהודה שלמה חי אלקלעי ומשה הס כתבו ועשו למען יישוב ארץ ישראל.ichiאל מיכל פינס עליה ארצה ב-1878, עם אליעזר בן יהודה שעלה ב-1881 הקימו את חברת "תחיית ישראל" שפעתה להחיה את השפה העברית בארץ. בוגלה כמה תנועת "חיבת ציון" (1880), שעודדה עלייה לארץ ישראל.

שנות ה-80 של המאה ה-19 הביאו את הפוגרים הראשונים: באחד במאرس 1881 נרצח הצאר אלכסנדר השני בידי מהפכנים. היהודים הושמו ברציחתו. החל מסע שנאה גדול בעידוד השלטונות הרוסיים והצאר אלכסנדר השלישי, שפועל בקנאות דתית. שבוע הפטחא נבחר להתחלה רצח, ההרג והביזה. באפריל החלו הפרעות בדרום רוסיה, ב"תחום המושב" של היהודים. הפרעות כונו "סופות בנגב" (על פי נבואת הזעם "כסופות בנגב, לחלק", ישעהו כ"א, א) ונמשכו שנתיים. במשך השנה הראשונה נפגעו 250 עיירות יהודיות בעשרה מחוזות ברוסיה. בשנה השנייה התפשטו הפרעות מרוסיה לרומניה.

הפרעות גרמו למחפה בחלק הרוח של מנהיגי היישוב היהודי. אם עד אז האמין "דור ההשכלה" שקדמה ונאורות יעוזו לעם ישראל להתרומות בוגלה, באו ה"סופות בנגב" והוכיחו כי האנטיישימות חזקה מן הנאורות ואין יהודים מקלט בטוח אלא בארץם. כך גדלה והתחזקה תנועת "חיבת ציון" – תנועה עצמית למען יישוב ארץ ישראל ובניינה. חובבי ציון התאגדו והביאו לעלייה ראשונה של **חברי ביל"ו** (ארגון שקרה להתיישבות בארץ ישראל, ושמו נגזר מראשי התיבות של "בית, עקב לך ונילכה" ישעהו ב', ה) ולבניתן מושבות ראשונות בימי השלטון הтурקי בארץ ישראל.

שמות המושבות מעידים על השאייפה לחזור לציון:

"פתח תקווה", המושבה הראשונה והוותיקה ביותר המכונה "אם המושבות" – נוסדה עוד לפני הפרעות, בשנת 1878. שמה נלקח מן הפסוק: "וננתני לך את-פרקמיה ממש, ואת-עמך עכור לפתח תקווה" (הושע ב', ז).

"ראשון לציון" – נוסדה בשנת 1882. שמה נלקח מן הפסוק: "ראשון לציון, הגה הנם; ולירושלים, מוביל אמן" (ישעהו מ"א, כט).

"ראש פינה" – נוסדה בשנת 1882. שמה נלקח מן הפסוק: "אֶבְן מִאָסָיו הַבּוֹנִים – הִתֵּה לְרִאשׁ פֶּנֶה" (תהלים קי"ח, כב).

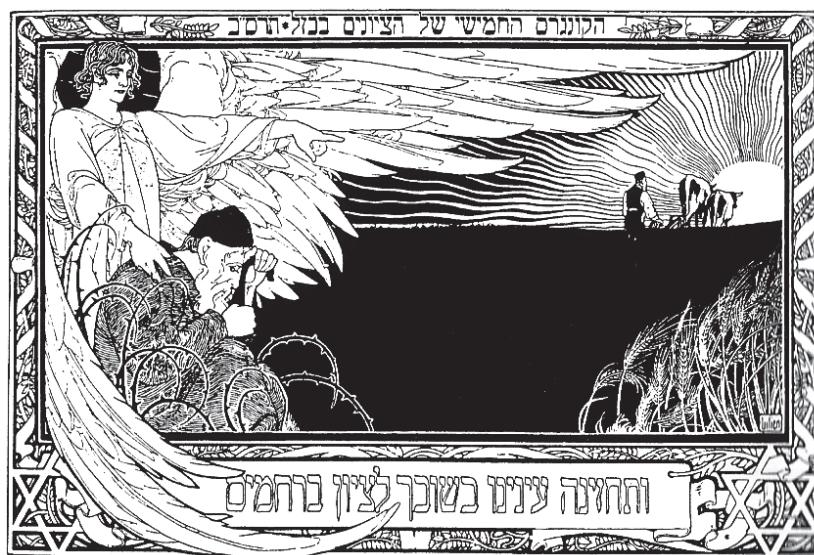
"נס ציונה" – נוסדה בשנת 1883. שמה נלקח מן הפסוק: "שָׂאו נֵס צִוָּנָה, הָעִזּוֹ אֶל-פְּעַמְדֹף" (ירמיהו ד', ו).

ב. ניצני המנון – שירי "חיבת ציון"

עליליה הראשונה קדמו שירים רבים מאת משוררי "חיבת ציון" שסיפרו על געגועים לארץ ישראל, שירי עם גולה ונרדף המנסה להפוך לאומה ומתגעגע אל אرض אבותיו מוקדם. השירים, שנישאו בפי שכבות הולכות וגדלות בתפוצות, היו חלוצי הזמר העממי בעברית וניצני תחיתת השפה. לשירים היה תפקיד חשוב בגיבוש העם. חלק מהשירים היו שירי תפילה וקינה על גורל העם היהודי בגולה כמו "השושנה", ואחרים היו שירי לכת ופעולה כמו "חושו, אחים,חושו".

1. השושנה – דמעת הליצן (1860)

"שיר השושנה" [תקליטור 1 רצואה 6], מהווה אבן בניין בזמר העברי. זהו אחד "השירים המبشרים", שנshawו עםם את זרعي התהוורות הלאומית עשרות שנים לפני שבאו לעולם המושגים "חיבת ציון" ו"ציונות". השיר מהווה זורך על אם הדרך – שיר קדם ציוני שסימן את ראשיתו של הזמר העברי המתחדש.¹² "שיר השושנה" חובר והולחן בידי המשורר ה"כליזמר" והבדחן אליקום צונזר (1836–1913) יליד וילנה, ראה אור בשנת 1860 (כ-20 שנה לפני העלייה הציונית הראשונה, 1882), זכה להצלחה עצומה בקהילות היהודיות במצרים אירופה והושר בקרב הציבור בארץ ברציפות מאז ראשית ימי העלייה הראשונה. העם היהודי משלול לשושנה המוטלת על אם הדרך מתחננת שיביאו אל גן העדן – ארץ ישראל. מדהים לגלוות כי כתבו של שיר עצוב זה היה סטנדאפיסטי – כליזמר ובדREN.

אפרים משה לילין, מהגטו לציון (Von Ghetto nach Zion)
איור מזכרת לקונגרס הציוני החמישי (תרס"ב), 1902

12 השיר היה מקור השראה לשיר "שושנת יעקב" של המשורר אברהם רוזנפולד, לשיר "ראייתי השושנה" של מינץ, "השושנה נובלת" של זטולובסקי, ושירים רבים אחרים. ראו מחקרו של אליהו הכהן במאמרו "על אם הדרך", בכתב העת הדיגיטלי חדשות בן עזרא, גיליון 283, 1.10.2007.

השושנה (1860)

מלחין ולחן: אליקום צונזר (1836-1913)

השיר נכתב ביהידיש בשם "הפרחה" ("די בלומ") ולאחר מכן תורגם לעברית בידי צונזר עצמו, שהיא יוצר דרולשוני, דבר עברית רהוטה. להלן הבית הראשון:

והיא מתחננת לכל נסע:
"אנא אישים, חנוני!
שמרו עזריכם אotti מגע,
פָן ברגלייכם תרמסוני!

על אם הדרה, שמה מתגלה
שושנה חבלית עינים,
נדהפת משער, עליה נובלת,
שוכבת פה מיוםים.

אנא, חנוני,
מעפר הרימוני,
פָן אהיה למרמס רגליים;
בידכם שאוני
אל עדן גני,
אל גן מחמד עינים".

השושנה

1
—ים - ג - עי - לת - ליל - סכ - נה - ש - שו - לת - ל - גו - מות מה-שׁ - כנ - ז - מ - אם - על -
9
—ים - מ - יו - מ - פה - בַת - בְּ - שׁו - לת - ב - נו - ק - ליל - ע, ער - ס - מ - פט - צ - נה -
17
—ינו - נו - פ - שים - אֵי נא - אֵי: ע - ס - נו - כָל - ל - נט - ג - ש - מות היא - נ - שם -
26
—ינו - סו - מ-תרן כם - ליל - נג - ב פו, ע - ג - מג - תי - או כם - צי - ע - צ רו -
34
—ב - ים - ל - נג מס-מך - ל יה - אה פו, ני - מו - רי - ע פר - ע - מ, ני - נו - צ, נא - א -
42
—"ים - ג - עי - מד - מך - גן אל, ני - ג צו - ע אל ני - או - ש כם - צ

זהו أول השיר הפופולרי הראשון בעברית בגולה. אני זוכרת אותו מילדות – אבי שר לי אותו בעיניים נוצחות ובקול רועד ואוהב עוד בהיותי תינוקת.ABA סיפר כי אמו נהגה לשיר לו את "השושנה" כשיר ערש... תמיד אהבתה את השיר, למרות המילים העצובות.

הבית הראשון בונה מיד דרמה: בתחילת, תיאור מצבה של השושנה – פרח זרוק, זנוח ומושפל. לאחר מכן נשמעים תחונינה – בקול עליה, ניחר ונשבר – לבלי רמסו אותה. לבסוף, ואלס הבקשה לאומות העולם – "אני חנון" – רחמו עלי ותנו לי לשוב לארץ חלומותי, מעין פזמון חוזר.

הקו המלודי מתאר את הדrama: בתחילת עליה ברמה, עם קוורטה פתוחת, אך נשבר כשושנה. העלבון של השושנה בולט: "שורשנה" (קפיקת אוקטאבה למיטה, תיבות 5-6). מיד אחר כך נוסף הסלטול החסידי ("חכלילת עינים... שוכבת פה מיוםים", תיבות 7-8).

במשך "וְהִיא מִתְחַגֵּנת", התעקשות על הצליל לה החזר שוב ושוב. אחורי – המ עבר למוזר, אולי משם יבוא האור.

המנגינה מפלסת את דרכה אל הפסגה "אל עדן גני" (תיבה 44), כשהכוונה היא להגיע לארץ ישראל. לאחר הפסגה יש נסיגה וירידה – בתחשוה של גן עדן בלתי מושג ובלתי אפשרי (תיבות 49-46).

שיר נפלא, שיר יגון – אבל בהחלט לא המנון. מדוע? יש בו כאב, אך חסירה התקווה וחסר החזון.

זהו שיר תחונוניים אישיים פתרון משיחי: השושנה זרואה, חסרת אונים, המבקשת רחמים. בית הראשון אין פתרון למצב היגון. בבית האחרון נצא הפתרון רק בדי אל עליון. המשורר פונה לשושנה ואומר: "שֶׁאָי צַעַף אֶלְמִיק, עַד יְרַחֲם עָלֵיכָךְ / וַיַּקְבֹּצֵךְ צִוְנָה / לִמְכֹז שְׁבַתְּךָ כִּימִי עַלּוּמִיךָ / לִירֹשְׁלָlim תְּשׂוּבֵיכְרָנָה". ברור כי לשושנה עצמה אין יכולת עשייה והגשמה, ולכן אין בשיר הבטחה אמיתית לתקווה לאומית.

צונזר לא עלה לארץ ישראל. לאחר שאשתו וארבעת ילדיו נספו במגפת cholera בוילנה, היגר לארצות הברית בשנת 1889. בנכרג כתב בעייר יידיש, ולמרות האסון הכבד – המשיך לשמח, להצחיק ולשעשע אנשים בmorphi זמר ונגינה. הוא נפטר בניו יורק בשנת 1913.

כיסופים לציון, מאיוורי אפרים משה ליליאן

2. חoso, אחים, חoso (1883)

מלחין: ייחיאל מיכל פינס (1843-1913)

לחן: עממי [תקליטור 1 רצואה 7]

בניגוד ליגון של שיר השושנה, לפניו שיר מוחיך שאצה לו הדרך אל ההגשמה והעל העשייה. השיר חובר בידי ר' ייחיאל מיכל פינס לחנוכת שלושת הבתים הראשונים במושבת ראשון לציון, 1882. במרקזו – משחק המילים שבין "חoso" (מהרו להגשמה) לבין "טושו" (טוסו מהר אל הגאולה).¹³ העשייה קורמת עור וגידים סביב היד העובדת והפעלת – האָזְרוּן (זרווע). המנגינה, שיר רוסי ידוע באותה תקופה, הוצמדה למיללים החדשנות בעברית והושרה בהתלהבות בפי הקהיל הנרגש. הקריאה "חoso" הופכת לתרועת ניצחון באקורד המז'ורי העולה (ראה – פה דיאז – לה). רוח הנחישות והפעולה מתבטאת במקצב המארש, באופטימיות המז'וריית ובקו המנגינה העולה ועולה עד ש"פעמיינו" משיבים אותנו ל"ארץ אבותינו". מקצב המארש המנוח מציעד את השיר קדימה בתנועה גדולה.

האנרגייה וההומור בחזרוי השיר תואמים את הקצב המהיר:

♩ = 120

D   B7   Em   Em   Em7 A

A7   D   D   Em7   A7   D   E7 A

D   Em7   A7   D   E7 A   D   D7

Fine

Choso, Achim, Choso / Dreimah P'atzminu!
Choso, Achim, Toshu! / La'atz horatnu!
La'lnu ha-monechah, / La'lnu ha-mergeuz
b'atz ha-kriyot / Meshilzon ha-azrozen!
Choso, Achim, Choso!

ל שׁוֹ טׁוֹ חִיםָּא שׁוֹ טׁוֹ נֶמֶיַּעַפְּ מָהָרִיְּ נֶשׁוֹ חִיםָּא שׁוֹ חִזְׁוֹ
עֲנוֹמָרְהַ נֶּוָּלָ לֹא קָהָמָנָהָ נֶוָּלָ לֹא נֶוָּתָהָ רָזָאָ
נֶשׁוֹ חִיםָּא שׁוֹ חִזְׁוֹ עֲנוֹאָקָטָוָשָׁלָ מָקָהָקָרָוָהָ רָזָאָ
נוֹתָהָרָזָאָ לֹשׁוֹ טֹוֹ חִיםָּא שׁוֹ טׁוֹ נֶמֶיַּעַפְּ מָהָרִיְּ

¹³ ר' פינס, ידעת גдол בשפה העברית, משתמש כאן בפועל "לטוס" עד לפני המצאת המטוס על סמך אזכור ט', כו – "קָנֵשׁ יְטוֹשׁ עַל אֹזֶל". כדיוע, מאפרשת השפה העברית את חילופי האותיות סמך ושין שמאלית במילים רבות. פינס כתב את המילה "טושו" בשין שמאלית, והתכוון שישירו "טוסו אחים טוסו". ראו מאמרו של אליהו הכהן "רד אلينו אוירון", בכתב העת קו רקייע, יולי 1993.

3. אם אשכח – ומשורר שנשכח (1888)

שיר אחר שהצלחה מאוד היה "אם אשכחך" [תקליטור 1 רצועה 8] מאות המשורר מנחם מנדל דוליצקי (1856-1931) והמלחין היימן כהן. דוליצקי היה עד לפראוט בדורות רוסיה ותיאר את תלאות היהודים בשיריו ובסיפוריו. לאחר הפרעות הטרף לטענתו "חיבת ציון". בשנת 1886 זכה שירו "על הררי ציון" בפרס הראשון (בסק 50 רובל) בתחרות ונבחר להמנון תנועת "בני ציון" במוסקבה. בין 1882 ל-1892 חי במוסקבה כמציריו העברי של הגבר והנדבן זאב וייסוצקי (מייסד חברת התה "ויסוצקי") וככתב עבورو ספר ביוגרפי.

ב-1892 הגיעה גזורה גירוש לכל יהודי מוסקבה. מרבית האירוניה החלה גם دولיצקי להגר לארצאות הברית. עבר צאטו כתב לו המשורר היהודי לייב גורדון שיר פרידה, ובו הכתיר אותו לירושו בשירה העברית: "הא לך עטי, עלה רשות מקומי", כותב גורדוןadolitski. בארצאות הברית לא מצאadolitski אפשרויות לקיום מכתיבה בעברית והחל לכתוב ביידיש, ללא הצלחה. בשנותיו האחרונות חי בلوס אנג'לס חי דלות, נשכח מכל. חוק הגורל – שירו המפורסם ביותר של משורר נשכח זה הוא "אם אשכחך..."

"אם אשכחך" הוא שבועת אמונים לציון, הרחבה אישית של שבועת האמונים לירושלים, שנאמרה בפי גולי בבל אחרי חורבן בית ראשון (לפניהם ספרה):

"אם-אֲשֶׁר חָקָר יְרוּשָׁלַיִם – תִּשְׁפַּח יְמִינִי. תִּדְבֹּק לְשׁוֹנוֹ לְחֵבִי – אִם-לֹא אָזְכָּרְכִּי, אִם-לֹא
עַלְהָה אֶת-יְרוּשָׁלַיִם, עַל רָאשׁ שְׁמַחְתִּי" (תהלים קל"ז, ה-ו).

שבועה זו נאמרת עד עצם היום הזה בכל שמחה בבית יהודי בישראל ובגולה, ובפי כל חתנו לפני שבירת הocus בחופתו.

ציוון תමתי

9

זה - מ - הו חוק - מ שי - נּוּ לְלָיְلָה, תֵּין - ק - חַמִּים יְוּן - אַת יְוּן - אַ'

הַיּוֹן - עַל יְהִי כְּבָרֶר טְרֵתָא עַד, תֵּין - ק ? מַעֲלָה - אָשָׁם נֵי - מֵי ? בְּחַתְשָׁל

17

זה - מ - הו חוק - מ שי - נּוּ לְלָיְלָה, תֵּין - ק - חַמִּים יְוּן - אַת יְוּן - אַ'

הַיּוֹן - עַל יְהִי כְּבָרֶר טְרֵתָא עַד, תֵּין - ק ? מַעֲלָה - אָשָׁם נֵי - מֵי ? בְּחַתְשָׁל

25

זה - מ - הו חוק - מ שי - נּוּ לְלָיְלָה, תֵּין - ק - חַמִּים יְוּן - אַת יְוּן - אַ'

הַיּוֹן - עַל יְהִי כְּבָרֶר טְרֵתָא עַד, תֵּין - ק ? מַעֲלָה - אָשָׁם נֵי - מֵי ? בְּחַתְשָׁל

אם אשכחך (ציוון תמתה),
מיללים: מנחם מנדל דוליצקי
לחוץ: היימן כהן

ציוון תפתתי, ציון חמדתי,
לך נפשי מרחוק הומיה.
תשבח ימי נא אשבחה, יפתח,
עד האטראַט¹⁴ בור שברי עלי פינה.

לא אֲשֶׁבֶחַ, צִיּוֹן תִּמְתַּחֵל!
את, בְּלֹעַד אָחִי, תָּזְהַלְתִּי וְשָׁבְרִי
וְעַת הַכָּל אֲשֶׁבֶחַ – אֶת שָׁארִית
וְצִיּוֹן, אֶת צִיּוֹן, תָּהִי עַל קָבְרִי!

גם בשיר זה שולט הסולם המינורי, כביטוי לכיסופים לציון. הערגה מתחבطة בקפיצה הרומנטית של סקסטה קטנה מעלה, ב"צַיּוֹן תִּמְפְּתִי" (תיבה 1). הפתיחה (תיבות 1-4) מבוססת על שני אקורדים מינוריים – מי מינור (בהיפוך 4/6 סייסולמי), וסיו מינור (בקו יורד – פה#-ירה-סי). הגעגועים והכיסופים מתחזקים בקו העולה בדילוגים "לֹךְ נֶפְשִׁי מֵרָחֹק הַזְמִינָה" (תיבות 5-6). מול הסקסטה והטרצה הרכוות מוצגת הקווינטה היורדת "תְּשַׁבְּחֵךְ יְמִינִי" כשבועה מחייבת (תיבות 9-10), ואחריה הדעה אל הקבר והמוות בסולם יוד ("עד פְּאַטָּעָר בָּור קְבָּרִי עַלְּ פִּיהָ", תיבות 13-16).

מעל לכל אלה מרחפים הדחיפות והנואות בחזרה העקשנית על "צַיּוֹן תִּמְפְּתִי, צַיּוֹן תִּמְפְּתִי" (בשתי קפיצות האוקטבה היורדת, ובchezera המרובעת על התו הגבוה סי – כשייא השיר, בתיבות 17-20).

מדוע לא הפך שיר זה להמנון? זהו שיר אישי ולא שירות רבים, אין בו כוחה של קבוצה. יותר מכל חסורה פעללה, חסורה עשויה שתביא תקווה להגשמה. ציון ב"אם אשכחך" הופכת לציון על הקבר. זהו שיר שבו המוות והזיכרון חזקים מן העתיד והחיים.

ג. "תקותנו" – השיר ומחברו

נפתלי הרץ אימבר

נפתלי הרץ אַיְמָבֵר היה ילד פלא, כוכב, עילי – תקוותם הגדולה של הוריו ומורייו!

אימבר נולד ב-1856 בעיר זלוטשוב במחוז גליציה¹⁵ למשפחה משוררים חובבי ציון וכותב שירים מנועריו. בגיל עשר בלבד חיבר את שירו הציוני הראשון בעברית: "בית תפילה". חלומו הגדל היה להיות משורר לאומי, כמו יהודה הלוי.

בהתו בן 18 נפטר אביו. אמו נותרה לבדה עם חמישה ילדים, אותם פֿרנסָה מהכנסות בית מרוז קטן. נפתלי הרץ עזב את הבית והחל לחפש עבודה ברוחבי אירופה. כתב שירים והמנונים לכל אירען, לכל מלך וגביר. על שירו "אוסטריה" זכה בפרס מאות הכנסן פרנץ-יוזף בוינה. אימבר ידע להקסים ולשבות לבבות – הוא הרשים את שומיעו

נפתלי הרץ אימבר, ארכיוון הקק"ל

בעיניו היוזות, ברעמת שעורתו השחורה, בהתלהבות שבה דיבר על היהדות, על ציון, על ספרות החכמה ועל הקבלה. "הוא היה מאותם משוררים-זמרים-נוןדים הכותבים שירי הערכה לאדונים רמי מעלה ולגבירות; מתארחים וגרים בבתיהם זמן מה ואחר כך יוצאים בדרך עם שיר ובקבוק יין".¹⁶ כך עבר אימבר בוינה, בפולין, בהונגריה, בסרביה ומשם לרומניה... הוא היה אַבִּטְיפּוֹס של היהודי הנודד, המבקש להיאחז בארץ אבותיו, אך בינוים ממשיק במסעותיו. מאחר שלא הצליח להתרנס מכתיבת שירה, שלח ידו בעיסוקים שונים ומשונים: מורה לעברית בשיעורים פרטיים, סוכן בנקים, פקיד, רוכל, מזכיר ולבילד. בעודו שווה בbijתו של הברון היהודי משה ולדברג כמורה פרטי לעברית בייסי שברומניה (1878), כתב אימבר בן ה-22, כעדותו, את "תקותנו" – שיר על תקוות העם היהודי לחזור לארץ אבותיו.¹⁷

15 אז שיך לאימפריה האוסטרו-הונגרית, אחר כך לפולין וכיום בשטח אוקראינה.

16 שלמה שבא, **הימים היפים**, "הבויחין הראשון" (על נ"ה אימבר), הוצאה א' לוי-אפשטיין בע"מ, תשל"ב, 1972.

17 לפי מנהה רבינא כתב אימבר את "תקותנו" בהשראת הבשורה על ייסוד המושבה "פתח תקווה" בארץ ישראל. אליהו הכהן טען שאין קשר מוכח בין הדברים.

מרומניה עבר אימבר לתורכיה. ברחובות איסטנובול (אז קוושטה) סבב קרוכל הדוחף עגלת של סדקית ומכריז על סחוורתו בקולי קולות ובנגון. שם פגש בזוג מזרע: הלורד האנגלי לורנס אוליפנט ואשתו אליס היפה, הצעירה מבעלה ב-17 שנה. לורד אוליפנט היה חובב ציון נוצרי שהאמין כי גאולת היהודים תביא גאולה לעולם ופועל להגדלת ההתיישבות בארץ ישראל. אימבר הקסים את אוליפנט בשלייתו בשפה העברית ובתורת הקבלה והוזמן להタルות אליו בתור מזכירו האישית, במסע לארץ ישראל.

לורנס אוליפנט

כך הגיע נ"ה אימבר לארץ ישראל והוא חי בה חמישה שנים (1882-1887). בתחילת גר בכפר הדרוזי דלית אל-כרמל. עד מהרה הסתכסך עם אוליפנט, עבר לירושלים, לחדר צר ועלוב, שאט קירוטיו כיסה בחזרזים, במשפטים, באמרות שפר ובשירים. הוא נהג לצאת רכוב על חמור ליישובי הארץ – ראשון לציון, זיכרון יעקב, ראש פינה, עקרון, גדרה, משמר הירדן. אימבר כתב שיר מיוחד לכלמושבה, וקרא בפני המתישבים מבחוץ משיריו, ביניהם "תקותתנו". במהלך סיוריוiscalל את השיר, הוסיף לו בתים עד שהשלימו בשנת 1884. כך קרה שכליישוב שבח "התקווה" נכתבו אצלו ובמיוחד עבورو. בשנת 1886 הודפס השיר בספר השירים הראשון של אימבר – "ברקאי" (כוכב השחר), שיצא לאור בירושלים. בנוסחו המקורי منه השיר תשעה בתים, המתלדים למשפט מורכב אחד בין 132 מילם, המתאר את הוויית התקווה הלאומית¹⁸ [תקליטור 1 רצועה 9].

כך ברצף, ללא סימני פיסוק, פורסמו בתיה השיר במקורות:

ציור של נ.ה. אימבר מאת יעקב אפשטיין, ניו יורק, 1902.

באדיבות ארכיוון התצלומים, בית התפוצות, תל אביב

18 אליהו הכהן, התקווה – משיר להמנון, שם.

תקנותינו

"لبיקשת אחד הלאומים הנודע"

כל עוד שם עלי דרכיהם
שם שער יכט שאינה
ובין חרבות ירושלים
עוד בת ציון בוכיה

עוד לא אבדה התקנותינו
התקונה הנושנה
משמעות הארץ אבותינו
לעיר בה דור חנה

כל עוד שמה דמעות טהורות
מעין עמי נזלות
לבפות לציון בראש אשמודאות
יקום בחזאי הליות

כל עוד בלבבו שם פגימה
נפש יהודית הומיה
ולפאתני מורה קדימה
עינו לציון צופה

כל עוד רגש אהבת הלאום
בלב היהודי פועם
עוד נובל קונה גם היום
בי ירhomme אל זעם

כל עוד דמעות מעינינו
תרדגה בגשם נדבות
ורבבות מבני עמנו
עוד חולכים לקברי אבות

שמעו אחי בארץות נורי
את קול אחד חזינו
"בי רק עם אפרון היהודי
גם אחרית תקנותינו"

כל עוד חומת מחמדינו
עוד לעינינו מיפעת
ועלן חירבן מקדשנו
עין אחת עוד דמעת

כל עוד הירדן באנז
גליו גdotiyigolion
ולימס בגרת בשאנז
בקול המולה יפלאן

- מה מייחד את השיר זהה, דווקא, משירי "חיבת ציון" האחרים?

תשעה בתים לשיר, ותשעה מעלות לו:

1. שיר נשמה יהודי, שירות היחיד
2. שיר מקהלה מאחד ומולד, שירות היחיד
3. שיר על זמני – עבר, הווה, עתיד
4. שיר כיסופים לציון ואהבה לארץ ישראל
5. שיר הזדהות עם הציונות
6. שיר נבואה ובשורה מארץ הקודש
7. שיר המנוני
8. שיר מורשת ספרותית
9. שיר נודדים וכמייה לבית ולמולדת

1. שיר נשמה אישי, שירות היחיד – זהו שיר נשמה יהודית המתחילה מהמיית הלב, ממשיך בעין הצופה והדומעת, וחזר ללב הפועם ב”רגש אהבת האום”. השיר חוזר ללב כיון שהוא מתייחס לשירות היחיד, לב של כל אחד מאיתנו, לנפש של כל יהודי ויהודי (“כל עוד בלב פנימה, נפש היהודי הומיה”). בהמשך מתאגדים היחידים ויוצרים אומה.

2. שיר מקהלה מאחד ומילכד, שירות היחיד – השיר נכתב מנוקודת המבט של הרבים המתאגדים יחד – ” אנחנו ”. הכוורת המקורית שלAIMBER אינה ” התקווה ” אלא ” תקוותנו ”, הוא מוקדש ” לבקשת אחד הלאומיים הנודע ”. כמובן, מגדר מראש את העם היהודי כלאום, כאומה. בחלק מכתביו היד שלAIMBER מצוין הבית הראשון ” עוד לא אבדה תקוותנו ” כפזמון חזר, המושר על ידי מקהלה (בתשובה לפתיח ” כל עוד ” בתים 2-8). שירים מקהלה אופיניים להנوعת חיבת-צ'ון.¹⁹ השימוש במקהלה קורא לביצוע עממי-קבוצי, שהאחדות במרכזה. כך חוגג השיר את חוויתו ” היחיד ” של השיר הישראלי שאיננו ” שיר עם ” ואף לא ” שיר אמנות ”, אלא שיר המבטא השתיכות לזהות המדינה הציונית, עוד לפני כינונה של מדינת ישראל. על כך אמר ז'בוטינסקי: ”לעתים מתחילה כל התנועה הלאומית מזמרה בהמון. זהו אמצעי כביר לאין ערוך כדי לפתח אחירות, משמעת ואסתטיקה חברתית ”.

3. שיר על-זמן, הצופה אל העתיד מתוך עבר – מוטיב חוזר בשיר הוא הביטוי ” כל עוד ”, המופיע בתחילת כל בית מתשעת הבטים ושותה תקופה ארוכה, מקדמת-דנא ועד אחרית הימים. המוטיב החוזר מדגיש את נצחותה של התקווה והופך אותה ל ” שירות תקופות ארוכות ” – שירות המכילה האין-סופית של העם היהודי ולא ” שירות רגע ”. בניגוד לשירים אחרים, המסכמים את העבר בעצב, השיר ” תקוותנו ” מגיש כוחות מן העבר (” העיר בה דוד חנה ”, ” קברי אבות ”, ” חורבן מקדשנו ”) על מנת להציג את קיומה של התקווה בעתיד: כל עוד הלב פועם, העין צופיה, הדמויות זולגות – עוד לא אבדה תקוותנו. מוטיב נצחות התקווה מילכד את העם וגם את תשעת בתיה השיר.

4. שיר CISOPIM לציון, שיר אהבה לארץ ישראל – לשיר יש מחו חף וכיון ברורו: ” מזרח ”, ” קדימה ”, ” ציון ”, ובהמשך תאורים מודיעקים של מקומות בארץ: עיר דוד (בית 1), חומת ירושלים והר הבית (בית 4), המולת גלי הירדן ומי הכרת (בית 5), שער ירושלים (בית 6). המילים יוצרות קשר הדוק בין היהודי לארצו. הארץ אינה ” גן עדן ” חלומי (כמו ב ” שיר השושנה ”), או זיכרון רחוק שאסור לשכוח (כמו ב ” אם אשכח ”) אלא ממשות ברורה של נופים ומראות.

5. שיר הזדהות עם הציונות – מבין משוררי ” חיבת ציון ” שכתבו שירי CISOPIM לארץ ישראל, AIMBER היה היחיד שהגיע לארץ, חי כאן והוציא לאור את שיריו בירושלים. השיר ייצרו מבטאים את ערכי הציונות ומשתמשים בדים מרכזי הציונות, בדמותה של ” בת ציון ” היא ארץ ישראל המחברת להיגאל באמצעות יישובה בידי יהודים. בבית 6

¹⁹ על הייחוד הסגנוני של שירי מקהלה בשירת חיבת ציון, ראו בהרחבה למורה בספרות, עמ' 124.

מתוארת בת ציון כשהיא בוכה בין חרבות ירושלים. דמותה של בת ציון מופיעה בשירת התקופה בשני אופנים: כ"בת ציון השבואה" המסללת את החורבן (דימוי שמקורו בתנ"ך, במגילת אייכה), וכ"בת ציון המשחררת" כסמל לחזורה ארצה ולתקומה שתגיע. ²⁰ בתגובה לכאה של בת ציון השבואה בית 6, עובר אימבר לכתיבת אנרגטיות ופעלתנית בบทים 8-9. השיר מסתאים בציויו: "שָׁמַעוּ אֶחָד בְּאֲקֹצּוֹת נָוִי / אֶת קֹל אֶחָד חֹזֵינוּ / פִי רַק עִם אֶחָרֶן הַיּוֹדֵי / גַם אֶחָרִית תְּקֻנָּנוּ" פעלוה נחרצת יותר מופיעה בשיר אחר מאות אימבר, "משמר הירדן". שם נכתב: "קֹל קוֹרָא מִירֹשָׁלִים: חֹשֶׁן לְאַרְץ הָאָבוֹת".

"בת ציון", ארכיון אילן רוט לציונות, הרצליה

²⁰ הדמות מופיעה בציורייהם של אמנים יהודים, ביניהם האמן הציוני הראשון הציר אפרים משה לילין (1925-1874). על בת ציון כדימוי חזותי, ראו בספרו של ד"ר אליק מישורי *שווו הביטו וראו*, "הציונות משחררת את יהודה השבואה", עם עובד, תל אביב, תשס"ג, 2003.

6. **שיר נבואה ובשורה מארץ הקודש** – בשני הבתים האחרונים בשיר מוזכרים "האל הצעם" והנביא המתווך בין האל לעם ("קול אחד חוזינו"). אזכורים אלה יוצקים בשיר להט משיחי-נبوאי המחבר אותו לתנ"ך, לאמונה בנצחות העם והמורשת היהודית. גם כאן יש משמעות וסמליות לעובדה שהשיר פורסם בירושלים, מעין בשורה היוצאת מעיר הקודש אל התפוצות.

7. **שיר המנווני** – חוקר הספרות פרופ' הלל ברזל הגדר המנון כ"שיר בהיר וברור, המציג כיוון ומטרה בתפיסה חדה ופשוטה, נלהב למטרותיו, מלאיב באמירותיו, בעל טורים קצרים, נחרז היטב, פונה להיגיון ולרגש כאחד, יפה לכל אדם – מבוגר וילד, צעריך וקשייש, גבר ואישה".²¹ "תקוותנו" הוא שיר המנווני לפי הגדרה זו. להוציא דימוי מליצי אחד: "זילו בגֶּגֶשׂ נְקֹבּוֹת", השיר אינו מסתבך בדיומיים. כוחו לא במליצה אלא בהמלצתה – "לשוב לארץ אבותינו".

שירו של אימבר "תקוותנו" מנהל דיאלוג ספרותי עם התנ"ך²² ועם המנווני אירופה באותה תקופה. הביטוי "עוד לא אבדה תקוותנו", הפותח את השיר, מושפע משפט הפתיחה של המנון הפולני "עוד לא אבדה פולין כל עוד אנו חיים".²³ המנון הפולני הושר אז גם בגליציה, מקום הולדתו של אימבר.

המנון פולין

Jesz- cze Pol- ska   nie zgi- ne- la,   kie- dy my   žy- je- my,   co nam ob- ca
 prze- moc wzla- la,   sza- bla od-   bie- rze- my.

הביטוי "כֵּל עַד", המופיע בפתחת כל אחד מהבתים 2-8 ב"תקוותנו", מושפע משירי התקופה. פרופ' דב סדן מצבע על דמיון לשני שירים לאומניים שחוברו בגרמניהה ב-1840,²⁴ הולחנו והפכו להיטים בשנות השבעים של המאה ה-19.²⁵ במיוחד בולט הדמיון לשיר "הריין הגרמני" של ניקולאוס בקר, שיר שגם בו פותח כל בית במילים "כֵּל עַד". לעומת זאת גלי הירדן הזורמים בשאון ב"התקווה", מופיעים בשיר הגרמני גלי הריין. מפתיע יותר

21 הלל ברזל, תולדות השירה עברית מחיבת ציון עד ימינו, "המנון ומוניפסט: נפתלי הרץ אימבר", ספריית פועלים, תל אביב תשמ"ח, 1987.

22 ראו סימוכין בחזון העצמות היבשות, חזקאל ל"ז, יא-יב, כמצויר בפרק "מה אומרת לנו התקווה".

23 פולין עדין איננה אבודה, Jeszcze Polska nie zginęła, יחזקאל ל"ז, מאוסף "מוזיקת דומברובסקי", המנון פולין שנתחבר בידי ויביצקי החל ממלחמות נפוליאון, 1795, ומושר עד עצם היום הזה. ראו מאמרו של אליהו הכהן, הערכה

25 להלן.

24 "שמר הריין", Die Wacht am Rhein, שכתב מקס שנקרנברגר ו"הריין הגרמני" שחיבור ניקולאוס בקר.

הוא הדמיון בסיום. אימבר כותב "כי רק עם אחרון היהודי גם אחרית תקונותנו", ואילו בשירו של בקר כתוב "לא יהיה לאיש חלק בנهر הנהר החופשי, עד שאחרון גיבוריו ימצא בו קבר".²⁵

8. שיר מורשת ספרותית יהודית – אופי הטקסט, בחירת המילים והшибוצים מהתנ"ך, אופי החריזה (שורות א-ג ושורות ב-ד בכל אחד מן הבטים) וסוג המשקל הספרותי (בכפולות של 8), מצביעים על זיקה חזקה לשירת יהדות ספרד בימי הביניים: שמואל הנגיד,aben גבירול, יהודה הלוי, משה בן עזרא ואחרים. אימבר ומשוררי ההשכלה וחיבת ציון ראו במיוחד רביה יהודה הלוי דמות נערצת והזדהו עמה. רביה יהודה הלוי (1140-1075) היה דמות מרכזית בשירת יהדות ספרד במאה ה-12. יהודה חזה בתלאות היהודים במסע הצלב הראשון (1099) ובמלחמות המוסלמים והנוצרים. הוא לא הסתפק בשירים געגועיים לציון בעברית פיויטית (כמו בשיריו הנודעים "ציוון, שלא תשאלא" ו"לבבי במצרים ואני בסוף מערב") אלא אף הגשים את חזונו ועלה ארצה לירושלים (1140). בספרו החשוב והמרכזי "הכוורי", הוא מדבר על אמונהו כי "אף אם לא ישאר בעולם אלא יהודי אחד – עם ישראל חי".²⁶ אימבר מתיחס אליו (כ"kol אחד חוזינו") ואל יצירתו לשירות בית האחרון של "תקונותנו": "שמעו... אֵת קָול אֶחָד חֹזִינוּ' פִי רַק עִם אַחֲרֹן הַיְהוּדִי גַם אַחֲרִית תְּקֻונָנוּ".

המילה "תקווה" מופיעה בשיר פומיים. גם ב"עוד לא אבדה תקונותנו" וגם ב" התקווה הנושנה". מדוע כפל הלשון בוגוף השיר? מתיוך עיון בשתי המילים נקבל את התשובה: בראשונה ההדגשה היא علينا, על התקווה שלנו. בשנייה ההדגשה היא על התקווה אחת בהא הידיעה. לא התקווה כלשהי, התקווה אחת מבין קבוצת התקאות אפשריות. אלא התקווה הידועה לכל עם ישראל, התקווה הלאומית, התקווה נשנה ושורשית, ייחודית ובעל עצמה של הגשמה אחת ויחידה.²⁷

" התקווה" הייתה נושא מרכזי בספרות תנועת ההשכלה והתחייה.

"טובה תקווה מחיים" אומרת תמר לאמנון ברומן העברי הראשון "אהבת ציון" (1853) מאת אברהם מאפו (1808-1868). פרופ' יוסף קלוזנר מצביע על מוטיב התקווה במאמריו של הסופר פרץ סמולנסקין:²⁸ הפרק "תקות ישראל" מתיוך "עם עולם" (1872), ומהאמר "משפט עמי" (1884). המאמר דין בתקות יישוב ארץ-ישראל וברעיון התקווה. המילה "תקווה" מופיעה בו שוב ושוב פעמים רבות: "גם המעת אשר נקווה מיישוב אי' לעת זאת, אך תקווה היא ולא יותר. אמרת הדבר, כי גם תקווה טובה יקרה לאיש ולעמם. התקווה תפיח רוח-חaims בלב איש לעבוד ולחירות. אבל תקווה זאת טובה היא רק אם

25 אליהו הכהן "התקווה: סיפורי של המנון", גתית – דו ירחון למוזיקה, גיליון 37, יוני 1968.

26 הרב מרדכי נוגרשטי, ספר הבוחר לרבי יהודה הלוי – עם ביאור "מדרצי הלב היהודי", הוצאה יהדות מזרחית שונה, ירושלים, 2003.

27 מתיוך סמלי מדינת ישראל – המנון, בעריכת חיים אופז, משרד החינוך ומרכז ההסברה, ירושלים, 1998.

28 פרץ סמולנסקין, סופר ועורך מתנועת ההשכלה והתחייה במזרח אירופה, 1885-1842.

באמת יש **תקווה**, כי ברבות הימים תחול מיהו **תקווה... בישוב א"י**, אם י יצא לפועל
כהלכתו יש **תקווה** להושיע את **ישראל**.²⁹

9. **שיר נודדים וכמייה לבית ולמולדת – "שָׁמַעוּ אֶתְכִּי בְּאָרְצֹת נֹדֵי"**, כותב אימבר בסיום השיר, ובכך מסכם אלפיים שנות נודדים של עט קטן ונרדף בצל עמים זרים. הנודדים והכמייה לבית מהווים מוטיב מרכזי בדמותו של היהודי-הנודד בגולה. אימבר הרבה לנודד. את ארץ ישראל עזב בחוסר כל. קשים היו חייו בישוב הקטן בארץ. בשום אופן לא הצליח למדוד מڪזע ולהתפנס, ולבו נשבר לאחר מותה של אדוניתו-אהובתו אליס אוליפנט מקדחת. שוב יצא בדרך: מישראל למצרים, שם לבנון, שם לאירופה – לגרמניה, לצרפת, לאנגליה. לאחר שנים אחדות בלונדון היגר לארכוז'ה-הברית... לא כדי כינה אותו המשורר אברהם שלונסקי: "צועני עברי". משוחרר עני, שתין ובוהמיין הנע ונד ولو שלוש אהבות: עטו, כסו וציוון. במחבתם כתוב אימבר: "**אני תקווה שעוד אשוב** ואראה את הארץ בבניינה כמו שראיתי אותה בחורבנה".³⁰

ד. מ"תקוותנו" ל" התקווה" – כור היהוד ישראלי,

ספרו של אימבר **ברקאי** ובו השיר "תקוותנו" לא זכה להערכתה רבה. אליעזר בן יהודה וסופרים אחרים תקפו את אימבר על הדקדוק העברי הלקי, הניקוד השגוי, החരיזה הצולעת והטכניתה השירית היודעת. כל אלה העידו, לדעתם, על רשלנות וחובבנות. **אימבר לא זכה להכרה ממשורר.**

אכן, אימבר לא הוכר ממשורר, אבל אנשי העלייה הראשונה אהבו את "תקוותנו". הוא הפך להיות **שיר עממי** במלוא מובן המילה. בחמש המושבות שבנה אימבר ביקר – ראש פינה, זיכרון יעקב, פתח תקווה, גדרה וראשון לציון – נוצרו גרסאות רבות: מילים וניסוחים הוחלפו, השיר התקצר לשני בתים בלבד והפך מ"תקוותנו" ל" התקווה".

הគורתת " התקווה" נתנה לשיר ב-1895, כאשר יצא לאור בשירון העלייה הראשונה "שירי עם ציון", בהוצאת הביל"ויי מנשה מאירוביין ובהחלהתו של העורך והедакט אברהם משה לונץ.

דוד ילין, מורה ומיסיד ועד הלשון העברית, שינה את סדר הבתים ב-1903. וכך השיר התחליל ב"כל עוד בלבב" והסתיים ב"עוד לא אבדה תקוותנו".

29 אליהו הכהן, שם.

30 מחטיבו של אימבר לאמו, מרץ 1887, מצוטט בספרו של יעקב קבקוב, **נ"ה אימבר, בעל התקווה**, הוצאה מכון הרמן למחקרים בספרות, לוד, 1990.

ד"ר יהודה ליב מטמוני-כהן, מנהל הגימנסיה הראשון לציון, תיקן ב-1905 את הבית השני כך:

<u>לנוסח:</u>	<u>במקום:</u>
עוד לא אָבֹדָה תִּקְוָתֵנוּ הַתִּקְוָה שְׁנָתוֹ אֲלֵפִים, לְהִיוֹת עִם חֶפְשֵׁי בָּאָרֶץנוּ, אָרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם.	עַד אָבֹדָה תִּקְוָתֵנוּ הַתִּקְוָה הַגּוֹשָׁנָה: לְשׁוּב לְאָרֶץ אֲבוֹתֵינוּ, לְעִיר בָּה דָּוד חָנָה.

תיקון זה של מטמוני-כהן מדגיש את הרעיון הלאומי בשיר. מהי התקווה עליה מדובר? התשובה בנוסח החדש אינה שיבה לעבר, אלא הצבת יעדים ברורים לעתיד: אנו רוצים להיות עם חופשי בארץנו. ארצנו היא ארץ ציון וירושלים ולא ארץ אחרת. התקווה קיימת כל עוד קיים יהודי אחד בעולם. התקווה יונקת את עצמתה משורשים לאומיים ודתיים שהם בני שנות אלפיים. הגשמה התקווה כרוכה במעבר מגולה לארץ מולדת, מישיבה בארץ לעצמאות מדינית, ומן העצמאות לבניית מרכז חי החברה והרוח היהודים, כפי שהיא בימי מלכות דוד במצודת ציון ובירושלים.^{32,31}

תיקונו של מטמוני-כהן התקבל בארץ, בעוד שבגולה המשיכו לשיר את המילים המקוריות של אימבר. שני התקונים האלה נשאו בתוכף עד עצם היום הזה!

ואימבר? הוא לא התנגד לתיקונים כלל. להפוך – הוא ראה בהם אות לאחדה ולהגשמה של חילומו להיות משורר לאומי שכל העם מזמר את מילוטיו ועובד בחרויזו.

עד יומו האחרון הצייג אימבר את עצמו כ"אימבר – בעל 'התקווה'!"

חותמת הדואר ביום הופעתה בול התקווה לשנת השישים למדינה, עיצוב ברוך נאה (ענת)
באדיבות השירות הבולאי – חברת דואר ישראל

³¹ מתוך "סמל מדינת ישראל", שם.

³² המלחין חניאן קרצ'בסקי (1877-1925) הוא האחראי לתיקון האחרון למילוט התקווה – תוספת המילה "בת" שנות אלפיים". תיקון אחרון זה נעשה בתום מלחמת העולם ראשונה, 1917, כאשר השליטים קרצ'בסקי את העיבוד למקהלה שכותב להמנון. תיקון זה נעשה לאחר מותו של אימבר (פרטים אלה נתנו באדיבות אליה הכהן).

ה. מנגינה " התקווה "

מנגינת " התקווה " היא מנגינה מושלמת. מצד אחד היא מסרטטת קו פשוט ומכור המזמין שירה משותפת, כיאות להמנון. מצד שני, נדר למצוֹה המנון עשיר ורב-ביטויי כל כך.³³

הסולם המינורי – מעניק למנגינה גוון כהה, נוגה ודרמטי. מבין ההמנונים שהזכרנו (המנוני מרכז אירופה – אנגליה, אוסטריה וצ'רפת), זהו ההמנון היחיד במינור (המקובל במערב אירופה ובהמנון הרומי). אך חילקו השני, "עוד לא אבדה תקופתנו" משנה פניו, עבר למזרע וחזר למינור. מכאן רbegוניותה של המנגינה.

המנגינה סימטרית ומאוזנת – ראשיתה בעלייה בסולם וסיומה בירידה בסולם. חלוקה זו נכונה גם לגבי כל המנגינה (תיבות 1-12 בעלייה, מול תיבות 13-20 בירידה), וגם לגבי המשפט הראשון בלבד – עלייה (תיבות 1-2, תיבות 5-6 ותיבות 9 ו-11) מפוצצת בירידה (תיבות 3-4, תיבות 7-8 ותיבות 10 ו-12). המשפט הראשון הוא משפט מוזיקלי קלאסי בן שמונה תיבות, המחולק סימטרית לשתי קבוצות בנות ארבע תיבות כל אחת (תיבות 1-4 מול תיבות 5-8).

גם המשפט השני, בן 4 התיבות (12-9) מחולק סימטרית לשתי קבוצות בנות 2 תיבות כל אחת (תיבות 9-10 ותיבות 11-12).

המנגינה דрамטית, נרגשת ומתעקשת – בין המשפט הפותח העולה למשפט היורד המסיים סוערת " התקווה " בשתי קפיצות אוקטבה (תיבות 9 ו-11), במעבר מסולם מינורי לסלום מז'ורי (מתיבה 8 לティー 9) ובחרזה עיקשת, שמונה פעמיים, על תו הפסגה הגבוהה (ב"עוד לא אבדה", וב" התקווה בת...תיבות 9-12). כך יוצרת מנגינת " התקווה " זיקה למוטיבים משירי "חיבת ציון" המוקדמים (כמו ב"שיר השושנה" וב"אם אשכחך") שבהם הופיעה קפיצה אוקטבה אל צליל חוזר.

33 נועם בן זאב, "לא להחליף את המנון", הארץ, מוסף "גליה", המדור "כינור ראשון", 14.5.2007

הדרמה נפרתת בדרכ נפתלת – הסערה הגדולה של "עוד לא אבדה תקנותנו" (תיבות 9-12) שוככת לאטיה בהדרגה במשפט ארוך בן 8 תיבות, שכולו ערגה לחזרה לסלום הבית. הדרכ הארכותה חוזרת מתחילה בקפיצות ובקצב הרמוני מתגבר (תיבות 13-14), עד שהצעדים נעשים מתוונים יותר (תיבות 15-17) והקונפליקט נפתר בחזרה לסלום המוצא המינורי הבסיסי (תיבות 17-20). ירידת הדרגתית, ארכותה ומופתלת זו מזמין פירושים הרמוניים שונים. כך זכתה " התקווה" לעיבודים סימפוניים נפלאים (ראו בפרק "התקווה" ושרביט המנחים, עמ' 55 וכן בהשוואת תזמורין, עמ' 105-109).

הקצב אחיד ומילכד – המנגינה רצופה צלילים בעלי אורך שווה (רק רביעים או שמייניות). כך מקבלת כל הבראה זמן מדויק, זהה ושוקל.³⁴ קצביות פשוטה זו מזמין שירות מקהלה יציבה ומלכדת.

לא בכדי אמר מאסטרו זובין מהטה, המנגינה המהוללת של התזמורתי הפילהרמוניית הישראלית: "'התקווה' היא המנון היפה ביותר עלי אדמות".³⁵

מי הלחין את " התקווה"?

הלהן – עממי. מקורותיו רבים ושוניים, וمتפרשים על פני כל אירופה – ספרד ועד אוקראינה.

כיצד חיברה המנגינה למילות " התקווה"?

לפני יותר מ-120 שנה, במסיבה בוהמית, ספונטנית, רוויה בשמחה ויין בראשון לציון ב-1888,פגש אימבר קבוצת עולים מרומניה. כמוago, קרא להם את שירו "תקנותנו" וניסה ללמד אותם את המילים: "כל עוד לבב פנימה, נפש היהודיhomia". כיצד מלמדים עולים חדשים עברית פיזית? דרך המנגינה! והרי ידוע שימושו בללהן מוכך פופולרי מכל על קליטת המילים ומסייע להפצת השיר. ומניין המנגינה? יש אומרים שאימבר עצמו הביא אותו את המנגינה מרומניה. אך רוחות יותר גרסה אחרת...

34. מקובל בהמנונים – ראו "המנון לשמחה" של בטוהבן בסימפונייה ה-9 (בפרק "הרחבת למורה למוזיקה", עמ' 93).

35. אוריה טפליץ, *סיפוריה של התזמורתי הפילהרמוניית*, ספריית הפעלים, תל אביב, 1993.

1. שיר עגלונים רומיי³⁶

כטוב לבו בין, השתעשע שמואל כהן, צעריר בן 17 מרומניה, בדמיון שבין המילה העברית הפיטית "הומייה" לביטוי הרומיי "הויס-צ'יא" ("ימין – שמאל", בקריאה ה"קדימה" של עגלון לסתושים או או לשורדים). דבר שכמובן הביא אותו להזכיר בגעגועים, בשיר-עם רומי עתיק יומין³⁷ שזכה באותו זמן לפופולריות מוחודשת תחת הכותרת "עגלת השורדים" [תקליטור 1 רצואה 10].

שיר עגלונים רומיי

שמואל כהן – מאחד המנגינה עם המילים ב" התקווה ".
מתוך ספרו של מנשה רבינא " התקווה " באדיבות דן רבינא

³⁶ מקור השיר בחבל מולדביה שבמורד רומניה, סמוך לגבול עם אוקראינה.

³⁷ המנגינה מופיעה לראשונה באוסף שיריי-עם (1831) של המשורר וחוקר הפולקלור הרומיי אנטון פאן (Anton Pann, 1790-1854). למנגינה זו חוברו מספר גרסאות מילוליות בהתאם לרוח הזמן. באחת הגרסאות נקרא השיר "התירס עם העלה למעלה – Kucuruz cu frunza in sus", ובגרסה אחרת הוא נקרא "עליה רוק – Foiae Verde". באותו אוסף נמצאת גם המנגינה המקורית (עם מילים שונות) של המנון הרומיי (לפי ד"ר רות גוטמן בז'ציבי ופרופ' ויורל קוסמה – Viorel Cosma), מהחוג לМОזיקולוגיה בbih"ס הגבוה למוזיקה ע"ש אנסקו ברומניה).

כך קרה שככל הבית הראשון המקורי, "עוד לא אבדה תקוותנו", עבר תהליך שהמוזיקולוגים מכנים בשם "קונטרפקטה"³⁸ – "הלבשת" מנגינה רומנית עממית על שיר בעברית. סימן ההיכר לכך הוא קפיצה האוקטבה המאפיינת את תיבות 9–12 בשיר הרומי.

אין כל קשר בין מילות השיר הרומי לבין " התקווה ". השיר הרומי הוא שיר היתולי עממי על צורת הקדמה ומרוץ החיות המודרניים מול נפלאות עגלות האיכרים האטיות בדורות קודמים. מילות השיר, בתרגומו העברי של חוקר הזמר מאיר נוי, הן: "עד שְׁהַמֵּצָאוֹ חִשְׁפָּל וַרְכּוֹת וְאֲנִי וְחִי הַבָּרוּת בְּכָל לֹא צָרוֹת וּבָעֳיוֹת / הַזְּקִנִּים קַיְיָ אֶזְעִירִים / וְנַסְעָוּ רַק בְּעִגּוֹלֹת שְׂנוּיִם / הַיִּסְצִ'יאוּ אַי!" אין קשר בין המילים, אבל... בקפיצה האוקטבה במנגינה, בתיבה 9, נזכר העגולון בהוריו הזקנים, ובבדיקה באותה קפיצה נזכירים אנשי העליה הראשונה בנבואת יחזקאל, מקריםים ש"עוד לא אבדה תקוותנו" וועבריהם ממש ארבע תיבות ממינור למז'ור.

שימוש לב לדמיון המדהים בין שתי המנגינות, ולזהות המוחלטת בתיבות 5–8:

ובכן – זהו? האם מכאן נלקחה מנגינת המנון שלנו, משיר עם רומי?

אין הדבר פשוט כל כך!

³⁸ מונח בלטינית, שפירשו – שימוש בחלוון מוכך לתמליל חדש. טכניקה מקובלת במוזיקה מיימי הביניים ואילך, כשמנגינה אחת משתמשת תמלילים שונים, לעיתים חילוניים ולעתים דתיים, לעיתים בלטינית ולעתים בשפת המקום. דוגמאות מפורסמות במוזיקה אמנויות נמצאות ביצירות לולי ובאן.

2. אידלסון והמקורות העממיים ל"התקווה"

מהחר שהלחן הרומי הוא לחן עמי, הרי גם הוא לקוח מלחנים שונים. מהו המקור? המוזיקולוג א"צ אידלסון³⁹ (1882-1932) הצבע במחקריו על שמוña מקורות עממיים שונים שנפגשים כולם ייחדיו בנעימת "התקווה" (כפי שנראה להלן בטבלת השוואת המקורות). המדובר בלחן נודד, שעבר שנים רבות ברחבי אירופה: החל מפיוט בבית הכנסת הספרדי במאה ה-14, דרך שיר איטלקי במאה ה-17, דרך תפילות מבתי הכנסת באשכנז במאה ה-18, וכלה בשירים עם פולניים, ספרדים, רומנים, צ'כים, הונגריים (מטרנסילבניה) ושוודים במאה ה-19. יתכן שהלחן הועבר ממוקם למקום על ידי כליזרים ונגנים נודדים שעברו מספרד לבלקן וחצאו את הרי הקרפטים המחברים בין הבלקן (יוון, תורכיה, בולגריה) לרומניה, אוקראינה, הונגריה, פולין וצ'כיה. בסופו של דבר "עליה" הלחן ארצה בעלייה הראשונה, וכך אומץ ל"התקווה".

לפי אידלסון,⁴⁰ ייתכן שהמקור הקדום ביותר הוא לחן עברי מיהדות ספרד שהתגלל לאשכנז (לאחר גירוש ספרד) ומשם לגויים במצרים אירופה, בפולין וברומניה.

3. הדיאלוגות יהדות ספרד ואשכנז ב"התקווה"

המקור המקורי ביותר ל"התקווה" הוא מנגינת "ברכת הטל" של העדה הספרדית [תקליטור 1 רצואה 11]. זהה ברכה מסורתית הנאמרת ביום הראשות של הפשת, כאשר נפרדים מגשם החורף, מקדמים את פני האביב, מברכים את הטל במילים: "לך לשלוּם גָּשֵׁם. וּבָא בְּשִׁלוּם טֶל. כִּי נַבְּלָה הַשְׁעִיר וְמוֹרִיד הַטֶּל: אֲשִׁיר שִׁירָתִי. וְאֲשִׁים דְּבָרָתִי. וְאֲגִיבָּתִי שְׁפָתִי. לְצֹור יְשֻׁוּתִי". את המילים כתוב רבינו יצחק בר שתת, מהכמי ספרד במאה ה-14 (1408-1326). לפי מקור זה – מנגינת "התקווה" היא בת למעלה מ-600 שנה!!!⁴¹

ברכת הטל - נוסח יהודי ספרדי

תני - ע - שו - ? צור - ל תי - שפ - נח - בי - אג - נ תי - ק - זב שים - א - נ תי - ק - שי שיר - א.

מקור יהודי נוסף נמצא ביהדות אשכנז, במנגינה המלווה את תפילת הבוקר "יגדל אלוהים חי", הנאמרת גם בחגים. גם מנגינה זו מבוססת על סולם מינורי עולה, במקצב זהה [תקליטור 1 רצואה 12].

39 אברהם צבי אידלסון (1882-1932), חזן ופרופ' לליטורגיקה יהודית שפעל בירושלים בין השנים 1921-1907.

40 אידלסון הקדיש את חייו לחקירת שורשי המוזיקה העברית הקדומה. ראו מאמרו של פרופ' שי בורשטיין "שירת חדש-עתיקה: מורשת אברהם צבי אידלסון וזרמי שורשים", *קדדה*, 127, יולי 2008.

41 עוד על לחן ברכת הטל בסרטו התיעודי של ראובן הקר **לך לשלוּם גָּשֵׁם** מ-2007, ראו "התקווה על מסך הקולנוע", עמ' 86.

4. מקורות זרים

נוסף למקורות היהודיים ציין אידלסון מקורות בשירים עם מספרד, מחלב הבאסקים ומפולין. מבין המקורות הזרים, הצבע חוקר הזמר העברי נתן שחר⁴² על המקור הקדום ביותר – על שיר אהבה עממי איטלקי מן המאה ה-17 (כנראה מאות הכנסייה גספרו זנטוי כמקור למנגינת "התקווה").

בטבלת המקורות⁴³ שלහלן ניתן לראות את ריבוי ההשפעות של לחנים שונים על "התקווה".

מנגינת "התקווה" היא מס' 1 בטבלה, ומיד אחריה עוד שני מקורות יהודים: "ברכת הטל" של יהודי ספרד (מס' 2), ותפילת "יגדל אלוהים חי" של יהדות אשכנז (מס' 3). מיד אחריהם, תמצאו את המקורות הזרים למנגינה: שיר עם רומני (מס' 4), שיר עם ספרדי (מס' 5, שיר עם באסקי (מס' 6) שיר איטלקי (מס' 7) [תקליטור 1 רצועה 13], שיר עם פולני (מס' 8) ומנגינת "המולדבה" מאת המלחין הצעי סטונה (מס' 9).

לבית הראשון של מנגינת "התקווה" דומים שמונה לחנים שונים! ומה הפלא? המנגינה של "כל עוד בלבב" מבוססת על תבנית פשוטה ומקובלת בכל רחבי אירופה: סולם מינורי העולה עד הדרגה הששית, ויורד חוזרת לצליל המוצא.

42 נתן שחר, *שיר שיר עליה-נא – תולדות הזמר העברי*, פרק ראשון, עמ' 37, מודן, תל אביב, 2006.

43 אברהם צבי אידלסון, "לוח השוואות שירי עם", מתוך ספרו של מ' ר宾יאן, *התקווה*, הוצאת המחבר, 1968, עמ' .66.

מנגינת התקווה חלק א' - השוואות מקורות

1 התקווה

יהָ מִיְהָוֹה דֵיְהָוֹתְשָׁנָה בְבָלְבָדְנִיְמַשְׁנִיְבְּעַדְכָל

2 ברכת הטל - יהורי ספרדי

טַל־הָרִיד־מוּהָא עֲשֵׂי־הָוָלֶךָ לְוָמְשָׁלְבָא־וְשָׁמְגָלְלָךְ

3 תפילה יגדל אלהים חי - היהודי אשכנזי

חוֹאוֹצִיְמַעַתְאַיְןְוָבְחַתְיְשָׁנָה חַיְהַמְלָאַיְגָדָל

4 שיר עם רומני

Pan - ce e - lect - ri - ci - ta - te cai - fe - ra - te va po - ri

5 שיר עם ספרדי

6 שיר עם באסקי

7 שיר עם איטלקי

fu-ggi fu-ggi fu - ggi da - lie - ti a - man-si

8 שיר עם פולני

Pod_ Kra - ko-wem na_blo - niu wij_Wi-jal Ya - sio_ na_ko_ niu

9 סמנה, נושא ראשוני מתוך המולדבה

אבל לעומת התחלה זהה של הבית הראשון בכל המנגינות (הモטותם לחלק הראשון של "התקווה" – "כל עוד בלבב", תיבות 1-8), הבית השני שונה לגמרי. רק 3 מתוך 8 המקורות דומים למנגינת "התקווה" בחלק השני (ב"עוד לא אבדה התקווננו", תיבות 9-16). המקורות המשיכים לשמר על דמיון הם שיר העגולנים הרומי, תפילה יהודית ספרד והשיר האיטלקי (ראו טבלה חלק ב'). מבין שלושתם – הדמיון הגדול ביותר קיים בין "התקווה" לבין השיר הרומי.

התקווה-חלק ב

התקווה

התקווה

שִׁי - חֹפֶם יְהִת - לָה
נו - ת - ו - תָקֵדֵה
שיר עגולנים רומי

caci bat - ra - nii e___ rau___ moi Hais cea!

הודי ספרדי

ל תִי ___ שֶׁפֶתְּה - בַּי - אָג - וְתִי - רְדִיבְשִׁים - אָרוֹתִי - רְשִׁי שִׁיר - אָ
שיר איטלקי

7

ימל - ש - רו - וַיְיִן - צִי רַז - א - נ - אָר - ב
Hai - cea!
Hais - cea!
Hai - cea
תִי - ע - שׂו - ג - צוֹר

5. "התקווה" ו"המולדבה" מأت סמטנה

שמונה מקורות עמיים שונים ל"התקווה", אולם היפה מכולם נמצא ביצירתו של המלחין סמטנה, "המולדבה"⁴⁴ (מתוך הפואמה הסימפונית "מולדתיה"), שחוبرا בسنة 1874 (ארבע שנים לפני שאימבר כתב את מילות השיר). "המולדבה" היא יצירה תזמורתית, ללא מילים, בה מתאר המלחין הצ'כי בדז'יק סמטנה את נופיה של מולדתו צ'כיה, דרך פיתוליו של נהר המולדבה. סמטנה פותח בנגינתם של שני חלילים כשני יובליו של הנהר [צלילי החלילים בדקה הראשונה בתקליטור 1, רצועה 14, תיבות 1-6]. משני הפלגים הקטנים בעיר מתחווה נהר אחד גדול ורחב [בתקליטור 1, רצועה 14, תיבות 40-48].
היצירה בשלמותה: [תקליטור 2, רצועה 10](#).

צילום נהר המולדבה בפרק מטורף הסרט "לך לשולם גשם"

⁴⁴ בשפת המקור נקראה היצירה "וולטבה", כשם הנהר בצ'כיה. שמו הגרמני של הנהר הוא " מולדבה ". לאחר שבאותה תקופה הייתה הגרמנית השפה המדוברת בצ'כיה, התפרסמה היצירה בעולם תחת הכותרת "המולדבה".

והיכן "התקווה" שלנו נמצאת בסיפור? לאחר השתלבות הפלגים מנגנים הכנורות את נעימת הבית הראשון של "התקווה" ("כל עוד בלב פנימה"). האגדה מספרת כי ב עמוקי הכנור נמצאת הנשמה. אם תקשיבו היטב תמצאו במנגינת הנהר הצעיר את "נפש היהודי" והתקווה שלנו⁴⁵ (ראו דוגמת התווים להלן).

כך – בין "המולךבה" של סטולנה לשירי הווי של עולים חדשים במושבות הראשונות – צמחה מנגינת ההמנון הלאומי. אמנם היו גם ניסיונות לתת למלחין מקצועית להלחין את מילוטיו של אימבר, אך הם לא הצליחו.⁴⁶ המנגינה העממית האירופית דבכה ב"התקווה" ולא הרפטה.

45 האזינו ל"המולךבה" מאות סטולנה [תקליטור 1 רצועה 14]. פירוט נוסף נמצא בהרחבה למורה למוזיקה, עמ' 99.

46 הראשון שהלחין את השיר היה המוזיקאי זמר האופרה לייאון איגלי שעלה לראשונה לצוון מסננט פטרסבורג ב-1885. הוא כתב לחן אורך ומורכב, עם מנגינה שונה לכל אחד מ-9 בתי "תקווננו". הלחן לא נקלט.

6. להנים זרים בזמר העברי

עם חורבן בית המקדש נקטעה מסורת הנגינה וההלחנה המוזיקלית של עם ישראל בארץו. לאחר היציאה לגלות, מפסקה ההלחנה העברית. כפי שנכתב בתנ"ך: "על גָּתֹתֶת בְּבֵל... תְּלִינוּ כְּנוֹתִינוּ... אַيְّקָן שָׁיר אֲתָּה שִׁיר ה' עַל אֲדָמָת גָּכָר" (תהילים קל"ז, א-ב, ד). לתפילהות, לפיויטים ולשירי הקודש אומצו, לרוב, להנים זרים קיימים. כך למשל הפيوוט לשבת "צור משלו אכלנו", מושר בפי בני יהדות ספרד לפי לחן של שיר חילוני ספרדי "השושנה פורהחת" (La Rosa Enflorece) עד עצם היום הזה.

כך היה גם בימי "חיבת ציון", ראשית הציונות והעליה הראשונה והשנייה. באותו שנים לא היו מלחינים מקצועיים בארץ. אנשי העלייה הראשונה והשנייה נהגו לאמץ להנים זרים מאוצר הזמר הרוסי, הגרמני, הרומי, היהודי ואף הערבי והבבורי – לשירתם החדשנית בעברית. כך אנו שרים את "הכנייני תחת כנףך" של ביאליק בלחן יידי, את "מה יפים הלילות בכגען" בלחן ערבי, את "יד ענוגה" של זלמן שנייאור בלחן בדורי. כך גם לגביו שירי רחוב: ל"הבאנו שלום עליכם" אומצה מנגינה שיר פרסומה גרמני לסיגריות, ל"אחיננו יעקב" ול"כשנמות יקברו אותנו ביקבי ראשון לציון" – מנגינות שיריהם עם צraphתים ישנים (לפי מחקרים אליהו הכהן ודן אלמגור).⁴⁷

אך אל דאגה! לא רק ידינו במעל! לאחר שהמנוגנים לאומיים הם תוצאה של תהליכיים ארוכים של שירות המונונים, מבוססים רבים מהם על להנים זרים: ההמנון האמריקאי ל Kohushir עם בריטי, ההמנון החרפתי מושחתת על נעימות אופרות איטלקיות, האינטנסיבי הסוציאליסטי הולחן על ידי פועל בלאי שהועמד למשפט שנמשך 15 שנה על "פלגיאט" (לא הכרעה ברורה) ועוד.

אבל אולי השילוב בין לחן זר ל"התקווה" מצביע על תהליך עמוק יותר?

חוקר הספרות פרופ' אריאל הירשפלד מצין נקודת מעניינת נוספת: במציצה של שיר ציוני ולחן זר ב"התקווה" יש כפilities סמלית המלמדת משחו עמוק על החוויה הישראלית – מצד אחד, המילים קוראות להפסקת הגלות ולשבה הארץ, ואילו מצד שני, במישור הרגשי הקשור למזיקה, נשמר הקשר עם המקור "הגלותי" של השירים, ובבטא געגועים וזיקה עזה אל ההוויה הטרום-ציונית, האירופית. וכך, במקרה של "התקווה" נוצרת סתירה בין המילים למנגינה. הטקסט מבטא תנוצה "קדימה מזרחה", ואילו המזיקה מבטא תנוצה נостalgית, אחרת לגלות. "המוזיקה סיירה לציווי מגובה, היא קשורה לעבר, היא מפרקת מה שהטקסט מנסה לחבר".⁴⁸

47 דן אלמגור, "בין 'אייד-יד' ל'משיח' – על הזמר העברי בין קודש לחול", *הליקoon*, המדור "כאן בארץ", יוני 2006.

48 אריאל הירשפלד, "על השיר הישראלי (א)": המזיקה מפרקת מה שהטקסט מנסה לחבר", *הארץ*, המדור "תרבות וספרות", 19.12.1997.

ג. מSHIP הווי – להמנון

בינתיים באירופה המשיכו גילויו שנותיה היהודים. התסיסה האנטישמית הגיעה לשיאها בצרפת, בפרשׂת דרייפוס (שהחלה בשנת 1894). בניין זאב הרצל (1860-1904), עיתונאי ומחזאי ליד בודפשט, סיים לימודי משפט בוינה ונשלח לסקיר את משפט דרייפוס. בעקבות המשפט הבין הרצל שהאנטישמיות לא תחלוף מן העולם, ועל היהודים לצאת מאירופה ולבנות מדינה משלהם. בספרו "מדינת היהודים" (1896) כתב: "אין לנו דגל, אך דרוש הוא לנו. ברצוננו להניף אנשים רבים, עלינו להרים סמל מעל בראשיהם".

הדגל השני הרצל בקונגרס הציוני הראשון, באדיבות קרן אלן סלייפה ופרויקט "התקווה" של גליה אלבין

כמה לעגו להרצל בראשית דרכו! איש לא האמין כי אחרי אלפיים שנות גלות תימצא תרופה לגלות בעזרת הציונות. אך הרצל לא הסתפק בדברים. בתוך תקופה קצרה עשה את הבלתי אפשרי – הפך מיליון יהודים הפוזרים ברחבי אירופה לעם. שנה אחרי פרסום ספרו "מדינת היהודים" נכנס את הקונגרס הציוני הראשון בבאזל (1897). בקונגרס זה כבר הונף לראשונה דגל כחול לבן שבמרכזו מגן דוד – דגל ההסתדרות הציונית, ולימים דגל מדינת ישראל.

הרצל הדגיש את חשיבותו של דגל המדינה, אך מה בדבר המנון? מילים ומנגינה שיילכו את התפוצות?

בשנת 1898 הכריז הרצל, בשבועון שלו די וואלט, על "תחרות לכתיבת המנון לאומי יהודי". גובה הפרס היה 500 פרנק. הגיעו 43 שירים, בחמש שפות שונות, ביניהם רק שיר אחד בעברית. המשוררים התאימו את חוויהם למנגינות ידועות, ביניהם: "מעוז צור", מנגינה מתוקה "כרמן" של ביצה, שירו של גולפאנן "עוריה עמי" ועוד. השופטים הרצל ונורדהו פסקו כי לא נמצא שיר ראוי לפרס.⁴⁹ ביניים, באותה שנה 1898 ביקר הרצל בארץ, כדי לפגוש את הקיסר הגרמני ולקדם קשרים עם השלטון הטורקי. בכניסה לעיירה רחובות קיבל ציבור המתישבים את פניו, ותלמידה לבושה בגדי תחול-לבן הגישה לו זר פרחים. בהגישה את הזר החל לשיר את " התקווה" וכל הקהל הצטרכ אליה. מאז אותו אירע החל שיר " התקווה" להתפשט בכל רחבי הארץ כשהוא מושר בפי כל.

" התקווה" המשיכה לצboro אוחדים גם בגולה. בשנת 1895 יצא לאור בגרמניה תחת הכותרת "געגועים" בחוברת תווים שרשם החזן פרידלאנד מרשלאו (על פי שירתו של החזן משה דוד שוב מראש פינה שנרגש לשיר את השיר בהופעתו באירופה). בעקבות הפרסום הפכה " התקווה" יותר ויותר פופולרית באספות תנועת " חובבי ציון" בגולה.

המוזיקאים בארץ טענו כי לא יתכן שתיקבע מנגינה "הגנובה" מעמים אחרים כסמללאומי. המלחין יואל אנגל כינה את מנגינת " התקווה" – "יללה שמקומה בגולה",⁵⁰ אך למרות זאת שרו בארץ ובגולה בדבוקות את " התקווה".⁵¹

ב-1894 כתב המשורר ח'ג' ביאליק את "ברכת עם", שיר המנון ברוח חלוצית לוחמת שמטורתו לחזק את ידי המתישבים בארץ. בשיר זה מרגשת אוירה נמרצת, פחות רגשות ויתר להט חלוצי. למלילים הודבק לחן דמוי מארש עממי בסולם מינורי. כך הפה שיר זה להמנון הפועלים של העלייה השנייה (1904-1914). תושבי הארץ נהגו לעמוד דום כשרו אותו. מנהיג הפועלים, ברל כצנלסון, שאף שהשיר "ברכת עם" יחליף את " התקווה" כהמנון היישוב בארץ ישראל [תכליטור 1 רצואה 15].

מילימ: חיים נחמן ביאליק
לחן: עימי

תְּחִזְקָנָה יְדִי כָּל-אַתְּנֵנו הַמְחוֹנְגִים
עֲפָרוֹת אֶרְצֵנו בְּאַשְׁר הֵם שֶׁם;
אֶל יְפֵל רַוַּחַתְּךָם – עַלְיזִים, מִתְרֹזְגִּנִּים
בָּאו שֶׁכָּם אֶחָד לְעִזְרַתְּךָם!

49 הקונגרס הציוני הרביעי הכריז שוב על תחרות לחברות המנון לאומי ב-1900. גם החלטה זו לא הולידה המנון. ידוע לנו על שתי תחרויות קודמות – ב-1882, 1886 ו-1898 (נוסף לתחרות הנ"ל מ-1898) שאף אחת מהן לא הניבה שיר ראוי.

50 מנשה רבינא, **יואל אנגל והמוזיקה היהודית**, הוצאת המוסד למוזיקה, 1947.

51 ראו הרחבה מפורטת בנושא בספרו של מנשה רבינא, **התקווה**, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 95-73.

מול ארגוני הפעלים כמו ארגונים דתיים ואנשי רוח (ביניהם הסופרים ח"נ ביאליק וש"י עגנון) שהציעו לקבוע את "שיר המעלות" מתהילים קכ"ו, כהמנון ארץ ישראל:

שיר המעלות (תהלים קכ"ו, א-ג)

שיר המעלות

בשוב ה' את-שִׁיבַת צִיּוֹן – הִיָּנוּ בְּחִלּוּמִים.

או יְמֻלָּא שְׁחוּק פִּינוּ – וְלִשְׁזַׁגְנוּ רְגֵה

או יָמְרוּ בְּגָזִים הַגְּדִיל ה', לְעֹשָׂות עַס-אַלָּה.

הַגְּדִיל ה' לְעֹשָׂות עַפְנוּ הִיָּנוּ שְׁמָחִים.

כאן נוצרה במשך הזמן פשרה: חוגים דתיים החלו לשיר את "שיר המעלות" במנגינת "התקווה", וכך הוא מושר מדי שנה בתפילה يوم העצמאות:

שיר המעלות

מִם-חֶלְקָה, נָ-יִי - הַיּוֹן - צְבָת-שִׁי אַתְּ נִי - דְּ-אַ בְּשׁוּבָה לֹתָה - מַעַם שִׁיר
5 אָנוּ רַעֲנָן - גַּשְׁוָל - וְנוּ פִּי, שְׁחוּק לְאָתָה ? אָנוּ
9 לְהָא עַם שְׁזָוָת-עַל, שְׁם - הַדִּיל - חָגָן יִסְ-גּוֹזֶב
13 חִים - מַמְשָׁנָה נָנוּ יִי - הַקְּנוּ - קְיָה עַשְׁוֹת-עַל, שְׁם - הַדִּיל - חָגָן
17 חִים - מַמְשָׁנָה נָנוּ יִי - הַקְּנוּ - קְיָה עַשְׁוֹת-עַל, שְׁם - הַדִּיל - חָגָן

ה היישוב בארץ היה חצוי בעד ונגד "התקווה". אלה נגד המילים, אלה נגד המנגינה.

ומה בגולה?

ג. "התקווה" נאבקת להכרה

- בשלושת הקונגרסים הציוניים הראשונים אין ذכר לשירת המנון. לקרהת הקונגרס הציוני הרביעי שנערך ב-1900 בלונדון, נתכנסת שם אספה ציונית רבת- משתתפים בנוכחות הרצל, נורדאו וונגוויל (מתרגמת "התקווה" לאנגלית). בסיוםה שר הקהל את המנון האנגלי ואחריו, באופן ספונטני, פרצה לפתח שירת "התקווה" כשהקהל כלו קם ועמד על רגליו. צמרת המנהיגות הציונית נוכחה לדעת כי "התקווה" בוערת בעצמות וראוייה לשמש המנון.⁵²

הרצל ונורדאו בקונגרסים הציוניים, איירור מ-1906.
ארכון אילן רוט לציונות, הרצליה

- לקרהת הקונגרס הציוני החמישי (באזל, 1901), פנה אימבר במכתב אל הקונגרס ואל צيري הקונגרס, ובו הזכיר להם כי מלאו חצי יובל שנים ל"התקווה": "אני מאושר לראות את חלומי מתגשם", כתוב, בצייפה להכרה רשמית בהתקווה". אך זו לא הגיעה.
- הקונגרס הציוני השישי (1903) היה הראשון שהסתתרים בשירה אדירה של "התקווה". היה זה קונגרס אוגנדה, בו הציג הרצל התישבות עברית באוגנדה שבאפריקה ולא בארץ ישראל. התכנית נדחתה בסערה גדולה, והמלחים "עין צופיה" קיבלו משמעות אקטואלית ורלננטית. מכאן ואילך נגעלו כל הקונגרסים בשירת "התקווה". זו הייתה ההכרעה הבלתי רسمית של העם, ללא מחלוקת ולא החלטה של ההסתדרות הציונית.
- בשנת 1904 נפטר הרצל ממחלה לב והוא בן 44 בלבד.
- בשנת 1907 צוינה לראשונה "התקווה" בפרוטוקול הקונגרס הציוני השmini בהולנד.
- בשנת 1909 נפטר אימבר בעוני ובמחסור בבית חולים בניו-יורק.
- בשנת 1933, בקונגרס ה-18, הוכרה "התקווה" כהמנון ההסתדרות הציונית, 65 שנים לאחר כתיבتها!
- בטקס הכרזת המדינה בשנת 1948, על ידי האספה המכוננת, כיכבה "התקווה" – היא הושרה בתחילת האספה, נוגנה בסופה ושורדה לרוחבי העולם ב"קול ישראל" (ראו שני ביצועים בתקליטור המצורף [תקליטור 1 רצועות 17 ו-18]).

52 אליהו הכהן, "התקווה: משיר למנון", עם הוצאת בול "התקווה" ביום העצמאות תשס"ח 2008.

- בשנת 1983 נדחתה הצעת חוק להפוך את "התקווה" להמנון הרשמי של מדינת ישראל. שנים רבות נמנעה כניסה לישראל מהכריז חוקית על "התקווה" כהמנון המדינה, מתוך התחשבות במייעוטם הלא-יהודים עבורים "נפש היהודי הומיה" היא אמירה מנוכרת.
- בשנת 1994 נכתב ב"חוק הכנסת" כי טקס ישיבת הפתיחה של הכנסת יינעל בשירת "התקווה". כך מצאה "התקווה" את דרכה אל חוקת מדינת ישראל בדרך אגב.
- רק בשנת 2004 הועבר תיקון ל"חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה", המגדיר את "התקווה" כהמנון הרשמי והקבוע של מדינת ישראל (126 שנים לאחר כתיבתה!).

"התקווה" מעולם לא זכתה בשום תחרות המנונים.

"התקווה" זכתה להיות המנון של מדינת ישראל.

שירת "התקווה" בסיום אסיפה ציונית לקרה עלייה לישראל. תוניס, תוניסיה, שנות ה-50.

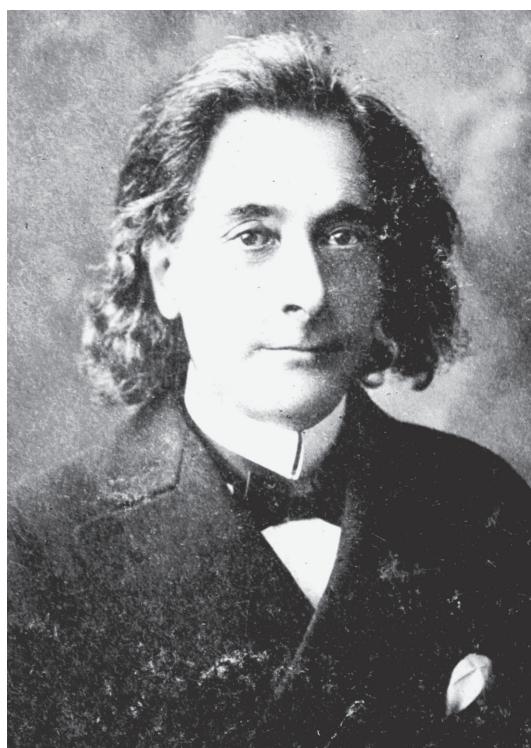
בית התפוצות, ארכיון הצילומים. באדיבות SAUVER ברנס, ירושלים

ח. אימבר בהר הרצל – סוף דבר

יותר מכול, "התקווה" היא מנגינת נדודים, געגועים וכיסופים. מה עלה בגורלו של מחבר המיללים? חמיש שנים שבה אימבר בארץ (1882-1887) כמציריו של סר לורנס אוליפנט. בארץ הצליח להסתכן עם אליעזר בן יהודה, עם פקידות הברון בראשון לציון ועם אוליפנט עצמו. הוא ניסה את מזו במלאות שונות (שען, כורך ספרים) ואף ניסה להתקבל לבית הספר החקלאי במקווה ישראל, אך לא הצליח. הכל ראו בו בטלה, שיכור, רמאי ולא-יוצא. בסופו של דבר עזב את הארץ והמשיך בנדודיו.

מישראל נדד עד ארצות הברית ללא עבודה, ללא מקצוע, בחיפוש אחריПетרונים ונדיבים, עם מחברות שירים וכוס יין. בארצות הברית נשא לאישה רופאה אמריקאית נוצרייה שהתגירה לunganו, ד"ר אמנדה קיטי דיידסון. לאחר מכן נפרד ממנה. אימבר ניסה לפרסם כתוב עת לענייני קבלה, בボוטון בשנת 1895, ונכשל אחורי גילון אחד. בסופו של דבר סיים את דרכו כשיוך לבושים בלואים. כאשר היה מופיע לאספות ציוניות, השליךוה לרוחב, בעודו צועק: "אתותי גירשתם, אך שירוי הוא המרטיט את לבותיכם". על ספריו היה חותם: "ג. ה. אימבר, המשורר הלאומי, בעל 'התקווה'". תמיד נהג לומר: "אני ו'התקווה' לנצח נישאר".

בגיל 53 נפטר אימבר בבית החולים של היהודי גליקה בניו-יורק (1909). ביום האחרון, חג שמחת תורה, ביקש אימבר שיישירו באוזניו את "התקווה". לצלילי המנגינה קפץ ממיתתו בשארית כוחותיו וركד.

נפתלי הרץ אימבר – ארכיון הקק"ל

באחד משיריו האחרונים "השבועה", השביעי אימבר את הבאים אחורי להעלות את עצמותיו לציון:

...העלוי מזה את עצמותי...
קבורני בירושלים עיר,
שם תמר יינק מלך כליזתי...
השבועה אתחכם, אמי ואחיזתי,
השבועה הזאת:
העלוי מזה את עצמותי.

משאלתו להיקבר בארץ ישראל הוגשמה בשנת 1953, כאשר הובא ארונו לקבורות בהר הרצל, 44 שנים אחרי מותו. כך כתוב המשורר נתן אלתרמן בהגיעה ארונו של נפתלי הרץ אימבר לישראל:⁵³

כז, במשמעות זה דרכם המוננים / מתחילים כשיר של חבר תמחוניים, /
מתחילים במושבה של הברון / על פסט ניר בתוכה בעפרון, / מתחילים
מבלים להתפנו לאלו / אלא לסטודנטים אחים של ביל"ו, / ולבסוף
הגה... פתאום או לא פתאום... / תזמורות עוברות עם מציעם דם.

לא שלם בגוף הגיע זה השיר: / את מרבית בטיו הוא בדרכיהם השיר /
ונאשר נותר בו לפולטה גדולה / מתקו כפי הצעך ומטלא, / אך לבן אולי
דומעה הוא בשארות, / לפעמים, לדגל-מלחמות קרוע, / ועל אף כל
מוס - יגד נא ביודעים - אין אולי יקר מפנו ליהודיים.

53 מתוך הטור **השבועי** ספר ראשון, הקיבוץ המאוחד תל אביב, תש"ב (לפרטים נוספים ראו הרחבה למורה בספרות, עמ' 134).

1. מהו המנון? הגדרו והסבירו דוגמאות להמנונים מסווגים שונים.
2. מה מאפיין המנון? אלו מיללים? איזה אורך? איזו מנגינה?
3. מהו "אביב העמים"? הגדרו ונמקו מדוע חוברו מרבית ההמנונים במאה ה-19.
4. השוו בין המנון ישראלי לאחד ההמנונים האחרים המוצגים בספר מבחינות תוכן המיללים, ואופי המנגינה.
5. כיצד קשורים המושגים הבאים ל" התקווה": "סופות בנגב", "חיבת ציון", "ציונות", "קונגרס ציוני", "עליה ראשונה", "ביל"ר", "המושבות הראשונות"?
6. באיזו שנה והיכן נכתבה " התקווה"?
7. בחברת מי הגיעו אימבר לארץ ישראל וכי怎?
8. מה היה מצב היישוב בארץ ישראל כשהגיע אימבר לארץ?
9. האם זכה נ"ה אימבר להכרה בהיותו? מודיע?
10. כיצד הפכה " התקווה" למנון? סכמו בקצרה את התהליך.
11. אלו בתים מתוך תשעת הבתים המקוריים של השיר שרדו במנון שלנו?
12. ציינו חמישה תאריכים מרכזיים בחיי המנון – מחיבורו ועד היום.
13. באיזו מידה משקפים קורות חייו של אימבר, מחבר " התקווה", את קורות העם היהודי?
14. האם, לדעתכם, קיים שיר אחר המתאים יותר להיות המנון מדינת ישראל?
15. המשורר נתן אלתרמן מגדר את " התקווה" כשיר ש"אין יקר ממוני יהודים". מודיע?
16. מה אומרות לך מילות " התקווה"?

נפתלי הרץ אימבר (ארכיון קק"ל) ובנימין זאב הרצל

"התקווה" ושרביט המנצחים

מסע סימפוני

המנון מצליח לומר את דברו גם ללא מילים, דרך המנגינה. המנגינה חוזה גבולות ומתקשרת בצלילי המוזיקה. המנון כתוב בתווים ומתוחמר בידי מעבד מיומן – ינוגן בידי כל תזמורות בעולם באופן מושלם. כך הופך ההמנון לכרטיס ביקור בינלאומי: ככל שהתזמור עשיר ומרשימים יותר, כך עולה קרנה של המדינה המיוצגת דרכו.

מי תזמר את "התקווה"? מי הלביש את הגברת לבוש סימפוני?

ב-26.12.1936 קרה הנס – **טוסקאני הגיע לישראל!** גدول המנצחים בעולם בארץנו הקטנטונת? היישוב כולם היה כמרקחה. ביום הקשיים של מהומות דמים של ערבים נגד היהודים, צבאו אלפי אנשים על הקופות, בגדים וברעמים, והתחנןם לכרטיס. 3000 איש מילאו את אולם "הטעוכה" בנמל תל אביב הישן שהוכן במיוחד. המדינה כולה לבשה חג. פתאום הפכה ארצנו הקטנטונת למעצמת מוזיקה ברמה ביןלאומית! נשים תפרו שמלות ווקרא לאירוע הממלכתי... מי לא היה שם – הנציב העליון, צמרת הממשלה הבורייטי, פרופ' חיים ויצמן, נשיא האסודות הציונות (לימים הנשיא הראשון של מדינת ישראל), דוד בן-גוריון, ראש עיריית תל אביב ישראל וסגנו – כל ה"מי ומי".

טוסקאני מנצח על התזמורת הפילהרמונית, באדיבות ארכיון התזמורות הפילהרמונית

טוסקניני מנצח על התזמורת הפילהרמונית בישראל ב-1936, ארכיון התזמורת הפילהרמונית

המנצח האיטלקי **ארטוורו טוסקאניני**⁵⁴ ניצח על יצירות מאת שوبرט, מנדلسון ורוציני. שבעים ושניים גני התזמורת היו מוזיקאים מצטיינים שנבחרו בידי מייסד התזמורת, הכנר ברוניסלב הוברמן, לאחר שתיים של חיפושים קדحتניים ב-17 מדינות, ביניהן גרמניה הנאצית, אוסטריה הונגריה ופולין. הנגנים התאחדו לצילילי המוזיקה. "הגענו לבסוף אל מחוץ חלומותינו – להיות כלביו של גדור האמנים בזמןנו, על אדמות ארצנו", סיפר החלילן אורו טפליך.⁵⁵ טוסקאניני ראה בكونצרט בתל אביב התרסה נגד הפאשיזם שהשתלט על איטליה מולדתו ועל גרמניה, וכך סייר לנצח על המנון כל שהוא. את "התקווה" ניגנה באותו מעמד תזמורת קטנה בעיבוד דל – תזמורת מכבי האש.

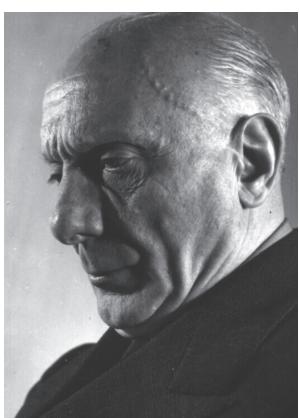
למרות זאת, במאי 1937, זכתה "התקווה" לביצוע ולתזמור סימפוני. בكونצרט חגיגי לכבוד הכתרתו של ג'ורג' השישי, מלך אנגליה, הייתה חiybat התזמורת בארץ ישראל (שהייתה תחת שלטון המנדט הבריטי) לנגן את המנון האנגלי. המנצח הבריטי סר **מלקולם סרג'נט**, שהגיע אז לארץ, ביצע את המנון האנגלי ולצדו תזמר במהירות

⁵⁴ א' טוסקניני (1867-1957) היה מנצח בית האופרה לה-יסקאללה במילנו. הוא עזב את איטליה בשל התנגדותו למוסוליני ולמשטר פאשיסטי ו עבר לארה"ב שם הקימה עבורה תזמורת NBC, עמה הפק לכוכב ניזוח ראשון בטלוויזיה ובתקשורות. טוסקניני נודע בחתирתו לשמלות, בשמייה המופלאה שלו ובשליטתו ברפרטואר ובחזמות.

⁵⁵ טפליך, *סיפורה של התזמורת הפילהרמונית*, ספרית פועלם, תל אביב, 1993.

גם את המנון הישראלי. כך, תחת שרביטו של סארג'נט בירושלים זכתה "התקווה", בראשונה, לתזמור סימפוני מלא. למשמע התזמור היפהפה אחזה בקהל הפעולות והתרגשות. היו אלה ימי המאורעות. בדרך חוזה מירושלים נרגמה המכונית המשוריתנית של התזמורות והמנצח במטר אבניים כבד.

כשחזר סארג'נט לאנגליה סיפר בגאווה: "היהתי עד להתקפת העربים עלי". על כך העיר ידידו המנצח סר תומאס ביצ'אם, בהומר בריטי אופייני: "לא ידעתם שהפורעים העربים מבינים במוזיקה...".⁵⁶

ברונדיינו מולינاري, מתוך ארכיוון התזמורת הפילהרמוני
האייטלקי חם המזג, הביא את "התקווה" לשיאי הבהה חדשים: פיות וערגה ב"כל עוד בלבב", ותרועה אדירה, מוקיעת שחקים ב"עוד לא אבדה תקوتנו". מולינاري הוסיף עיבוד מקהלה באربع קולות לשירת המנון. תזמורו נחשב לתזמור היפה ביותר של "התקווה" (ראו ביצוע בתקליטור המצויר [\[תקליטור 1 רצועת 2, 32\]](#), ותוים בהרחבה למזהקה עמ' 105).

במהלך מלחמת העצמאות חזר מולינاري לאיטליה ונעצר בחשוד בשיתוף פעולה עם הנאצים. הוא נחקר ונמצא אשם. בתום החקירה הסתגר במנזר וشكע בדיכאון. בשנת 1952, לאחר ארבע שנים בידוד נפטר (בגיל 72). משנתגלה עברו המפוקף של מולינاري, הפסיקו התזמורות בארץ לבצע את תזמורו ל"התקווה" ועברו לביצוע תזמור אחר, של המלחין הישראלי פאול בן-חיים [\[תקליטור 1 רצועה 21\]](#). לימים חזרו לבצע את תזמורו של מולינاري והוא מלואה אותן עד עצם היום הזה.

ומי יודע, אולי היה תזמורו הנפלא של מולינاري ל"התקווה" דרך לבקש מתנו מחילה?

⁵⁶ מיכאל אוחד, "מולינاري מתזמר את התקווה", **הפילהרמוני – התזמורת הפילהרמוני הישראלית**, כתר, ירושלים, 1986.

⁵⁷ ב. מולינاري (1880-1952) היה כנר ומנצח תזמורת האקדמיה הלאומית של סנטה צ'צilia ברומא עד 1944. עם עליית מוסוליני לשלטון (1922-1943) הפך ליעץ המוזיקלי של השלטון הפאשיסטי, כולל הסגרת מתנדדי לידי הגרמנים (לאחר קבלת חוק הגזע באיטליה ב-1938). כשרומה שוחררה בידי צבא ארה"ב ב-1944 הותקף מולינاري בידי נגני התזמורת שלו, הוצאה על ידי חיליל הצבא האמריקאי, ובworth לשראל... מולינاري נודע כנברה, כמעבד וכמורה האגדי של המנצח האיטלקי הנודע קרלו מריה ג'וליני (2005-1914).

שאלות

- האם יש במשפחה מישהו ששמע את "התקווה" מנוגנת בኒצוחו של מולינاري, או ביצוע סימפוני אחר?
- אם כן, שאל אותו מה הוא חשב, הרגיש, ראה באותו מעמד?

ברנדיינו מולינاري מנצח על התזמורת הארץ ישראלית 1945

הרגעים הגדולים של "התקווה"

א. "התקווה" האסורה, 1936

שירות השידור בארץ הוקם 12 שנים לפני הקמת המדינה ונקרא: "קול ירושלים". בכל אותן שנים אסר המנדט הבריטי להשמע את "התקווה" ברדיו. בשנת 1936, בפתחה של תערוכה בתל אביב, נגנה התזמורת את המנון האנגלי ומיד לאחריו את "התקווה". טכני שידור הרדיו קיבל הוראה להפסיק את השידור מיד בתום המנון האנגלי, אך נרדם ולא שם לב לכך שהמנון אחד נגמר והשני התחיל... מאז בדקו הבריטים בקפדנות את נושא השמעת המנון בטקסי חיים. אך אלדאגה, גם לגורזה זו נמצא פתרון... במקום "התקווה" השמיעו עורכי הרדיו לעיתים קרובות את הפואמה הסימפונית "המולדה" מאות המלחין הצ'כי בדז'יק סטטנה. כשנשאלו מדוע, ענו בתמיינות: "לא ידענו שגם סטטנה בראשימה השחורה..."

ב. שירות "התקווה" של ניצולי ברגן בלזן, 20.4.1945

ב-15 באפריל 1945 שחרר הצבא הבריטי את מחנה ההשמדה ברגן בלזן בגרמניה. במחנה זה נרצחו 70,000 יהודים, ביניהם אנна פרנק⁵⁸ ואחותה מרגרט. כוחות השחרור מצאו במחנה 60,000 ניצולים ו-40,000 גופות מוטלות בעריםות בכל עיר. מגיפת הטיפוס היכתה באסירים. בכל פינה גססו אנשים ונעו בתשישות שלדיםعروמים, מוכי רעב וחול. ביום שישי, חמישה ימים אחרי השחרור, יוזם הרב הרטמן, סרן בצבא הבריטי, טקס קבלת שבת. הרב כינס את האסירים היהודיים במרכז המחנה וערך את הטקס באוויר הפתוח. הכתב הצבאי של שירות השידור הבריטי, ה-BBC, תיעד את הטקס: "בלב מחזה הזועה של מחנה ברגן בלזן התקבצו מאות אסירים ושרו את 'התקווה', כשהעיניהם נשואות אל ערמות המתים. הניצולים, החלשים והתשושים, התחבקו בשמחת השחרור, והתייפחו על קרוביהם שנלקחו לתאי הגזים ולmarshaps. האסירים ידעו שמקליטים אותם. הם רצו שהעולם ישמע את קולם, ועשו מאמץ אדיר לעמוד על הרגליים ולשיר. הקשייבו!"⁵⁹.

58 אנна פרנק (1929-מרץ 1945) נפטרה מטיפוס במחנה. היום שכתבה המתעד את התקופה הזאת לאור בדי אביה לאחר המלחמה, תרגם לחמשים שפות, הומח וווסרט לקולנוע ולטלוויזיה.

59 הקלטה היסטורית של כתבת ה-BBC פטריק גורדון ווקר, שודרה בתום המלחמה בגלים קצרים מלונדון לארצות הברית ושותפה במרכז Smithsonian Center באראה'ב. הקלטה נתגלתה בשנת 2002, והועלתה לאינטרנט בשנת 2006, 61 שנה לאחר ששודרה לראשונה. העלאת הקלטה גרמה לשערורייה תקשורתית ולהתקפה מיידית מחוגים מכחישי שואה שדרשו אישור לאותנטיות של הקלטה וקיבלו אותו בצירוף תמונות קשות.

ראו קישור באינטרנט ל- http://www.wiejew.com/media/570/Holocaust_Hatikvah_.mp3

כך שודרה בעולם שירות "התקווה" על אדמת גרמניה הנאצית המובשת. לאחר התחלת מגומגמת ומהוססת, פורצת שירות הניצולים במלוא עוזה. מוזיקאים מקצועיים שהיו בין האסירים התאמצו ושרו בקהלות. המקהלה המרוסקת והמרגשת זו שרה את הנושא המקורי של איימבר: "עוד לא אָבֹךְ תִּקְרַתְנוּ / הַתְּקֻנָּה הַנּוֹשֶׁנָּה / לְשׁוֹב לְאָרֶץ אֲבוֹתֵינוּ / לְעִיר בָּה דָּדוֹד חָנָה". בתום "התקווה" קרא הרוב בעברית: "עם ישראל חי!" הכתב הבריטי

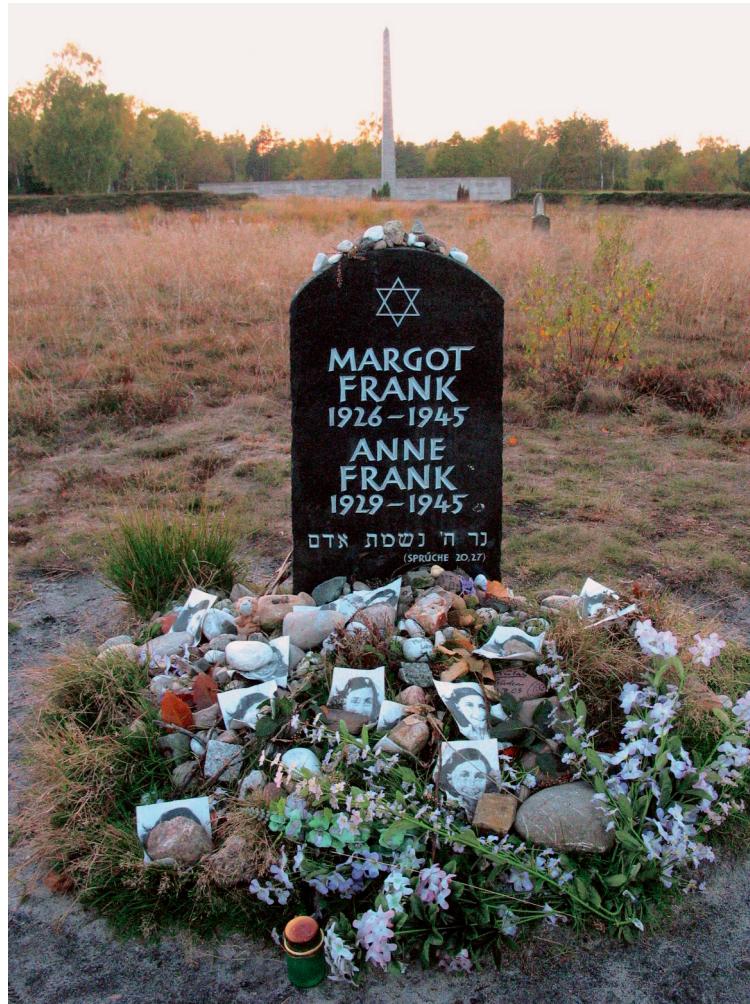
תרגם זאת מיד לאנגלית:

"The children of Israel still liveth".

ニיצולי ברגן בלזן פנו מן המחנה בראשית Mai.

ב-21.5.1945 הועלה מוחנה ברגן בלזן באש ונמחה מעל פני האדמה.

נותרה "התקווה" הזאת [\[תקליטור 1 רצואה\]](#) [16].

מצבה לאננה פרנק ולאחותה בברגן בלזן

ג. "התקווה" בפי "עליזי הגרדום", 1947-1945

12 עליזי הגרדום היו לוחמי האצ"ל והלח"י שנידונו לתלייה על הtentקשות באנשי הממשל הבריטי. עשרה מתוכהן 12 הנשפטים הוצאו להורג בתלייה. שניים מהם פוצצו עצם סמוך למועד הוצאתם להורג. כולם מתו כשירת "התקווה" בפייהם.

ב-1945.22.3.1945 אליהו חכימ ואליהו בית צורי, אנשי לח"י, הועלו לגרדום במצרים על רצח שר המושבות הבריטי, הלורד מוין בביוקו בקהיר (6.11.1944). מווין היה השר הבריטי האחראי לסיגרת הנמלים בפני המעלפים. המשפט נתן למתנקשים הזדמנות לגנות בפומבי את מדיניות האימפריה הבריטית. במשפטו אמר אליהו חכימ: "הנו מאשימים את הלורד מוין והממשלה שהוא מייצג ברצח מאות ואלפים מהינו, בגדת מולדתנו ושוד רכושנו... על כן אנו נאנסים היינו לחת את הצד לדיינו". ואליהו בית צורי הוסיף: "אלפים מבני עמי טבעו ביום של דם ודמעות, אך רב החובל הבריטי לא אסף אותם אל אנייתנו. הוא עמד על הסיפון והסתכל בשווון נפש כיצד בני עמי טובעו. ואם אחדים מהם הצלicho להגיע לחופי המולדת, הבריטי דחף אותם בחזרהימה שיטבעו. לנו לא נשאר אלא להיכנע או ללחום. החלנו להילחם". גזר הדין היה מוות בתלייה. חכימ ובית צורי שרואו את "התקווה" בקול רם וצלול בזמן שעלו לגרדום.

כך עשו גם תשעת הנידונים ב-1947: ארבעת אנשי האצ"ל – מרדי אלקחי, ייחיאל-דב דרזנר, אליעזר קשאני ודב גרונר, שנתלו על הtentקשות בקצינים בריטיים; משה ברזאני (איש לח"י שהtentקש בחני המפקד הצבאי של ירושלים) ומair פינשטיין (איש אצ"ל האחראי לפיצוץ תחנת הרכבת בירושלים); שלושה אנשי אצ"ל – יעקב וייס, אבשלום חייב ומair נקר, שנאסרו על פריצה לכלא עכו – כולם שרואו את "התקווה" ברגעיהם האחרונים.⁶⁰ בעבר פחות משנה, ב-14 במאי 1948, הסתיים שלטונו המנדט הבריטי בארץ ישראל (1920-1948).

בתא הגרדום בעכו – על לוח עליזי הגרדום – חקוקות השורות:

במותם ניצחו את המוות,
נש망תם יצאה בשירות החירות...

היום, שמות עליזי הגרדום הם שמות רחובות בעיר ישראל, כוגן בשכונה היוקרתית רמת-אביב ג'.

כך הונצח זכרם של לוחמי המתחרות בשכונות מותרות.

60 ראו מנשה רבינא, *התקווה*, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 43-48.

ד. "התקווה" ביום הכרזת המדינה, 1948

ה' באדר תש"ח, ה-14 במאי 1948, יום שישי אחר הצהרים. כל היישוב היהודי בארץ היה דורך בציפייה, צמוד למקלטי הרדיו. שליח מיוחד קיבץ שלושים נגנים מהתזמורת הישראלית לאספה מנהלת העם במחוזון ע"ש מאיר דיינגור בשדרות רוטשילד בתל אביב. כשהגיעו הנגנים נאמר להם כי בתום הקריאה "מגילת העצמאות" יזכו לנגן את צלילי המנון לראשו במדינת ישראל. בסיום הכרזתו של ראש הממשלה דוד בן גוריון ניתן אותן. כל הנוכחים פרצו במחיאות כפיים סוערות לצלילי "התקווה", שسودרה ב"קול ישראל" לרוחבי העולם, בפעם הראשונה באופן חוקי. בתום השמעת המנון חתם בן גוריון את האירוע במשפט המפורסם:

"כמה מדינת ישראל! תמה הישיבה הזאת!" [תקליטור 1 רצעה 18]

שאגת השמחה שבקעה מן הרדיו, עברה מיד לרחובות. המוני אנשים הציפו את הכיכרות בקריאות "עם ישראל חי", מחיאות כפיים, צוחחות גיל ו"פה בארץ חמדת אבות".⁶¹ כל הלילה ורקדו ההמנונים בהרחובות, שוו ושםחו. היה זה לילה מטורף של הגשמה ופחד, התעלות וחרדה. "התקווה" כיכבה וחגגה. למחירת הופצתה תל אביב מן האויר. מלחמת העצמאות החלה.

טקס הכרזת העצמאות לשכת העיתונות הממשלתית, צילום זולטן קלוגר

61 תיאור מרגש של האירוע כולל בספרו של עמוס עוז, **סיפור על אהבה וחושך**, כתר, ירושלים, 2002, עמ' .403-402

ה. "התקווה" מעל פסגת הר הצופים, 1967

ביום הרביעי למלחמת ששת הימים, יוני 1967, בקע קול שופר בהר הבית. העיר העתיקה חזרה לידיים יהודיות. בתום המלחמה נערך קונצרט ניצחון על פסגת הר הצופים עם התזמורת הפילהרמונית הישראלית וגדולי המוסיקאים היהודיים בעולם – המנצח ליונרד ברנשטיין והכנר איזיק שטרן [תקליטור 1 רצועה 32]. באותו ערב, תחת שרביטו של ברנשטיין, "התקווה" שרה, צחה ובסכתה. היא התחלת כתפילה חרישית, פילסה את דרכה בכוחות מתגברים ומתחדשים והסתימה עצמה אדירה וחגיגת. הכנר איזיק שטרן מספר: "השמש סנוורה את עיני. החול חדר לגרוני. כסאות הנגנים על הבימה חרקו. בסביבה נשמעו קולות פירוק מוקשים, אך היה זה אחד הקונצרטים הגדולים של חי! בעבר בבואו לירושלים, הייתה מציז בהר הצופים בערגה. הפעם עמדתי במרומי עיר הקודש, וניגנתי את 'התקווה' על הפסגה!"⁶².

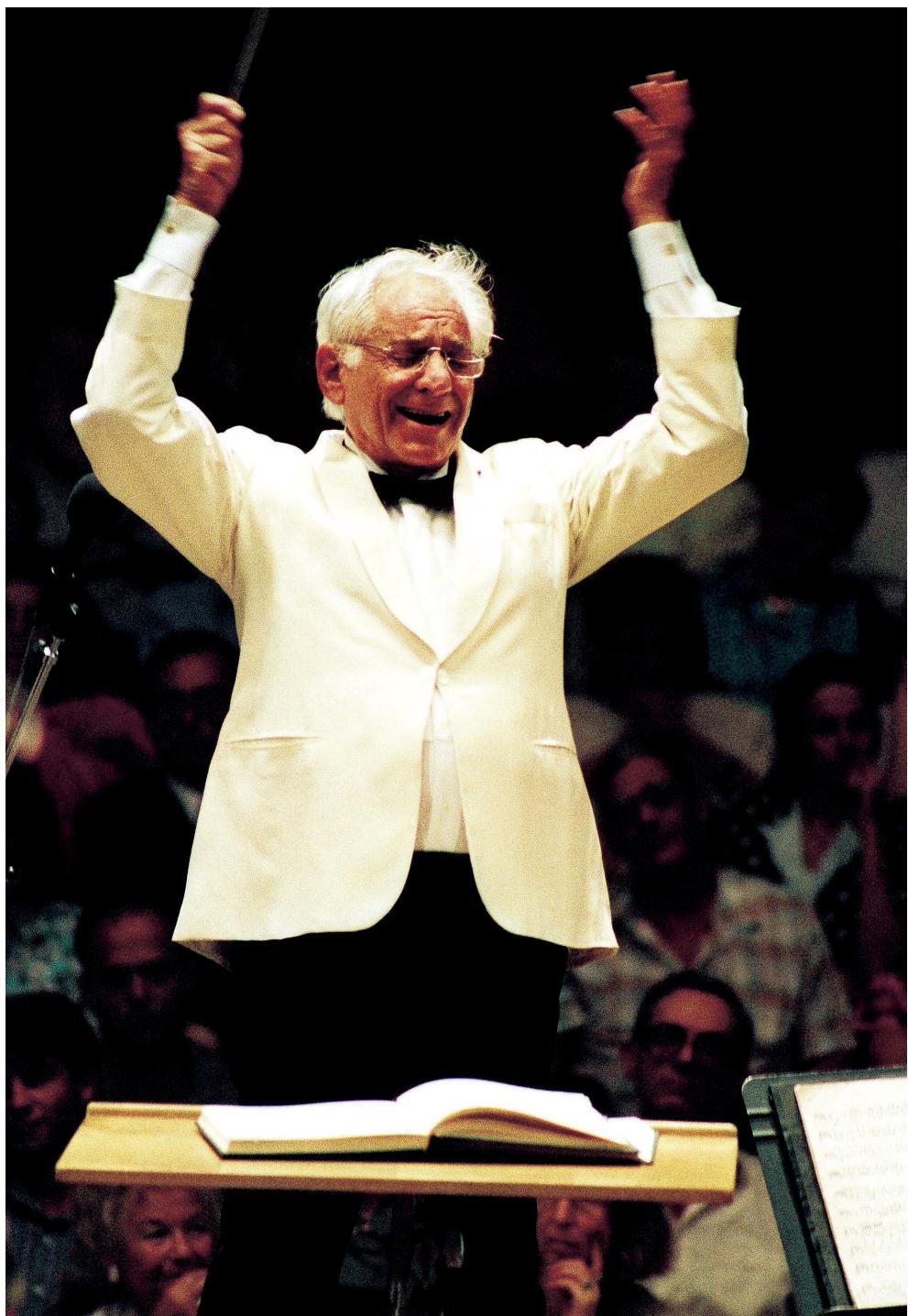

קהל המונימ בקונצרט הניצחון על פסגת הר הצופים, באדיבות ארכיון התזמורת הפילהרמונית

ג. שאלות לעבודה עצמאית

1. האם אתם מכירים רגעים גדולים נוספים של שירת "התקווה" שאינם מוזכרים בפרק זה?
2. ציינו "רגעים גדולים" של שירת "התקווה" שבהם לקחתם חלק. ה"רגעים" יכולים להיות לקוחים מכל אירוע שריתק את הציבור בשנים האחרונות בתחוםים שונים (פוליטיקה, תרבות, ספורט, טלוויזיה). נמקו את בחירתכם.

62 מיכאל אוחד, **הפילהרמונית – התזמורת הפילהרמונית הישראלית**, כתר, ירושלים, 1986.

לאונרד ברנשטיין מנצח על התזמורת הפילהרמונית הישראלית בגיןת "התקווה".
באדיבות הצלם יעקב אבירים, ארכיון התזמורת הפילהרמונית

"התקווה" – מבחר ביצועים

המנון הוא שיר חי, פועל ומפעיל, קורא לנו לעמוד דום או לצעד, משתנה מדי ביצוע, מדי יום וαιרואע, בהתאם למקום, בזמן, להקשר ולאווירה. רבים ושונים אופני הביצוע של המנון: יש ביצועים מושרים (קולאים-זוקאליים) ויש ביצועים מנוגנים (כליים-אינסטורומנטליים), וכל אחד מלאה מכל מגוון אפשרויות:

- **המנון המושר ללא ליווי** – בדרך כלל בפי קהל רחב, ללא נגינה; אבל לעיתים שר סולן יחיד נבחר (זמר/ת, ילד או מבוגר), ולעתים – מקהלה שלמה.
- **המנון המושר המלאה בנגינה** – סולן או מקהלה יחד עם תזמורת או הרכב כליז.
- **המנון המונגן** – מביא את המוזיקה בלבד ללא מיללים. כאן נפתחות אפשרויות רבות של כלים ושילובי כלים: מכלּי נגינה אחד (солו), להרכב כלּי קטן (מוזיקה קאמרית) ועד לתזמורת סימפונית ענקית.

בכל פעם חברים הצלילים למיללים ולכלים בצורה אחרת.

א. קהל ישראלי שר "התקווה" – ביצועים בראשי הזמנים

לפניכם ביצוע של קהל ללא ליווי ל"התקווה".

1. קהל בטקס הכרזת המדינה, במזיאון תל אביב, 1948 [תקליטור 1 רצואה 17]
- נסו לצייר את אותו מעמד.
- כיצד תפיאנו את ההבדל בין הביצוע המושר בתחילת הטקס לביצוע המונגן [תקליטור 1 רצואה 18]?

ב. סולנים – מברברה סטרדייסנד לשירת חד

כבוד גדול הוא לחת לסולן יחיד לשיר המנון של מדינה שלמה. בסוף שנות השישים נקבע המנהג לחת לסולן ייצוגי לשיר את המנון הלאומי. בשלוש הביצועים הבאים, מביא כל אחד מן הסולנים ל"התקווה" את עולמו האישי:

1. ריצ'רד טאקר (1913-1975)
- זהו ביצוע משנת 1967, בסולם גבואה – סול מינור [תקליטור 1 רצואה 19]. טאקר היה חזן יהודי מברוקליין, ניו-יורק, שזכה להצלחה רבה כטנור מפורסם באופרה של ניו-יורק. טאקר שר את "התקווה" בעצמה, בדבוקות ובאמונה שלמה. הכל כאן בגודל: ביצוע במדדים אופראיים, 2:40 דקות (כפול באורך מאורך ביצוע "התקווה" בדרך כלל), שני

הbatis מושרים פעמיים. בפעם השנייה (בדקה 1:18) מצטרפת המקהלה לצלילי תוף צבאי קצוב ונוצר מצעד CISPIFS אדר' של הסולן והמקהלה, ביטוי נפלא לצעד גלות אלפיים השניים, עד הסיום הגבוה במילה: "ירושל---ים".

2. ברברה סטורייסנד (נולדה ב-1942)

ביצוע מיוחד משנת 1978, במלאת 30 שנה למדינת ישראל, ולכבוד יום הולדתה ה-80 של ראש ממשלת ישראל לשעבר, גולדה מאיר [תקליטור 1 רצעה 20]. הביצוע הוקלט באחד משידורי הלוין הראשונים שאפשרו שיחה בזמן אמיתי בין גולדה מאיר בביתה בישראל לבין הזמרת והשחקנית האמריקאית המפורסמת ברברה סטורייסנד על בימת אלום מפואר בארץות הברית. סטורייסנד שרה כאן את השיר כמחווה אישית של איש לאישה, זמרת מובילה למנגינה דוגלה, לכבודה של גולדה מאיר המגיעה לבגורות. גולדה מאיר פרשה מן הפוליטיקה, והיא מצולמת בביתה, מובסת, אחרי מלחמת יום כיפור. אולי לנוכח פותחת סטורייסנד בשירה חրישית, אטית, אינטימית, כשיחת נפש בין שתי נשים. אולי לנוכח "עוד לא אבדה תקופתנו" נשמע כל כך אישי ורגיש. רק ברגע האחרון ביצוע קצר זה, הנמשך 1:45 דקות, בשתי ההברות האחרונות של ירושל---ים, מפתיעה סטורייסנד בעצמה אדירה ופתאומית לקול דודור התופים המשכם.

3. להקת טיפקס (פעלת החל מ-1990) עם שרית חדד (נולדה ב-1978)

שרית חדד ולהקת טיפקס מזוהים עם סגנון הפופ הים תיכוני. בביצוע שהוקלט ב-2001 הם מובילים את המנגינה המזרחית אירופית של "התקווה" אל מחוזות הים התיכון, הסלול המזרחי, תבנית הליווי הערבית, המודוס הפריגי, האקורדיון העממי, וגונן עמוק וגרוני. השיר מושמע פעמיים – בהתחלה עם קובי אוז כסולן, ולאחר מכן עם שרית חדד שמלסלת הרבה יותר (במיוחד ב"אלפיים"). הסיום עדין, ללא פאות ודרמה, כשהאקורדים חותם את השיר בספט-אקורד רק. הביצוע ישראלי, "כיפי", נינוח ונעים, בסגנון ה"חפלת" וה"מנגל" של יום העצמאות ולא הדrama והעצמה של המצעד הצבאי והטקס הרשמי.⁶³

את מי מהמבצעים תעדיפו? נマーנו מודיע.

ג. עיבודים תזמורתיים

ברנרדינו מולינاري (1880-1952) [תקליטור 1 רצעה 18]

פאול בן חיים (1894-1987) [תקליטור 1 רצעה 21]

קורט ויל (1900-1950) [תקליטור 1 רצעה 22]

איזה עיבוד מצא חן בעיניכם? מודיע?
מהם, לדעתכם, המעלות והחסרונות ביצוע ללא מילים?

⁶³ לצערנו, מטעמי זכויות יוצרים, לא הותר לנו לשבץ את הביצוע בדיסק המצורף.

ד. עיבודים מקהלתיים

ברנרדינו מולינארי (1880-1952) [תקליטור 1 רצועה 2]

רוי האריס (1898-1979) [תקליטור 1 רצועה 23]

gil אלדמע (1928-1992) [תקליטור 1 רצועה 24]

ה. קו המשווה – טבלת השוואות ושאלות

נסו לאפיין את ההבדל והיחaud בכל ביצוע וביצוע מבחינות:

- האויריה.
- הטעפו / המהירות.
- העצמה.
- הרכיב הכללי / הקולי – תצורות גדולות או קטנה, כלים רבים או מעטים, אלו כלים בלטו במיוחד.
- מעורבות הקהל / הנגן.
- אופן היגייני (דיקציה) וצורת ההגשה של המילים.
- איזה טקסט מושך – המילים של אימבר (ואם כן – כמה בתים) או הגרסה הישראלית המודרנית?
- באיזו מידת מבטא הביצוע את ההיסטוריה של ארצנו או עמנו באותה תקופה?
- באיזו מידת מבטא הביצוע את עולמו האישי של הסולן או המנצח?

ערכו טבלה המשווה בין הביצועים:

מבצע	מהירות	עוצמה	עירוד	bihiot milim	סולם (لتלמידי מוזיקה)	אויריה	מעורבות	שנה	תקופה
ברברה סטריאנסנד	אייטי	קייצונית – מתחילה מילולית ומטפסת ותגובה מוגברת	זמרת עם צורות טיפוניות וטיפאני	כל מילה חשובה ומדויקת	סול מינור	מנהיג אינטימית לדרמתית	אישית מאוד	1978	יום העצמאות השלישי של גבורה לגולדה מאיר
ראצ'ד טאקר									
תצורות סימפוניות									
מקהלה ותצורות									

"התקווה" – הדרים ופולמוסים

בתקשרורת: עיתונות, רדיו וטלוויזיה

משנת 1932, לפני קום המדינה, ועד עצם היום הזה, ליוו תמיד את המנון ויכוחים רבים. בתוקף מעמדו כהמנון החיבר לייצג את העם, מצא בו כל דור ודור טעם לפגם.

א. בעית הייצוגיות

הבעיה שהטרידה רבים לאורך השנים הייתה **הייצוגיות**:

- **המלחינים** – האם לא עדיף שהעם היהודי, שנタン לעולם את ספר הספרים, יבחר להמנון מילות קודש מן התנ"ך?
- **המחבר** – מדוע דוקא אימבר? משורר אלמוני, שיבור ו"לא רציני"... האם לא עדיף ביאליק? טשרניחובסקי? הרב קוק?
- **הלחן והמלחין** – הלחן "גנוב" מעמים אחרים. דוקא את המילים החשובות ביותר לאומה, נשיר במנגינה של הגויים? לחן גלותי בימי תחייה לאומית? האם לא כדאי להזמין לחן מקורי ממלחין ישראלי רציני?
- **הטון והאוירה** – לחן מינורי ועכוז בימי תחייה לאומית? מדובר? והיכן חedorות העשייה, מנגינת התקומה, הניצחון וההתאחדות?
- **המסר** – התקווה ערטילאית. אין התייחסות אמתית לתנועה הציונית, להגשמה, לכך שהיהודים אכן שבו לארצם. האם לא ראוי שהמנון התנועה הציונית ישא מסר ברור ותכליתי יותר? יתיחס למה שהוגשים? יתיחס לציבור הארץ וכך ועכשו?
- **המייעוטים** – המנון אינו מייצג את אזרח ישראל הלא-יהודים: הערבים, הדרוזים הבדואים, הזרים והאחרים.

בפרק זה נעבור על חמשה משבטים גדולים בדרכו של המנון, ונעמוד על הבעייתיות מחד גיסא ועל הפתרון שהוצע מאידך גיסא.

הבעיה: יצוגיות המילים והמשורר. הפתרון: "שיר האמונה" של הרב קוק, ללחן המוכר.
בשנת 1932 הציעה קבוצת ציונים מירושלים לשמר על המנגינה, אך להחליף את המילים ב"שיר האמונה" של הרב קוק (1865-1935), אז רב העיר ירושלים), שבו לא מתבטאת תקוות ערטילאית, אלא אמונה חזקה, ביטחון וודאות בחזרה ארוכה. "לעדי חיה בלבני,
האמונה הנאמנה / לשוב לארץ קדשנו, עיר בה דוד חנה / שמה נعبد אללהינו, בחרדה
בגילה ובירנה / שמה נעללה לרוגلينו, שלש פעמים בשנה".

הבעיה: יצוגיות הלحن והמלחין. הפתרון: מנגינה מקורית למילוטיו של אימבר.
באوتה שנה, 1932, הציע המלחין אריה ל' ציפין מירושלים לשמר על המילים, אך להחליף את המנגינה בלحن חדש ומוקרי שכותב למילים של אימבר. ציפין כתב מארש אופטימי בסולם מזורי, בטענה שמנגינה זו מתאימה יותר لأنרגיות ההתחדשות של הציונות באותו זמן. "המארש של ציפין היה רוחוק מלהיות ישראלי ממקורו, מאחר שיישראל עדין לא הייתה קיימת. במרקם הטוב הוא היה מארש וינאי, לפי מיטב המסורת של יהונתן שטרוס. שוב נשarraה המנגינה בגלות..."⁶⁴

התקווה החדשה

The New Hatikvah

Music by L. ZIPPIN

במשך שנה זו היישוב בארץ בשני הפתורונות השונים, ללא הכרעה.⁶⁵

ב-1933, בקונגרס הציוני ה-18, הוכרה "התקווה" (במילים ובלحن המוכרים) כהמנון הסתדרות הציונית.

64 אריאל הירשפלד, "על השיר היהודי (א)": המזיקה מפרק מה שhortekst מנסה לחבר, הארץ, המדור תרבות וספרות, 19.12.1997.

65 מנשה רבינא, התקווה, הוצאת המחבר, 1968, עמ' 84.

המילים והתוים של "התקווה" על גלויה שהודפסה בויטבסק, רוסיה, 1902.
 ארכין אילן רוט לציונות, הרצליה.
 תמונה באדיבות ארכין התצלומים, בית הצפוזות

ג. המנון השני – "ירושלים של זהב", 1967

המטרה: מציאת המנון שיש בו הדר ניצחון. הפתרון – "ירושלים של זהב".
באפריל 1967 פנה ראש עיריית ירושלים, טדי קולק (או רק שנתיים בתפקידו) לגיל אלדמע, איש קול ישראל, בבקשת כתוב שיר מיוחד לירושלים לפסטיבל הזמר (מחוז למסגרת התחרות). מבין בכירי הכותבים של התקופה – חיים חפר, משה וילנסקי, סשה אריגוב – בחר גיל אלדמע בנעמי שמר בת ה-37, שתכתוב את הלחן וגם את המילים. נעמי שמר כתבה את "ירושלים של זהב" [תקליטור 1 רצועה 25].

השיר מתחילה כתפילה, חוזר ומוקונן עלתו אחד בלבד (שימו לב לצליל לה, החזר שוב ושוב ב"אויר הרם צלול כיין" וב"נישא ברוח הערביים", תיבות 1-2, 6-8), באופן הדומה לתפילה בבית הכנסת. המנגינה ממזגת קינה ועצב בסולם מינורי, עם רמז קטן ורגען לאור בצליל פה דיאז (תיבה 4) המזכיר אותנו לרה מז'ור. בפזמון (מתיבה 12 ואילך) הופך השיר מתפילה **להמנון**: זאת בזכות שלושה עליות רצופות⁶⁶ – עלייה ראשונה במילים "ירושלים של זהב" (תיבה 12), עלייה שנייה במילים "ושל נחשות ושל אור" (תיבה 14) ועליה שלישית ואחרונה ב"לכל שיריך אני כינור" (תיבה 16).

הכותרת "ירושלים של זהב" מעוגנת בהוויה ירושלים בזמן המשנה, בתקופת מרד בר כוכבא (132-135 לספירה). זהו שם תכשיט הזהב, שעליו חקוקה ירושלים, והואתו קיווה ר' עקיבא העני לרכוש לרחל אשתו: "אילו היה בידי, הייתה נתן לך **ירושלים של זהב**".⁶⁷

ה意義יות – המילים מעטרות את העיר במרכז שלוש הדתוות. שלושה חומרים (זהב, נחשות, אור), שלוש דתוות (פעמוני לנצרות, כיפת הסלע לאסלאם והר הבית ליהדות).

השפה הפיוטית יוצרת דיאלוג עם אלףנים שנונות גלות:⁶⁸ מ"על נְהָרוֹת, בְּבֵל – שֶׁם יִשְׁבַּנְיָה,
גַּם־בְּכִינָה בְּצִכְרָנוּ, אַת־צִיּוֹן. עַל־עֲرָבִים בְּתוֹךְ תְּלִינוּ כְּנֻרוֹתִינוּ" (תהילים קל"ז, א-ב), דרך
שירת רבי יהודה הלווי:⁶⁹ "צִיּוֹן, הָלָא תְּשַׁאֲלֵי לְשִׁלּוּם אָסִירִיךְ... וְעַת אֲתָּלֵם שִׁיבַּת שְׁבוֹתְךָ –
אַנְּיִ פִּינְזֵר לְשִׁירִיךְ". נעמי שמר, שנולדה ונגדלה על גdotsות נהר הירדן בציון עונתה לר' יהודה
הלווי: "הלא לכל שיריך אני כינור". בית השלישי והאחרון⁷⁰ מופיעה השבעה "אם
אשכחך ירושלים", שבועת האמונים לציון המופיעה בהמשך הפרק (תהילים קל"ז, ה-ו),
ומוזכרת בשירים חיבת ציון (ראו "אם אשכחך", "ציון תמתה").

⁶⁶ עלויות במרוחה הקנוורתה אופייניות לתרומות, להמנונים ולשירי לכת, ראו המנון צraftת "המאורטיז" ומאורים כמו "شاו ציונה נס ודגל" בזמר העברי.

⁶⁷ אגדת חז"ל על רבי עקיבא מופיעה במדרש אבות דרבי נתן, נוסח א, ג. הספר מוצוט במחקריו של פרופ' אביגדור שנאן על "ירושלים של חז"ל", האוניברסיטה העברית, ירושלים.

⁶⁸ גлот בבל בתקופת נבוכדנצר השני, החל מ-597 ועד 539 לפנה"ס.

⁶⁹ רבי יהודה הלווי – 1075-1141.

⁷⁰ במקור נכתבו שלושה בתים בלבד. את הבית הרביעי הוסיפה נעמי שמר לאחר הניצחון במלחמת ששת הימים.

ירושלים של זהב (1967)

אך בבואי היום לשיד לך
ולך לקשר בתורים
קטנותי מצער בנייך
ומאהדרון המשורדים
כפי שמקד צורב את השפטין
כńskiחת-שדרי
אם אשכחך ירושלים
אשר כללה זהב...

אויר-הרים צלול בין
וრית ארנים
נשא ברום הערבים
עם קול פעמוניים
ובתרdemת אילן נאבן
שבוייה בחלומה
העיר אשר בדור יושבת
ובלביה חומה

ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אוד
הלא לכל שיריך אני כנור

**ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אוד
הלא לכל שיריך אני כנור**

**חזרנו אל בורות-המים
לשוק ולכבר
שופר קורא בהר-הבית
בעיר העתיקה**

**איך יבשו בורות המים
כבר-השוק ריקה
ואין פוקר את בר-הבית
בעיר העתיקה**

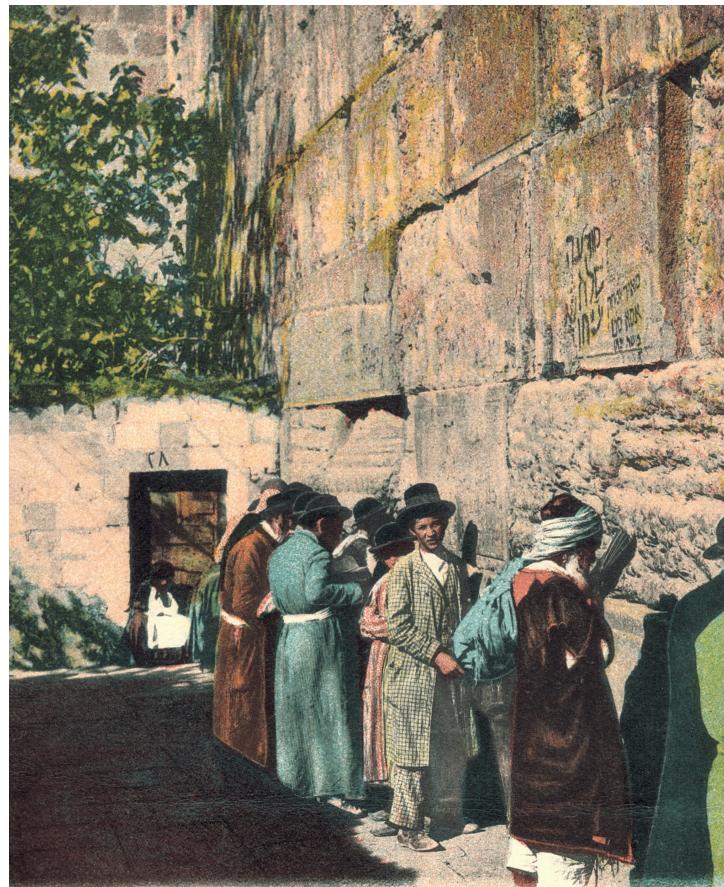
ובמעדות אשר בפלע
אלפי שמשות זורות –
נשוב נרד אל ים-המלח
ברוך יריחו!....

ובמעדות אשר בפלע
מלילות רוחות
ואין יודע אל כס-המלך
בזקן יריחו...

ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אוד
הלא לכל שיריד אני בגור

**ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אוד
הלא לכל שיריך אני בenor**

ירושלים של זמר

מתפללים ליד הכותל המערבי, איור מראשית המאה העשרים,
ארכיוון אילן רוט לציונות, הרצליה

17.5.1967, בנייני האומה בירושלים, פסטיבל הזמר, מוצאי יום העצמאות ה-19 למדינת ישראל. באולם ישבו נשייא המדינה זלמן שז"ר, ראש הממשלה לוי אשכול, הרמטכ"ל יצחק רבין וראש עיריית ירושלים, טדי קולק. על הבמה ניצבה זמרת אונומית צעירה לבנון, שלילי נתן, שלילוֹתָה עצמה בגיטרה בלבד (למרות שתזמורת שלמה עמדה הכנה בירכתי הבמה). קול הפעמוני הצלול והגבוה של שלילי נתן נדם בסיום השיר. בקהל עבר רעד. 3,000 איש לא נרגעו עד שהשיר בוצע שוב. בהשמעה השנייה כבר ה策רף הקהל בפזמון החוזר.

מן האירוע ההוא החל מירוץ ההיסטוריה. חמישה ימים אחרי הפסטיבל סגר שליט מצרים, נאצר, את מצרי טירן. במשך שלושה שבועות של כוננות מודרנת עצבים שרה נעמי שמר לחילימ במושבים את "ירושלים של זהב". ב-5 ביוני פרצה מלחמת ששת הימים. במקלטיים שרואת "ירושלים של זהב". בשידורי הרדיו נשמע שוב ושוב "ירושלים של זהב". בתום שלושה ימי קרבות נכבש הר הבית. ביום כ"ח באيار תשכ"ז עמדה חטיבה 55 של הצנחנים מול הכותל, הרב גורן תקע בשופר, והכל שרוא – "ירושלים של זהב".

"ירושלים של זהב" הפך לנבואה שהתגשמה, לסמל לאומי. את המחברת, נעמי שמר, הפך השיר לנבואה ולמיתוס. היא הפכה לאזרחות כבוד של העיר ירושלים, הצלמה

כרזת יום העצמאות המ"ה, תשנ"ג, עשרים וחמש שנים לאיחוד ירושלים,
עיצוב אסף ברג, הוצאה לאור, מרכז ההסברה - משרד ראש הממשלה

עם שירים ואלופי צה"ל. שיר הגיגוגים התמים הפך מתפילה לשיר קרב. אחרי המלחמה הוסיף נעמי שמר בית רבייעי, המספר על החזרה להר הבית ולעיר העתיקה. הקינה הפכה לשיר תהילה לשיבה לירושלים.⁷¹

בתום המלחמה, ביולי 1967, יזם העיתונאי ישראלי בן יהודה משלאל להחלפת המנון בשיר שישקף את שמחת הניצחון.⁷² במאי 1968 הציג אורן אבנרי בכנסת להחליף את "התקווה" ב"ירושלים של זהב": "די, מספיק עם הטון הגלותי הבכיני. הגיע השעה להמנון עדכני!!!"

קשה לחיות עם מיתוס, להיות מושא לפולחן, ומטבע הדברים הפולחן הופך לקרבן. בעקבות "ירושלים של זהב" הפכה נעמי שמר בעיניו רבים ל"פזמוןナית לאומית", המשקפת את הלב הרוח של הציבור בישראל ומבטאת אותו בפזמוןיה.

71 בעקבות מחקרה הסוציולוגי של ד"ר דליה גבריאל-ינווי "כיצד הפכה 'ירושלים של זהב' ל(כמעט) המנון לאומי?" בכנס "מי אני? שיר ישראל", אוניברסיטת בר-אילן, 28.5.2006.

72 פנים אל פנים, 21 ביולי, 1967.

צנחים ליד הכותל, ביום שחרור הר הבית, לשכת העיתונות הממשלתית, צלם דוד רובינגר

ככל שיר ההופך להמנון, כמו גם ל"ירושלים של זהב" אויבים ומתנגדים. הצנחן-זמר מאיר אריאל,⁷³ חיבר בתגובה את "ירושלים של ברזל" מיד לאחר המלחמה – מיילים חדשות למנגינתה של נעמי שמר. זהו שיר מהאה על מחירה הנורא של המלחמה ועל התגובה הפטריוטיות המוגזמות לטענתו, שהופיעו לאחר שחרור ירושלים וכיבוש מזרח העיר. השיר היהוה ומהווה עד היום, בעניינים, אנטיתזה לשירה של שמר. בפעם החוזר, לפי מנגינתה של נעמי שמר, שר מאיר אריאל:

ירושלים של ברזל ושל עופרת ושל שחזור
הלא לחומותיך קראנו דרוור.

מאיר אריאל חותם את השיר בתקווה לשלום:

ירושלים של זהב ושל עופרת וחלום –
לעד בין חומותיך ישכון שלום.

---

⁷³ מאיר אריאל, 1942-1999, משורר, פזמוןאי מלוחין זומר ישראלי בעל סגנון אישי ייחודי. השיר "ירושלים של ברזל" הביא לו פרסום ו תהילה והיה פריצת הדרך שלו לתודעה הציבורית בישראל.

עם הזמן והקיוט הפליטי בארץ הפכה געמי שמר, המשוררת והמלחינה שטבעה את המושג "שירת הרבים", למוקד דיונים וויכוחים. **כל ש"הרבים" התרבו – נעשתה געמי** שמר בודדה יותר, מותקפת יותר. כל משפט נבדק, וכל אמירה פיוית היפה למן פוליטי.

במשך השנים גברה הביקורת על "ירושלים של זהב". קודם כל – המילימ. מדובר בכתב "כיכר השוק ריקה"? האם אין נעמי שמר מביאה בחשבון שיש ערבים במדינת ישראל? דברים ברוח זו ביטא הסופר עמוס עוז, אף שאל: האם הייתה המשוררת כותבת לגבי כיכר פיקדילி בלונדון שהיא ריקה? תגובתה הזעומה של שמר לביקורת מסווג זה הייתה: "עולם שהוא ריק מיהודיים, הוא בשבייל'י כוכב מת וארץ ישראל שהוא ריקה מיהודים היא בשבייל'י שוממת וריקה".

לאחר זמן מה החלו רינוגנים ושמועות על מקורות של הלחן. נאמר כי הלחן גנוב משיר עם באסקי.⁷⁴ אולי אכן לא יכלה נעמי שמר לנוח על משכבה ללא וידוי בכתב בנושאים ירושלים של זהב.⁷⁵ היא כתבה לגיל אלדמע במכתב שפורסם אחריה מותה:

...תְּמִימָנֶה וְעַל-כָּל-עֲדָה

כך נגזר סופית גם "ההמנון השני", כשהוא לוקה באותה בעיה של ההמנון הראשון – "גןוב".

⁷⁴ הבאסקים – קהילה אוטונומית בצפון ספרד. מדובר על שיר העם "פיוחזפה" שהוקלט בידי פאקו איבנה.

75 נעמי שמר כתבה את המכתב לגיל אלדמע ב-12.6.2004, שבועיים לפני מותה ממחלת קשה (בליל ה-26.6.2004). המכתב פורסם בעיתונים הארץ ומעריב כnova אח"כ ב-5.5.2005. (ההדגשות הנ"ל במסמך נועשו בידי א' בלצן).

מהו הפלגיאט הנורא? השיר הבאסקי המקורי מדבר על גיבור עמי בשם "פִּיו-חַזְּפָה". אם תקשיבו לשיר זה ותיענו בו היטב, בודאי תסכים כי "הגבנה" חלקית בלבד: נכוון, ההתחלה דומה, וسبעת התווים הראשונים זהים, ותיבות 1-8 דומות מאוד, אך המשך – מקורו ואין כל דמיון בין השיר הבאסקי (תיבות 10-17). ברור שהאוירה, המסר, הזמן והסיום – מקוריים.

מבחן התוכן – בודר שאין שום קשר. "פִּיו-חֹזֶףָה" הוא של שיר עם על דמות עממית, בשפה פשוטה ובעלילה יומיומית:

- פִּיוֹ-חֹזֶףָה עֹזְבַת בֵּית וְהַלְךָ לְמַחוֹזָות זָרִים,
- פִּיוֹ-חֹזֶףָה הרוחיק לשיטוֹת, התמכר לו לאהבים.
- פִּיוֹ-חֹזֶףָה, שוב הביתה, אשתק שם ממתינה,
- פִּיוֹ-חֹזֶףָה שוב הביתה, את בנק היא נושאת בבטנה...

ירושלים של זהב

The musical score consists of five staves of music for two voices. The top staff starts with a treble clef, a key signature of one sharp, and a common time signature. The lyrics in Hebrew are: נִיר - ר - אֹזֶן - ר - נ - ייָה - ז - כְּלֹיל - עֲרֵים - הַוּזֶר - א. The bottom staff continues the melody with a treble clef, a key signature of one sharp, and a common time signature. The lyrics in Hebrew are: שָׁוֹר עִם בָּאֵקָן - נִימ - מָנו - ע - בְּקוֹל עִם יִם - בְּעַר - ה - ח - רו - ב שָׁא. The second system begins at measure 6 with a treble clef, a key signature of one sharp, and a common time signature. The lyrics in Hebrew are: ש - רו - י - נִימ - מָנו - ע - בְּקוֹל עִם יִם - בְּעַר - ה - ח - רו - ב שָׁא. The third system begins at measure 10 with a treble clef, a key signature of one sharp, and a common time signature. The lyrics in Hebrew are: ל - לָא - ה - אֹרֶשֶׁל - ו - שָׁת - הַו - בְּשָׁל - ו - הַב - ז - שָׁל - יִם - ל. The fourth system begins at measure 14 with a treble clef, a key signature of one sharp, and a common time signature. The lyrics in Hebrew are: כָּל - נָוֶר - בִּי - אַיִד - ר - יִיד - שֵׁי.

מה לכל זה ולשורה פיויטית נפלאה כמו – "העיר אֲשֶׁר בָּזְבֻּת וּבַלְבָה חֹמָה"?!

נכוון, הבעיה היא הלחן ולא המילים. אבל הרי זה טיבו של לחן עממי – כל אדם "גונב" אותו מאמו, מביו, מסבו, מאבי-סבו, מסורת אינ-סופית ארוכת שורותים ושנים... ואולי באמת טמון אחד משורשיו בשירת יהדות ספרד? ומה בנוגע לדמיון שבין מנגינה המשפט הראשון של "ירושלים של זהב" למנגינה אחרת באחד משיריה הראשונים של נעמי שמר – "נוועה" (1957)? אולי היא "גונבה" את המנגינה מעצמה?

"ירושלים של זהב" הוכתר "המנון היובל" של מדינת ישראל.
כותרת המנון הלאומי נשמרה ל"התקווה".

ד. לקראת יובל למדינה, 1998

המטרות: לעגן את המנון בחוק, לעדכן אותו ולהגן על כבודו בפני הציבור.
הפתרון – לשפץ את המנון.

לקראת שנת היובל למדינה, החריפה הביקורת על כך ש"התקווה" אינה מעוגנת בחוק. הצעת חוק בעניין זה מנובמבר 1983 נכשלה בטענה כי "התקווה" לא תהיה מקובלת על התושבים הערבים של המדינה. ב-1995 הוגשו הצעות חוק נוספות, תוך ריגישות מחודשת לנושא המיעוטים לאור חוות השלים (עם מצרים ב-1979 ועם ירדן ב-1994) והסכם אוסלו (1993). ב-1996 הוצע פתרון – לשפץ את המנון!

CONNESA ועדת שרים לענייני סמלים וטקסי ודנה בהצעה להוסף שני בתים חדשים להמנון הלאומי של ישראל. כתוב ההצעה, הדיפלומט ז'אק דקל, הציע שני בתים אלה:

מתפוצות תבל שָׁבֵנו למכורה,
להגשים תפילה קדומה.
בתש"ח מדינה ישראל כמה
להחזיר עטרה ליושנה.

שלום וצדקה הם יעדנו
נס עברי כאור לעמים
כחול לבן כטלית דגלנו
בירתנו ירושלים.

על הטקסט החדש נמתחה ביקורת חריפה. משוררים וסופרים כאחד מנור, חיים חפר, נעמי שמר ויורם טהרלב היוו דעתם כי זהו "רעיון מטופש" ו"לא ברמה".⁷⁶ בסופו של

.76 ראיונות עם אחד מנור ונעמי שמר נכללו במאמר "התקווה מתעוררת", *ידיעות אחרונות* 24.11.1996

דבר נפלה הצעה לאחר שהתברר במשפט רחוב כי רוב תלמידי ישראל אינם יודעים בעלפה את שני הבטים הראשונים של "התקווה". אם כך, איך בכלל למדו עוד שני בתים? עוד הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק להעניש את הפוגעים בכבוד המנון – את אלה שאינם מכבדים את המנגינה והמלחינים ואפילו מbezים אותן: אゾרחים שאינם עומדים עם הישמע המנון, תלמידים שמסרבים ללמידה את המילים בעלפה, יהודים קבוצות כדורגל ששורקים בוז ומתקוטטים בזמן השמעתו, חברות מסחריות המשתיילות אותו בתשדרי פרסוםת....

ההצעה לא אושרה.

אך מתברר שבעית ליום המנון, עדכנו ושמירה על כבודו אינה רק בעיה ישראלית, אלא בעיה **בינלאומית**, הנוגעת לכל מנגינה ומיללים המשרתות ציבור גדול במשך שנים רבות. ב-1998 קמה באנגליה תנועה לשינוי המנון האנגלי, ב-2003 קמה באיטליה ועדת חקירה למילוט המנון האיטלקי, הרוסים שינו מילים במנון שלהם כבר חמיש פעמים, צרפתיים רבים מתבאים ב"مارסייז" והגרמנים מפגינים זלזול במנון שלהם ומסרבים לעמוד לכבודו.

העם בחר – והעם יחליט כיצד לנוהג? אולי עדיף להנrig חוק? מה דעתכם?

ה. 2008 – ששים שנה למדינה

**שאלות פתוחות: המנון וערבי ישראל – האם לעדכן את המנון?
מסחוור הערכיים – כיצד נגן על כבודו של המנון? האם יש פתרון?**

בנובמבר 2004 התקבל חוק המגדיר את "התקווה" (מלחינים ולוחן) כהמנונה הרשמי של מדינת ישראל. אף על פי כן, ישנם מקרים שבהם אנו תוהים האם ניתן לחייב שירות המנון? ב-2005 וב-2007 עלתה קבוצת הcadorgel הערבית "בני סכני" לligat העל של קבוצותcadorgel של ישראל. מה יקרה אם בני סכני תהיה הקבוצה שתזכה בגביע? האם שחקניהם ישירו את המנון?

"**אי אפשר לדרש משחקים ערבים לשיר: 'צפש יהודי הווייה!'**" – אמר חבר הכנסת אחמד טיבי.

1. השר שלא שר

ב-2007 מונה לראשונה שר ערבי במשלחת ישראל: השר ראלף מג'אדלה, שר המשפטים והתרבות והספורט. בעת השבעתו סירב מג'אדלה לשיר את מילות "התקווה". הרי "התקווה" מגדרה את ישראל כמדינה יהודית, ולא כמדינה כל-ازרחות. לכן אין מקום לכך שר ערבי ישיר אותה. האם יש לחייב את השר במקרה זה? בארץ הברית

ח'יבים לשיר את המנון בפתחית אירופים מסדר גודל מסוים ואין זה משנה אם מדובר באמריקנים מוצא יהודי, ערבי או איטלקי. ואצלנו?

2. "התקווה" – עתיד?

בקבוקת מינויו השר ראלב מג'אדלה פרסם עמוס שוקן⁷⁷ מאמר גדול בעיתון הארץ (19.4.07) בשם "לקראת 60 השנה הבאות": "אם יש שר אחד במשלת ישראל שלא שר את המנון של המדינה, אז אולי ראוי לעיין מחדש בהמנון... להתקווה" חיסרונו מעשי בולט – אף ערבי לא ישיר את המנון של ישראל כשהוא פונה רק ליהודים: 'כל עוד לבב פנימה נפש יהודיhomie...'. איך יכול אזרח ערבי להזדהות עם המנון זהה? שירת המנון היא רגע של סולידיריות עם אזרחים אחרים ועם המדינה. רגע זה נשלהל מערביי ישראל, חמישית מאזרחי המדינה, ובBOROR שהמפסידים מאבדן הסולידיריות הזאת הם גם המדינה והאזרחים היהודים שלה... אם עד יום העצמאות ה-60 ישראל תאמץ המנון חדש, שהוא כל אזרחה, יהיה בכך עצם חשוב לעתיד יחסוי יהודים וערבים בישראל".

ועל כך ענה לו בזעם משה פיגאלין במאמר בעיתון **מעריב**:⁷⁸ "אין לבטל את האופי היהודי של מדינת ישראל. בלי המנון היהודי, מג'adleה אולי ירגעש בנווח, אבל ליהודים לא תהיה מדינה ברלל"

از מה הפטרוו? שינוי המגנוו?

הmozיקאי נועם בן זאב, מבקר המוזיקה של עיתון הארץ, מתחנן במאמר תגובה – "אל תשנו את המנון! ואם תשנו את המיללים, אל תגעו במנגינה היפהפייה של 'התקווה'".⁷⁹

3. כבודו של המנו?

אם מבחינה מוזיקלית מותר לעשות בהמנון מה שרצו? האם מנגינת ההמנון היא סמל שיש לשמר?

דאנס – ב-2005 יצא לרדיו גרסה דאנס "ניצחונית" של ה"תקווה". בצלל גלעדי, המפיק המוזיקלי, מנסה להביא את המנון לדיסקוטקים... לדבריו: "אף אחד לא החליט שצරיך רק לעמוד ב'התקווה'. מי קבע שצරיך? אני מעדיף שהצעירים ירקדו. זו ציונות מכיוון אחריו".⁸⁰

רינגטון – במאי 2006 הודיעו חברות הסלולרי על אפשרות להורדת רינגטון של "התקווה" לטלפון הסלולרי, בבחירה של אלילת הפופ התורנית רוני סופרטארא. כך ניתן להוריד

77 עמוס שוקן הוא המו"ל של עיתון הארץ.

⁷⁸ משה פיגלין, "ליהודים לא תהיה מדינה", **מעריב**, 21.3.2007. משה פיגלין הוא מייסד תנועת "זו ארצנו" וראש שטיבת מנהיגות יהודית בלבCOD.

⁷⁹ נועם בן זאב, "לא להחליף את המנוון", **הארץ**, מוסף "галריה", 14.5.2007.

⁸⁰ ענבל שתויו, "ירושה שלילייימסם!!!!!!", **עיריב**, מדור תרבות, 12.1.2005.

את "התקווה" בגרסאות של שאנטי, מזרחי, קלסי לאספנים. קליק אחד באינטראקט, או SMS והוא – הצענות אצלם בנייד.
"ברק שלם והצענות אצלך ביד"? הכל מסחרי – גם הערכיהם?

ג'יגל – במאי 1999 פסל מנכ"ל רשות השידור תשדריר פרסומת בטענה ש"בשימוש במנגינת המנון הלאומי יש משום פגיעה בטעם הטוב וסכנה לדמוקרטייה.⁸¹ לאחר מכן, בשנת 2003, מפלגת "חירות" השתמשה בהתקווה בתשדריר הבהירות שלה.⁸² הדבר עורר דיון בשאלת: "אם שימוש פוליטי בהמנון מבהו אותו?" – בסופו של דבר התשדריר לא נפסל. בפברואר 2006 עלה לאויר תשדריר של מפלגת "קדימה" בליוי מזיקה שמזכירה את המנון הלאומי "התקווה". איש לא פסל את התשדריר. הולך ופחות הדור?

4. שאלות פתוחות

- מדוע נפסלה "התקווה" כפרסומת?
- מדוע אושרה "התקווה" בתשדריר בחירות?
- האם השימוש בהמנון כרינגן לגיטימי, לדעתכם?
- האם דיסקוטק הוא מקום ראוי להמנון?

ברוק אגדתי, "הורה", שמן על בד, אוסף מוזיאון תל-אביב לאמנות,
מתנת סיר ולידי סידני ליפוורט, 1990

81 אביב לביא, "הצנזור פורט", **הארץ**, מוסף שבועי, 14.5.1999.

82 משה ריינפלד, "ברק התנגד לדעת מייעוט לפסילת התשדריר של חירות", **הארץ**, מוסף חדשות, 17.1.2003.

התיחסות ל" התקווה" בשירים רוק ישראליים בשנים האחרונות

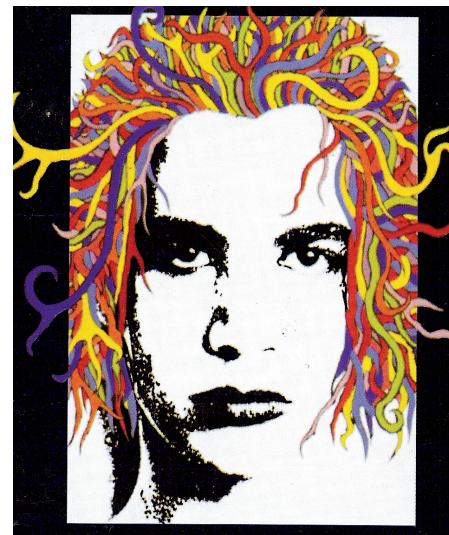

א. התקווה לא עובר גלגל"צ (אביב גפן)

אני שונא את התקווה / בתקווה שיישנו את התקווה
אני אוהב אותך, אני אוהב אותך, אני אוהב אותך!!!

"אני שונא את התקווה" צורה אביב גפן בשירו "אני שונא" ("עכשו מעונן", 1993) [תקליטור 1 רצעה 26]. זעקה זו מבטאת את מחאת הנעור נגד המנהיגות הכהולת ותהילך השלום התקוע ("אני שונא את המוטציות שיוושבות שם בכנסת / מחרשות למות תירוץ").

די כבר! שירים נוגים על געגעים? כשיישראל קיימת כבר יובל שניים? התקווה הישנה של יוצאי רוסיה-רומניה-פולניה לשוב לארץ ציון וירושלים" כבר איננה רלוונטית ("אני שונא אנשים/בעיקר פולנים / בעיקר גזעים עולבים"). ומה בדבר ההבטחה לשalom ולהחמים יפים?

אביב גפן, באדיבות הצלמת רלי אברהם

החל ממלחמת יום כיפור חל בחברה הישראלית בכלל ובצמר העברי בפרט תהליך של מעבר מ"שירות רבים" ל"שירות יחיד". החברה הישראלית פסקה להתבטא בלשון " אנחנו", חדלה לדבר על החלום הציוני המשותף וההגשמי, והתמקדה בה黜חות ובהישגים אישיים, בעולמות הפרטיים של כל אחד ואחד. ה" אנחנו" הוחלף ב"אני". נעמי שמר, המלחינה שטבה את המושג "שירות רבים", יצאה מן האפנה, ומלהנים כמו שלום חנוך, מתי כספי, ומיקי גבריאלוב ביטאו את עולמו האישי הפרטיא של כל יוצר ויוצר. שנות ה-90 הביאו גל גדול של אינדיו-דאלאיזם ברוק הישראלי בצד התקווה מהודשת לשalom (עם חתימת חוזה השלום עם ירדן ב-1994 והסכם אוסלו ב-1993).

ב-1993 סחף אביב גפן, אחד הילדים שנולדו ב-1973, את הנעור והפך לאמן מוביל. נער המסרב להתגייס לצה"ל, מזוהה עם השמאלי, קעקוע רוק של "Peace" מעטר את כתפו ושיריו נוגעים במוות, בהתאבדות, בסרבנות לגיוס לצבא לצד אהבה ושלום. "בתקווה שיישנו את התקווה", זעק אביב גפן בן ה-20 ועמו קהלו, המוני בני נוער המרגישים מרווחים מקריסת הערכיהם בחברה הישראלית. בשיר אחר הם צועקים: " אנחנו דור מזמין!

עכשו מעונן" ("עכשו מעונן", 1993). הкус הרוב המתבטה בילולות הגיטרות החש밀יות, בעצמת הסולמות היורדים, בצלילים המעוותים ובמכות התופים, הוא הצהרה כואבת על אבדן תמיינות בשפט רחוב, בדיור יומיומי, בשירה בוסרית, ישירה, סלגנית, בלי מטפורות, בקול מאנפף, לא מעובד ולא מתאפייף, במילים שמטרתו לא לענג ולהנעים אלא לעורר ויכוחים.

בחיו האישיים של אביב גפן, "אני שונא" הוא התחשבות אופיינית וכואבת עם שירו של אביו, יהונתן גפן (צנחן, עיתונאי ומשורר, נ. 1947) "אני אוהב" מתוך אוסף שירי הילדים "הכבש השישה עשר" (בחלচת יוני רכטר). מול התמיינות הילדותית המתוקה של האב שכתב לבנו ב-1978:

אני אוהב שוקולד ועוגות גבינה / וארטיק וסוכריות ותות גינה
אני אוהב ימי הולדת / ושקיות עם דברים טובים
ואת השימוש ואת הירח / וגם כמה כוכבים.

באה הזעקה הכועשת של הבן:

אני שונא את השימוש / את אור הירח / חברת תאורה מסריחה
אם לא היה מוות / היתי מזמן / מתאבד בקפיצה יריה.

למה יצא הкус דוקא כלפי המנון? אביב ראה בהמנון סמל מקודש שפג תוקפו, "פרה קדושה" שיש לשחוות, ערך שצבר אבך וחולודה. יש לשנות ולעדכן אותו על מנת שיבטא את מה שקרה 115 שנה אחורי שחומר. גפן כתב כתשובה המנון חדש, עכשווי – "שיר תקווה" (מתוך "ירח מלא" – האוסף, 1997) [תקליטור 1 רצואה 27].

הлокליות, זהות המקומית-לאומית היהודית במינור גלויה מפנה לאוניברסליות של הבלוז והרוק האמריקאי. באמצעות האנרגיה האידית של עולם הרוק אפשר ומותר לומר מילים קשות על שטחים, ילדים ורובים. השיר העברי שינה פניו, לא עוד **הזהות** עם המשותף והמלכד, אלא **מחאה גלויה** ובודה. לא **חלום** – אלא **ביקורת** על ההוויה וקריאה **לפעולה**.

שיר תקווה / אביב גפן (מיללים ותווים בעמ' 122)

בואו נצעד לחולם בלי גזע ולאום / בואו ננסח
עד شيיה טוב / עד شيיה
נקבור את הרובים / ולא את הילדים...
נכبوש את השלום / ולא את השטחים...
לחופש הנצחי / **ילדים שלי** / בואו ננסח
עד شيיה טוב / עד شيיה

ה" **אנחנו**" שנצעד וננסח (זהות הלאומית הקולקטטיבית המאפיינת כל המנון) מועשר ב"**אני**" בבית האחرون באמירה אישית אינדיויזואלית – "**ילדים שלי**"; למען ולא רק למען העם, למען ולמען הילדים שלי – בואו ננסח לפلس דרך אחרת.

ב-2000 פרצה אינטיפאדת אל אקצא. הציבור הישראלי הגיב באכזבה גדולה מן הנהגה ובגל של נוטalgיה וזרה לשירה הציבור. מול סכנות הפגיעה, חזרה שירת ה"אנחנו" בשיר "דרכנו"⁸³ במלחילם: "לא קלה היא, לא קלה דרכנו / ועינינו לפעים כה נוגות / עוד שדות פורחים יש לפניינו / עוד הרים גבוהים, וצונני פסגות". גל זה השפיע גם על אביב גפן. בשנת 2000 התמתן סגנוןו וアルバומו "יוםן מסע", בשיתוף פעולה עם אריק איינשטיין, בחר בביטויי "مولדת אהובה" (במקום "مولדת חשוכה", במקור) בשירו "עור".

עור עיר מולדת אהובה
כי אנחנו עייפים מאד, זוקים למנוחה.

זumo של אביב גפן על "התקווה" לא חלף. בראיון באוגוסט 2006, אחרי מלחמת לבנון השנייה, הכריז ברצינות מלאה: "אני רוצה מאוד להלחין את המנון של ישראל. מגיע לנו המנון יותר טוב. הלחן לא טוב, לא קליט, לא עובר גלגל'ץ. יכולנו בחור שיר יותר טוב. אני מוכן לכתוב המנון יותר טוב בחינם. זה פדייה, אנשים ישבים שעותם במטוס, מגיעים לישראל ושאלים את עצם מה זה הדבר הזה? 'שיר תקווה' שלי הרבה יותר המנון מההמנון שלנו. אם אולמרט גבר – שייקח את ההצעה".⁸⁴

ב. החלום יגוע אם נارد את התקווה (סאבלימינל והצל)

בעקבות גל של פטריותיות ששטף את המדינה במהלך האינטיפאדה השנייה, בשנת 2000, החל צמד הראף "סאבלימינל והצל" (קובי שמעוני ויואב אלIASI) לייצור בסגנון שפונה: "היפ-הופ ציוני". לאלבום הראשון מ-2001 קראו השניים "האור מציוון" ובו הם מטיפים לציווית, לאומיות, לשירות בצה"ל, לסובלנות (בשיתוף פעולה עם הראפר הערבי ת'אמיר נאפר מלוד) ולהתנגדות לסטמים ולעישון. האלבום זכה לתואר "ראף השנה" ב-2001.

בהשפעת "סאבלימינל והצל" החלו "הדג נחש" ליצר היפ-הופ מהאה ישראלי. בין שיריהם נכל גם "שיר הסטיקר", למיללים הנзорות מססמות הפוליטיקה בארץ, שהדיביך יחד הסופר דוד גרוסמן ("חומר לאומי", 2004). להקת רוק עצשוית אחרת לא בחלה בשם "הבילויים" (cccccccrtת האלבום ראשון, 2003) ובכותרת "שכל וכישلون" (ромן של יוסף חיים ברנר מ-1920) לאלבום השני (2007).

83 שהפק להיטת סדרת הטלוויזיה "הברוגנים" ב-2002.

84 מתוך ראיון עם אביב גפן, *דיעות אחרונות*, מדור 7 לילות, 25.8.2006.

בukoות הצלחה המשיכו "סאבלימינל והצל" בהתייחסות ישירה לנושא התקווה בצד השכל והקושי בחיים בארץ. השיר **"תקווה"** (2003) מוחזיר את טון ה"ביחד" וה" אנחנו" לזרם העברי [תקליטור 1 רצועה 28]. השיר נפתח בטון דקלומי, קצבי, שגרתי, אופייני לראף (מיללים ותווים בעמ' 123):

התקווה בראשנו, אהבה בנפשנו
החלום ברוחנו, אז לעד נמשיך בדרכנו

השיר ממשיך בטון בוטה, גס וכועס, עד ניבולפה:

ת'תקווה בלבנוועל, עם חזק לא נתקפל
כי לא נולד הבן זונה שיעזר את ישראל.

בסופה של דבר, אחרי מבולדקומי של מילים רותחות וכועסות (בחלקן ציטוט מההדורות חדשות), מגיעה התקווה בדמותה של המנגינה הכורכת יחד חלום ואהבה:

בראו נמשיך, החיים לפנינו / לא מאוחר כי מחר יום חדש
החלום יגוע אם נאבד את התקווה / אז הושיטו ידי לאהבה.

השיר מסתיים בהשלמה, בבקשה ובתפילה מצד אנרגיה מחודשת לתקן את העולם:

אלוהים, תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
תן לי את הכוח לשנות את מה שכן
תן לי את האומץ לנסות לתקן את העולם
בראו נמשיך, החיים לפנינו...

סאבלימינל – קובי שמעוני

התקווה על מסך הקולנוע

א. "מישו לדוח אתו" ומלחמת לבנון השנייה, 2006

כרזת הסרט "משיחו לroz אטו" באדיבות המפיקה פיליפה קויברסקי

⁸⁵ בשנת 2000 כתב הסופר דוד גורסמן (נולד ב-1954) את ספרו "מיישהו לרוֹץ אַתָּה", סיפורת על התבגרות ואהבה המתובל במתח ובהרפתקה, תוך ריצה מטורפת של צער בעקבות כלבה בסמטאות ירושלים. הספר הפך לרבי-מכר בארץ ספר ב-2001.

ב-2006 יצא לאקרנים סרט קולנוע עלילתי המבוסס על הספר, "מיישו לרווחתו", בבימויו של עודד דוידוף. הסרט צולם בירושלים המודרנית, ומציג את "עיר הזהב והאור" לראשונה כעיר אפליה שבה יש ילדיים החיים ברחוב ולקחים סמים, כשהוריהם אינם מעורבים בחיהם.

⁸⁵ דוד גרוסמן, **מיישו לרווח אותו**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000.

דמותו של הסופר, דוד גרוסמן, מבלילה לרגע הסרט בסצנה במדרחוב בן יהודה בירושלים, בשליש האחרון של הסרט.⁸⁶ באוטה סצנה מושרת "התקווה" (בעיבוד רוק של המוזיקאי רן שם-טוב) על ידי האח, הגיטריסט המסומם, ואחותו, הזמרת המנסה להציגו. סצנת "התקווה" מהוות נקודת פינה בעיליה: שינוי גורלם של האח והאחות האובדים ברחובות והתאהבותם של גיבורי הספר, אסף ותמר.

מתוך הסרט "משלו לróż אתו" באדיבות המפיקה פיליפה קוברסקי

יפה ושונה היא סצנת "התקווה" זו – נוגע לבו הדיאלוג בין הגיטרה החשמלית לבין קולה העדין ומהווסט במקצת של נערה-זמרת בראשית דרכה; שיתוף הפעולה של הקחל, העומד דום, ומאפשר על ידי כך לגיבורים להימלט ולהיעלם בסמטאות ירושלים באין מפריע; הניגוד העצום שבין מילוטה המנון הלאומי – "ארץ ציון וירושלים" לבין המציאות הריאלית של בני נוער זורקים ומעשנים ב"שאנטי" לדוכני "פירסינג" ברחובות; הופעתו של הסופר דוד גרוסמן על המסך, כرمז לתקווה אמיתית ולمفנה בעיליה.

הסרט זכה להצלחה גדולה. בת הקולנוע התמלאו בקהל צופים שהתרגש ואפילו מחה כפיהם בסוף הסרט. הביקורות שיבחו והילו.

היו אלה ימי מלחמת לבנון השנייה.⁸⁷ במלחמה זו נפל אורי גרוסמן, חייל סדיר בחיל השריון. בהסתדר על קבר בנו, נפרד דוד גרוסמן מבנו אורי במילים: "היות לי בן וגם חבר. אני אפילו לא מסוגל לומר בקול עד כמה הייתה לי משלו לרוז אתו".⁸⁸

⁸⁶ בדקה ה-96, מתוך סרט בן 118 דקות.

⁸⁷ מלחמת לבנון השנייה, 14.8.2006-12.7.2006

⁸⁸ גרוסמן מספיד את בנו, *דייעות אחרונות*, 16.8.06

ב. "לך לשлом גשם", סרט תיעודי על גלגוליו התקווה, 2007

הבמאי הישראלי רAOבנ הkr התמהה בסרטים תיעודיים על מלחינים ומוזיקאים ברוחבי העולם.⁸⁹ שניים חלם לעשות סרט תיעודי על מזיקה יהודית, אך היסס והתבלט. המלחין האיטלקי הדגול לוצ'יאנו בריו עז לו: "עקב אחר מנגינה יהודית-עממית ישנה. בשורשיה נמצא את כל מה שאתה מחפש".

ראובן הkr בחר במנגינת "ברכת הטל", הפותחת במיללים: "לך לשлом גשם, ובוא בשלום טל" ונאמרת מדי פסח.⁹⁰ זהה מלודיה עתיקה יומין, שמנגינתה מזכירה מאוד את מנגינת "התקווה" [תקליטור 1 רצועה 11]. הסרט הוא סיפור מסע אחר גלגולו של ניגון היהודי מסע ברוחבי אירופה, במקומות שבהם היו קהילות יהודיות ענפות, ובין כותלי בתים נססת עתיקים, שם נשמרת שירה בת מאות שנים. אודיסיאה מודרנית בעקבות הגורל היהודי של נדודים וגירוש.

אין זה סרט מתח בלשי העוסק בשאלת מי כתב את התקווה, אלא סרט של חיפושאמת ההלכה ונעלמת. המשע בעקבות הניגון והפגש עם האנשים ביום, מאיר את השפע והעומק העצום של התרבות היהודית הגלותית שחרבה, מגירוש ספרד ועד עצם היום הזה [תקליטור 1 רצועות 12, 11].

הסרט תוהה – האם ניתן לצלם ניגון?

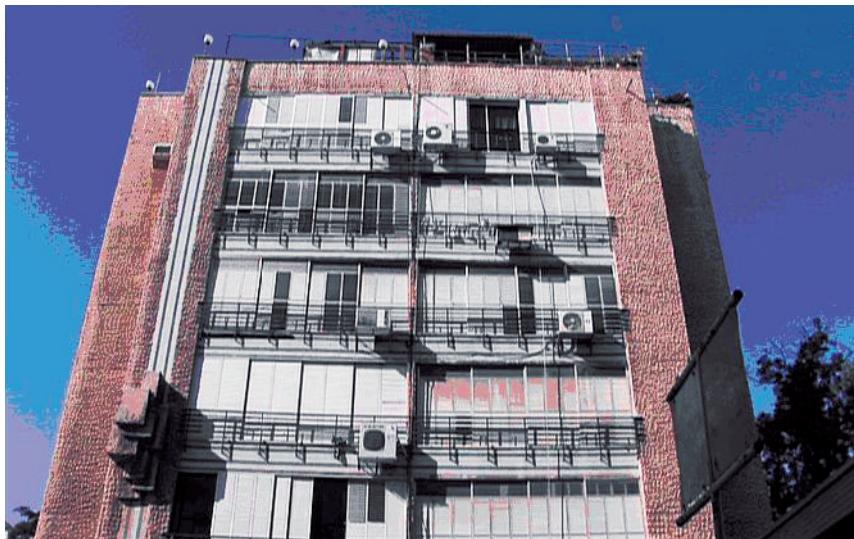
התשובה מצויה בפני האנשים המזמרים אותו, בקירות שביהם הוא מהדדה, בנופים העירוניים והכפריים שהוא מתפשט בהם, במצבות החברתיות שנזקקת לו, חוצה אותו ומעניקה לו תפקיד ומעמד. הבמאי-מפיק-צלם RAObn הkr משוטט בפריז, בiliburino, בטולדו, באמסטרדם ובגיברלטר, בעיר יאשי שברומניה, בבית שבו הושרה התקווה

89 בין השאר עשה הkr סרטים תיעודיים על המלחין הפולני החדשני קז'ישטוף פנדרצקי (נולד ב-1933) ועל המלחין האיטלקי לוצ'יאנו בריו (1925-2003).

90 על המנגינה וגלגוליה רAO בפרק "מנגינת 'התקווה'", עמ' 40.

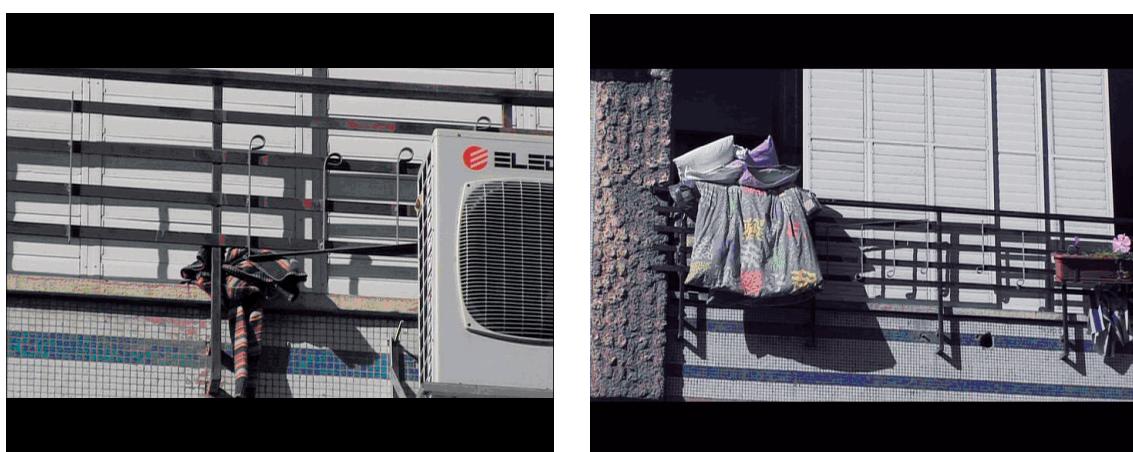
לראשונה בראשון לציון, וב חגיגות יום העצמאות בארץ – כל זאת בתקווה **שנייה להפוך**
מנגינה לתמונה – "כל עוד בלבב פנימה נפש יהודית הומיה"...

סופה של הסרת מעבר מן התפוצות לישראל, מן התפילה היהודית אל נוסחה המודרני.
הסוף מלאוה בתחושה של החמץ ואכזה. כיצד שקרה ונעלמה תרבות יהודית גלוית
עשירה, כיצד הומרה ביישרליות וולגרית ושטחית.

"**בית התווים**" בראשון לציון, ביתו של שמואל כהן מעبد התקווה,
באדיובות ראובן הקר, במאי ומפיק הסרט **"לך לשולם גשם"**

לקראת סיום המסע מתמקדת המצלמה בבית שמואל כהן ברוח' אחד העם בראשון
לציון, באתר ההיסטורי שבו הולחנה "התקווה" לרשותה. התווים של ההמנון הלאומי
מוטבעים על מעקה הברזל התומך במסטור הכביסה המלוכלת של הדירות.
שם – בין הסמרטות המלוכלות למזגן המפוח – שם מצאה מנגינת ההמנון את מקומה.

תווים של "התקווה" על מעקה הברזל בבית שמואל הכהן

כך נאה וכך יאה להמנון לאומי במדינת ישראל!?

"התקווה" שלי – פרויקט אישי⁹¹

ההמנון "התקווה" הוא חלק מחיינו. בשאלות הבאות נסה להבין באיזו מידת הוא חלק מחייך ומה דעתך על מילוטיו, מנגינתו, שירתו ואופן ביצועו.

תקווה אישית

1. מתי בפעם האחרון שרת את "התקווה" ובחברת מי?
2. האם צריך לך אירוע שבו שירת "התקווה" ריגשה אותך במיוחד? (אם איןך זכר, הפנה את השאלה אל בני משפחتك – הורים, או סבים וסבתות).
3. באלו אירועים שרים את "התקווה" ומהי תחושתך באירועים אלה? פרט.
4. מהי התקווה האישית שלך? נסה לכתוב אותה.

ביצועים בקהילה ובמשפחה

בתקlijטור המצויר יש הקלטות רבות של "התקווה" מזמןים שונים ומפי מבצעים שונים. בחר שלושה ביצועים מועדפים וענה על השאלות הבאות:

1. כיצד תופיע את ההבדלים בין הביצועים השונים?
2. נסה להקליט שני ביצועים של "התקווה" באירועים בסביבתך הקרובה (בית ספר, משפחה וכו'). כיצד תופיע שני ביצועים אלה?
3. מה תוכל ללמד מן הביצועים על מידת ההזדהות עם מילות "התקווה"?

אימבר ו"התקווה" במפת הרחובות

הדים ל"התקווה", יוצרה וגוללה נמצאים ברחובות הערים בארץ. עיין ברחובות

שלושת הערים הגדולות בארץ – ירושלים, ת"א, וחיפה וחפש את הרחובות הבאים:

1. מצא את רחוב "התקווה" בירושלים, תל אביב ובחיפה.
2. חפש את רחוב אימבר בערים הללו. באיזה עיר אין רחוב על שמו של נ"ה אימבר?
3. מצא במקומות לפחות עשרה רחובות נוספים הקשורים לגוללה ולידתה של "התקווה", של הציונות ושל השפה העברית (רמז: במפת מרכז חיפה קיימים כ-10 רחובות שמנותיהם קשורים לנושאים אלה, ובמפת מרכז תל אביב כ-15).

בצלחה!

⁹¹ מטעמי נוחות וכדי להימנע מסרבול, הפניה היא בלשון זכר בלבד. ברור שהכוונה היא לשני המינים כאחד.

פרויקט אישי בגיר וצבע

לפניך תרשימים גרפי המנסה לתאר את גלגולו של המנון הלאומי.

1. באיזה צבע הייתה אתה צובע כל תקופה (גלגול)?
2. בנה לך תרשימים גלגולים משלך.
3. האם אפשר לעשות זאת בתלת מימד?

galgoli haTikvah

יוצרים צעירים 2000-2008

מלחמת יום כיפור והסכם השלום

עד מלחמת ששת הימים

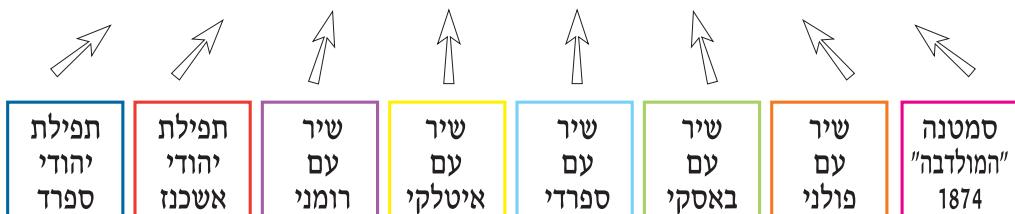
מלחמת השחרור

הצעות שונות לשינוי המנון

"התקווה" בקונגרסים הציוניים

galgoli "haTikvah" בימי אימבר והרצל

חיבת ציון

מקורות התקווה

נספחים

הרחבת למודה למוזיקה ולחובי המוזיקה

א. המנון זהות לאומית במוזיקה אמנויות: המלחין כתבנית נוף מולדתו

בתקופה הקלאסית (1770-1820) התריצה הייצה המוזיקלית בשתי בירוט התרבות של המעצמות הגדולות: בוינה, בירת האימפריה האוסטרו-הונגרית, פועלו שלושת ענקים הקלאסיקה – **היידן, מוצרט ובטהובן**. בפריז פרחה האופרה עם ראמו, גלוק ורוסני.

עם התפתחות הלאומית בהשפעת "אביב העמים" קמו מלחינים חשובים בארץות קטנות שטרם זכו לעצמאות. מלחינים אלה חללו לבטאת המוזיקה העממית של ארצם ולזכות להכרה בין-לאומית, גם ללא המרכז הווייני: **פרדרייך שופן מפולין, פרנץ ליסט מהונגריה, ג'וזפה ורדי מאיטליה, פיטור איליעץ' צ'ייקובסקי מרוסיה, אדוארד גרייג מנורווגיה, סמטאנגה ודבז'ק מצ'כיה, אנסקו מרומניה, סיבליוס מפינלנד** ועוד. יצירותיהם הפכו לסמל לאומי לעם ולאות ולמופת בעולם.

לפנינו חמישה דוגמאות של יצירות מופת במוזיקה שהפכו לסמל לאומי וככל-אנושי.

1. היידן וההמנון האוסטרי ב"רביעיית הקיסר"

בשנת 1797 חזר המלחין פרנץ יוזף היידן (1732-1809) מביקור קונצרטים מוצלח באנגליה. בהשפעת ההמנון האנגלי (המורכב מלך⁹²) הלחין היידן את ההמנון האוסטרי, שיר תפילה לשלומו של פרנץ יוזף, קיסר אוסטריה.⁹³ למרות שלהמנון היו מילים, העדיף היידן לפתח את המנגינה ללא מילים, במסגרת קאמרית. הוא עשה זאת בצורת נושא ווואריאציות בפרק ב', פזמון אדג'יו, מתוך רביעיית מיתרים אופ. 76 מס' 3 בדו מז'ור, המכונה "רביעיית הקיסר" [תקליטור 1 רצועה 4, ובשלמותו בתקליטור 2 רצועה 8].

פרנץ יוזף היידן

92 ראו על ההמנון האנגלי בפרק "איך המנון נולד", עמ' 15.

93 ראו על ההמנון האוסטרי בפרק "איך המנון נולד", עמ' 16.

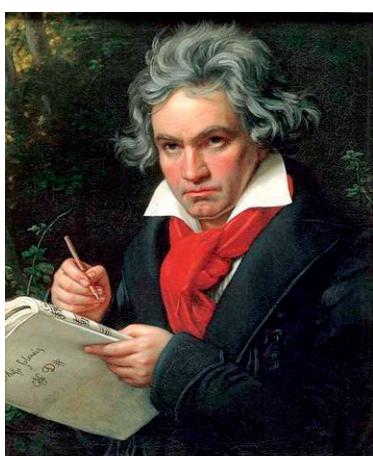
כיה להמנון, בינוי המנגינה משני משפטיים קצרים, החוזרים בנאמנות על עצם. כיה לKİSER, המנגינה זורמת בנחת, בהוד ובחדר. קרואו לשיר המבטא אומה, מנגנים כל הכלים את הנושא יחד, בתיאום מושלם.

כיה לשולטן תקין שבו חשוב חופש וביטוי לכל אורה, יצר היידן ארבע וארייציות על המנגינה, ובכל וארייצה בולט כל אחד ברביעיית מיתרים: בוاريיצה הראשונה מנגנים רק הכנורות, את מנגינתה להמנון מנגן הכנור השני, ואילו הכנור הראשון מקשט אותה באילטורים וירטוואזים; בוואריאציה השנייה בולט תפקיד הצ'לו, בוاريיצה השלישי בולט תפקיד הוויאלה, ובוاريיצה הרביעית והאחרונה מנגנים ארבעת חברי הרביעייה תפקדים שווי ערך.

צחוק הגורל: דוקא המנון קלסי, שקט ומאוזן זה, עבר מהפכים סוערים ביותר במהלך ההיסטוריה. בשנת 1841 הפכה מנגינתו של היידן להמנון גרמניה, עם מילים לאומניות בשירו של פון פאלרסלבן, הפותח בהכרזה: "גרמניה, גרמניה, מעל הכל, מעל כל דבר בעולם".⁹⁴ במלחילם אלה הושר להמנון גם בגרמניה הנאצית, וברוח התקופה נוספו להן משמעותות פאשיסטית וערבי תורה הגזע. על כן נאסרה שירות ההמנון הגרמני מיד בתום מלחמת העולם השנייה. אולם מנגינתו של היידן שרדה. המנון גרמניה היום כולל את מנגינתו של היידן ואת מילות הבית השלישי בלבד משירו של פאלרסלבן. בית ברוח ליברלית האומר: "אחדות, צדק וחירות למולדת הגרמנית! אליהם נחזור כולנו באחווה, בלב ובמעש".⁹⁵

כailo חזה את העתיד, הנ齊ח היידן את המנגינה ברביעיית מיתרים ללא מילים. מנגינתו עמדה בבחן הזמן ושורדה את כל המהפכים.

2. בטובן, הסימפוניה התעשיית והמנון אירופה

מנגינתו המפורסמת ביותר של לודז'יג ואן בטובן (1770-1828) היא פרי عمل של כ-30 שנים! בעקבות המנון האוסטרי שהלחין מורו, יוזף היידן, שאף גם בטובן הצעיר לכתוב המנון. טיוותות ראשונות למנגינה המנונית מופיעות בפנקסי הרישומים של בטובן כבר ב-1795.⁹⁶ העניין שלו בהמנונים גבר ב-1803, שנה בה כתב שבע וארייציות לפסנתר בדו מז'ור על המנון אנגליה. כעבור שנה, ב-1804, שוב חזרה המנגינה המנונית מ-1795 לפנקסיו. חמש

lodz'ig ואן בטובן

"Deutschland, Deutschland über alles, Über alles in der Welt..." 94

"Einigkeit und Recht und Freiheit für das deutsche Vaterland! Danach lasst uns alle streben
brüderlich mit Herz und Hand!" 95

Paul Mines, *Beethovens' sketches*, Dover Edition, 1974. 96

שנתיים אחר כך, שילב מנגינה זו ביצירתו "פנטסיה כורלית" (לפסנתר, מקהלה ותזמורת מ-1808). ביצירתו הסימפונית "נצחונו של וולינגטון" מ-1813 חזר וצטט את המנון האנגלי. רק 11 שנים יותר מאוחר חזר למנגינה הממנונית המקורית שלו, והיא מתגלת בשיא תפארתה כ"שיר התהילה לשמחה" (לפי מילים של פרידריך שילדר מ-1785), הקורא לאחווה, שווין ושמחה בחברה האנושית. בטוחבן הפך את "שיר התהילה לשמחה" לפרק ואראיציות ענק בסיום הסימפונייה התשיעית והאחרונה שלו (1824). מול פרץ השמחה וההתלהבות בפרק, קשה להאמין כי בטוחבן כבר היה חירש לחלוtin בכותבו צלילים אלה [תקליטור 1 רצועה 29].

"שיר התהילה לשמחה", מຕוך הסימפונייה התשיעית מאת בטוחבן

המנגינה בנויה כהמנון בשל הפשטות שבה. היא צועדת בחגיגיות בערכיהם הרитמיים הבסיסיים ביותר – רק ربעים וחצאים. היא בנויה על צעדי סקונדה בסולם רה מז'ור פשוט ונוח לשירה, ויצרת תחושה של יציבות בשומרה על הצליל רה כטון מרכזי, החוזר שוב ושוב בסיום כל אחד מרבעת המשפטים. היא נזהרת שלא לצאת ממנעד של אוקטבה אחת (מלה עד לה), על מנת לאפשר שירה טבעיות ונוחה לכל המctrפים, גם אלה שאינם זמינים מקצועיים. זהה מנגינה מושלמת בת 16 תיבות הבנויה באורה סימטרי משתי שאלות ושתי תשובות בנوت ארבע תיבות כל אחת: תיבות 1-4 מקבילות ונענות בתיבות 5-8. תיבות 9-12, שהן התיבות המורכבות (המכילות שמיינות וסינкопה אחת), מפוצצות בחזרה לפשטות המנגינה המקורית בתיבות 13-16.⁹⁷

ב-1986 הוקם האיחוד האירופי, המלכד את מדיניות אירופה ליישות פוליטית אחת. בغال ריבוי השפות ברחבי אירופה הוחלט כי המנון האיחוד יהיה מוסיקלי בלבד, ללא מילים. ב-1972 נבחרה מנגינתו של בטוחבן להיות המנון האיחוד האירופי, 150 שנה לאחר חיבורה.

⁹⁷ ראו השוואתו של גוועם בן זאב בין מניגנתו של בטוחבן, למניגנת "התקווה" במאמרו "באהרץ" כמצוין בהערה 33 בעמ' 36.

3. ורדי ו"שירת העבדים העברים" מתוך האופרה "נבוֹקוּ"

ג'וזפה ורדי

לא כל המנון הוא שיר תהילה. לעיתים הוא שיר תפילה המבטא רחשי לב וגעגועים. בשנת 1842 כתוב המלחין האיטלקי ג'וזפה ורדי (1813-1901⁹⁸) את האופרה "נבוֹקוּ".⁹⁹ המערכת השנייה באופרה נפתחת בשירת העבדים העברים. זהה פרפרואה על מזמור קל"ז בתהילים: "על נחרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון". המילים האיטלקיות מבקשות: "עופי, מחשבה, על כנפי הזהב... ושי שלום למגדלי ציון וירושלים", והמילה העברית "ציון" נשמעת ברמה [תקליטור 2 רצועה 7].

במנגינה מופלאה, בשירת מקהלה חרישית ובסולם מרוחק ומנוטק (פה דיאז מז'ור) מבטא ורדי את הצער, הכאב, הכאס והתסכול של הגולים מארצם. בניגוד לבטוובן, המנגינה איננה משדרת פשטות אלא פנטסיה, מבט מלא געגועים אל אופק מרוחק (ראו בחירת הסולם הנדרי בפה דיאז מינור, קפיצת האוקטבה בתיבה 2, הקו המלודי המפותל והגיון הרитמי שבין המקצב המנוקד לטריולה בתיבה 3).

"שירת העבדים" מתוך "נבוֹקוּ" מאט ורדי

Va, pen - sie - ro sull'a - li do - ra - te Va ti po - sa sui eli - vi sui col - li O - ve o -

lez - za - no te - pi - de e mol - li L'a - re dol - ci del suo - lo na - tal!

בביצוע הבכורה של האופרה קרה הנס: שירת הגעגועים לציון של העבדים העברים על נחרות בבל הפכה לקולם של אהובי המולדת באיטליה תחת השלטון האוסטרי. **בן לילה הפך ורדי ממלחין אלמוני לגיבור לאומי**⁹⁹ הקהל לא נח ולא שקט עד שהקטע בוצע שוב. המוזיקה הפכה לסמל לאומי. אותיות שמו של ורדי הפכו לססמה פוליטית לאיחוד איטליה ולשחרורה בהנאה ויטורי עמנואל (מלפה הראשון של איטליה המאוחדת):

VERDI = Viva Emanuel Re D'Italia!

98 קיצור לשם נבוכדנאצר מלך בבל, האחראי לחורבן בית ראשון בירושלים ולגלות בבל בשנת 586 לפני הספירה.

99 ראו תחליק מקביל בפרק על נעמי שמר ו"ירושלים של זהב", עמ' 71.

ורדי, שנחל עד אז כישלון צורב בשתי אופרות קומיקות ראשונות, הפק לענק האופראי של העם האיטלקי המתוקם, וככתב אחר כך 23 אופרות מצலחות. שיר זה הושר עם איחוד איטליה וקיבלה עצמאוֹתָה ב-1870. ב-1874 נבחר רודי לחבר כבוד בסנט האיטלקי.

4. מלחמת המוננים ב"פתחה 1812" מאה צ'ייקובסקי

בשנת 1880 כתב גדור מלחייני רוסיה, פiotr Iljic' Tschaikowski, את יצירתו "הפתחה 1812", ובה תיאר את המלחמה העוקבה מדם בין צבא רוסיה הצארית לבין הצבא הצרפתי של נפוליאון. **[תקליטור 1 רצעה 31 ובשלמותו בתקליטור 2 רצעה 9].** זוהי מוזיקה תכניתית המספרת: קיז' 1812. החיטה צומחת והחקלאות פורחת. האיכרים הרוסים החרוצים יוצאים לעבודת הקטיף ושיר תפילה חרישי בפיהם: "אלוהים, בז'ה, שמור לנו על רוסיה ועל הצאר הטוב שלנו".

פיוטר איליץ' צ'ייקובסקי

היצירה נפתחת בתפילה חרישית, בקול חם וחזק בכלי המיתר הנמכרים – הוויולות והצליל בתזמורת. כאשר עוניים להם בשירה גם כלי הנשיפה: החליל, הקלרינט, הקרן האנגלית והבאסון, נשמעת התזמורת בעוגב כנסייה גדול ונפלא. אולם כאן נקטעת האידיליה. האבוב נכנס וمبשר על סכוך שהולך ומוחמיר בין רוסיה לצרפת. אי-השקט גובר. כשמצטופים כל הנסיפה ממתכת, הטرومבוונים והחצוצרות, אנו כבר מרגישים את היום המוחשי – הצבא הצרפתי מגיסס כוח צבאי עצום של 442,000 חיילים ומתקדם לעבר מוסקבה. התזמורת הופכת להיות "כתבתנו לענייני צבא", והיא נערצת ככל כדי לתאר את אחד הקרבות הגדולים בהיסטוריה – קרב בורודינו, שניטש בספטמבר 1812 (בתיבות 34-95).

כיצד מתארים מלחמה במוזיקה? איך נחליט: מי הטוביים? מי הרעים?

צ'ייקובסקי מוצא פתרון מدهים – **מלחמת העמים תיהפֵך למלחמת המוננים**. הרי המנון מסמל בצללים את העם שהוא מייצג! כשהצבא הצרפתי מנצח, משלטת על התזמורת כולה מנגינת המנון הצרפתי "הмарסייז" – מנגינה מארש, שיר לכתחנה נלהב המתאים לתרועת חצוצרות, קרנות וטרומבוונים. החל מתייבה 120, מריעות הקרנות בזו אחר זו את תרועת המנון הצרפתי הקרב (בקדמה לתייבה 124 ועד 127).

הmarsyaz

ההמנון הרוסי אינו נשמע כלל. מדוע? כיון שהצבא הרוסי נסוג בפני המתקפה הצרפתית, וANO שומעים את הפחד והחרדה של אזרחי רוסיה. הסולמות מסביב משתוללים, רוסיה במצוקה. נפוליאון הולך ומתקרב אל מוסקבה.

צ'יקובסקי בונה שלוש מתקפות ענק של ההמנון הצרפתי ביצירה: מתקפה ראשונה מתייבת 120, מתקפה שנייה מתייבת 229 – חזקה וצרחנית יותר, עם כוחות הפיקולו ונמהמת הטרומבונים, ומתקפה שלישית מתייבת 307 [משם מתחילה הדוגמא בתקליטור 1 רצועה 31]. המתקפה השלישית היא המתקפה הקבוצה ביותר. בה מופיע "مارסייז" בהרחבה (באוגננטציה, תיבה 328), הפעמה מוכפלת כדי ליצור תחושה של עצמה מיימת הולכת וגדלה.

מארסייז - הרחבה

לעומת העצמה הצרפתית מביא צ'יקובסקי שתי מנגינות רוסיות תמיינות – מנגינה התפילה הפוחתת במיתרים, ומנגינת ריקוד עם עדין, בלויו תוף מרים (תיבה 299). כך, בתום ולא עצמה, מבטאת צ'יקובסקי את חפותם ואזלת ידם של אזרחי רוסיה – איכרים ופועלים שחיהם הוועד בבת אחת בסכנה בגל הפלישה והכיבוש הצרפתי.

הצרפתים פלו למוסקבה ושלטו בה שישה חודשים. והרוסים? הרוסים התבפלו. מי יכול לבוא לעזרתה של "אימה רוסיה" אם לא "סבא חורף"? החורף הרוסי הנורא שיקפיא ממקור את אויביהם הצרפתים... ואכן, רק בבואה החורף, לאחר עשרות חזרות של "המארסייז", נשמע פעם אחת ויחידה קולו של ההמנון הרוסי – ההמנון "אלוהים, שמור על הצאר" המנון אטי, כבד ומלא הדר ("בוזה צאריה קרני", המנון רוסיה הצארית

הצאר אלכסנדר הראשון (1825-1813), מנהיג רוסיה בזמן המלחמה עם נפוליאון 1812

מ-1833, [תקליטור 1 רצואה 30]) מושמע כבשורה גדולה בסוף היצירה (תיבות 388-401, בדיק בדקה ה-45] [תקליטור 1 רצואה 31].

עכשו, אחרי שקולו של המנון הרוסי הודיע על הבשורה – הוכראה המערה. החרפתיים נמלטו הביתה, מבוססים דרכם בשלג. פעמוני הכנסיות במוסקבה צלצלו לציוון השחרור.

היצירה מסתיימת בדרדרו תופים, מטח תותחים וצלצול פעמוניים לציוון הניצחון הגדול.

5. הפואמה הסימפונית "המולדבה" מאת סמטנה ו"התקווה"

ארצות אירופה הקטנות, כמו צ'כיה, הונגריה, רומניה, פולין, נשלטו במאה ה-19 בידי האימפריות הגדולות – צרפת, רוסיה, אוסטריה ופרוסיה. במחפה "אביב העמים" נלחמו עמם אלה על עצמאותם, בתהליך ממושך שארך עד אמצע המאה ה-20.

צ'כיה נכבשה על ידי הקיסר האוסטרי, פרידיננד הראשון לבית האבסבורג, ב-1526. היא זכתה לעצמאות רק אחרי קרייסט קיסרות בית האבסבורג באוסטריה, בתום מלחמת העולם הראשונה, ב-1918.

המלחין בדז'יק סמטנה (1824-1884) נולד בצ'כיה המפולגת בין שכבה שלטת דוברת גרמנית לבין מיעוט דוברי צ'כית. שפת הבית הייתה גרמנית. כיוון שהקיסר יוזף השני אסר על הוראת הצ'כית בבתי הספר וקבע את הגרמנית כשפה הרשמית, השפה הצ'כית הפכה לשפה מתה. כך למשל נכתב במודעות הקונצרטים שלו ליד הפלא סמטנה בן ה-11: פרידריך סמטנה (שם גרמני), ולא בדז'יק סמטנה (שם צ'כי).

בגיל 24 הגיע סמטנה לפראג, עיר הבירה, והצטרף להתקוממות הלאומית ב-1848 נגד האוסטרים. המרד דוכא על ידי קיסרות אוסטריה-הונגריה בנקל. סמטנה, שלא הצליח למצוא עבודה בצ'כיה ולא הצליח ליצור קשרים עם הממשלה האוסטרית השליטה, נסע לשודיה בשנת 1856 וניסה את מזו羞 שם. השהייה בנקר עוררה בו את התהווות הלאומית ואת הגעגועים למולדת. לראשונה בחיו, בגיל 36, החל לדבר ולכתוב בצ'כית. בשנת 1863 חזר לפראג ופתח בית ספר למוזיקה. בגיל 44 (1866) כתב את האופרה הצ'כית "הכלה המכורה", שהקנתה לו מעמד של מלחין לאומי. הוא מונה למנצח האופרה של פראג.

רק עשר שנים נהנה סמטנה מן הצלחה וההכרה. החל מ-1874 הלך והתרחש ונאלץ להתפטר ממשרתו כמנצח. אולם צלייל המולדת לא הרפו מאוזניו. הוא הוסיף ליצור במחשבה שעליו להמשיך ולכתוב "למען הארץ ולמען עמו". סמטנה חלם על יצירה תזמורתית גדולה שתבטיא את המולדת. כך נולדה יצירתו הסימפונית "מולדטי" (שש

פואמות סימפוניות על נופים ומיתוסים צ'כיים) בה הוא מתאר את נופי מולדתו ואת ההיסטוריה שלה.

הפואמה הסימפונית השניה במחזור "مولדטי" מוקדשת לפיתוליו ולמסלולו של נהר המולדבה. סמטנה היה חירש לחלוtin כאשר דמיין בצלילים את שאון פכוף המים של הנהר הגדל ביותר בצ'כיה – נהר הוולטבה (Vltava) הארוך והמפואר (428 ק"מ) החוצה את ארצו (ברגמנית מכנים את הנהר בשם "נהר המולדבה" ומכאן שם הייצירה [תקליטור 1 רצועה 14. הייצהrh בשלהותה – בתקליטור 2, רצועה 10].

פרק ה"مولדבה" נפתח בתיאור התהווות הנהר:

בתחילה פלג קטן, המפלס דרכו בודד בהרים, בחיליל סולו המתפתל בשקט בסולם עולה (במי מינור). הנבל והמיתרים מלווים את החליל בעידנות בנגינות סטקאו ופייציקאו קצורות, מעין טיפות מים זוהרות:

II. VL TAVA DIE MOLDAU

PRVNÍ PRAMEN VL TAVY

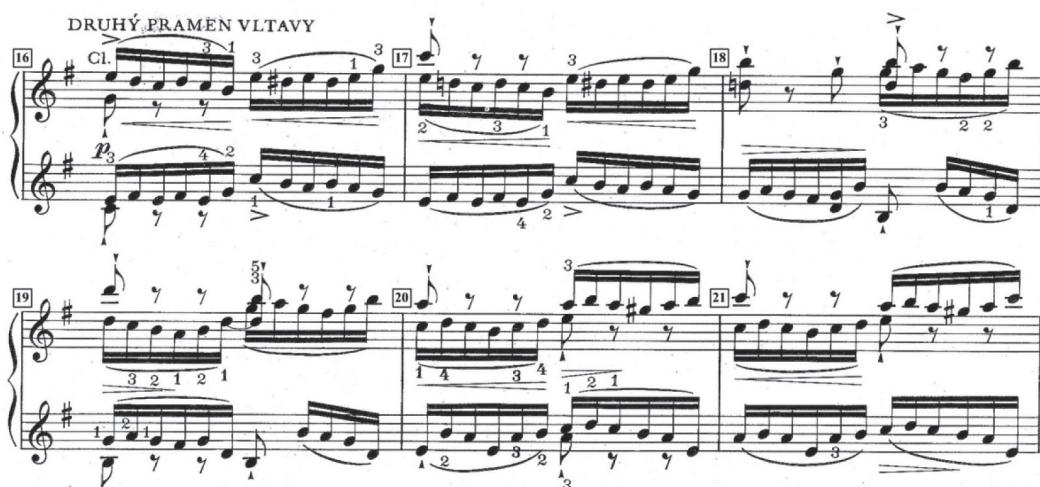
Allegro (a 2 batt) comodo, non agitato

lusingando

בדרךו במדרון ההר פוגש הפלג הראשון יובל נוסף, בחליל שני (תיבה 9). שני החלילים משוחחים זה עם זה, כשבركע ניתזות עוד ועוד טיפות מים בפריטות הנבל ובמיתרים (תיבות 9-15):

שני הפלגים-החלילים מתאוחדים, ופוגשים בנתיבם עוד יובלים בדמותם של שני קלרינטים. הארבעה שוצפים בדרך ייחד, בmorph ההר, בהמולה גדולה (תיבות 14-21):

הפלגים מתאוחדים בסופו של דבר לנهر גדול אחד, העושה דרכו בבטחה במנגינה רחבה המאחדת את כל מנגינות הפלגים גם יחד. כיצד? מנגינת המולדבה היא בעצם הרחבה וסיום של מוטיב הסולם העולה המוצג בראשית היצירה. חלקו ה-16 גדלים לשמנניות ורביעיים, הצלילים הקצרים והקופצניים מתאוחדים לקו אחד ארוך, והנה מנגינת המולדבה במלוא הדעה לפנינו.

התזמורת הסימפונית מציררת את התמונה: מנגינת הנהר בנגינותם השירית של הכנורות, קרקעית הנהר ועומקו בצליילים ארוכים ותומכים בקונטרבס, בצל'ו ובתרועת הקרנות. היובלים המשיכים להצטוף ולהרחיב את הנתייב הרחב המתגבש בחלקי ה-16 בוויולות, באסונים ובצל'י (כאן בתפקיד יד שמאל של הפנסטר); נתזים המים בפייציקאטו בנגינות המשולש.

סמטה חזר פעמיים על מנגינת הנושא, בתזמור העשיר והיפה זהה: פעם אחת בתיבות 47-40, ופעם נוספת בתיבות 54-48. והנה כאן, במנגינת הנהר הצ'כי, אנו שומעים את הדיל "התקווה" שלנו...

בהמשך הפרק מתרחב נהר המולדבה, ומשקף בימייו ארבע תМОנות (בsolemoות שונות) מן ההווי וההיסטוריה של צ'כיה [[תקליטור 2 רצעה 10](#)]:

1. ציד ביערות – תרונות הצידים ביערות צ'כיה העבותים מושמעות ברמה: ארבע קרנות, שתי חצוצרות, שני טרומbones ושתי טובות תוקיעים במקצבים מנוקדים קצרים בדו מז'ור ובסול מז'ור. האווירה מלאת עוז וגבורה.

2. חתנות איכרים – במעבר חד ובניגוד עז לעצמתן של תרומות הצידים, מופיעים צלilia הנינוחים והחיכניים של החתונה בכפר. הקלרינט והמייטרים מככבים במקצועי ריקוד סוחפים, במנגינה עממית פשוטה וקליטה בסול מז'ור.

3. נימפות מים לאור הירח – במעבר אָנְגֶּרְמֹןְגִּי חריף מסול מז'ור לטונאליות הרחוקה של לה במול מז'ור, משתחנה האוירה לחלווטין: כאן מצטיירת תמונה מסתורית, אפלולית וחושנית של נימפות המים השוחחות במימי הנהר לאור הירח. הירח זורח במנגינת מייטרים מעוממים (בسوּרְדִּינוּ); הנימפות משתכשכות במים בהמיהת החלילים (במושטיב הסולם המתפתל, המוכר לנו מן הפתיחה). לאלה הוסיף סמטה גם נגיעות עדינות בנבל, בארפג'ים עולים – אכן, תמונה קסמים.

בתום תמונה הירח חוזר סמטה למנגינת הנהרumi מינור כמושטיב מגבש ומאחד, וממנה זורם לתמונה הנוף הר比יעית והאחורונה – פראג הבירה וטירת המלוכה.

מצודת הקרב וישראל בפראג משתקפת במימי המולדבה,
מתוך הסרט "לך לשולם גשם", באדיבות ראובן الكر, במאית ומפיק הסרט

4. מצודת הקרב וישראל בפראג משתקפת במימי המולדבה – הנהר חוצה בנתיבו את פראג, עיר הבירה של צ'כיה, ואת הטירה העתיקה וישראל המכונה "מצודת פראג", שהוא סמל לאומי לשטון הצ'כי ומרכז אימוניים לצבא המלך. כאן מפניה המוזיקה כוח והרואיקה בכל הנסיפה ממתכת, בעצמה מתגברת על רקע המולת המים, בסולמות עולים ויורדים במייטרים.

בזמן שסמטנה כתב את "המולדבה", דרו בטירה השליטים האוסטריים של פראג ודיכאו כל ניסיון של העם הצ'כי לעצמאות. מנגינת המזודה נשמעת נסערת ולעתים אף מבוהלת ומובועת בצרחות הפיקולו הגבוה ובמכות המצלתיים. ביטוי ישיר למרד הצ'כי שנכשל מגיע כאשר לפטע הנהר משתק ונעלם, כאילו נפל חלל בקרב (בתקליטור 1 רצועה 14, 1:30). אולם, כעבור דקות ספורות הנהר מתעשת, וחזור לזרום במלולו ביתר שאת (רצועה 14, 2:40). כאן שבה ונשמעת מנוגנת הנהר, אבל הפעם היא שונה לחלוtin הסולם משתנה ממיןור למז'ור, המנגינה מקרינה מלכתיות וחגיגיות ומכפילה את מהירותה בהטלבות גדולה (פִּיו מוֹטוֹ, יותר מהר – *Più moto* – :

בסיומו של דבר חוצה נהר המולדבה את גבולות צ'כיה ונעלם באופק הרחוק (שם הוא מתאחד עם נהר האלה בגרמניה וזורם לים הצפוני). שני אקורדים רבי עוצמה מסיימים את הייצורה.

אכן, נאה הביטוי פואמה לייצורו זו, לאחר שהרעיין המרכז הוא השימוש בדמיות נהר כביטוי לעם:¹⁰⁰ הגיבוש מפלגים שונים, העלויות והמורדות, אימת המלחמות בצד פטורותיות הכהר וריקודי חתנות, השתקפות העבר בתוך החלומות והתקות, והחשוב מכל – הזרימה כפתח לעתיד. כמו נהר – תמיד לזרום, תמיד לשרוד, תמיד "בדרך אל".

¹⁰⁰ שימוש מקביל בנהר כדמיות נהר בערבי עוזה נעמי שמר בשירה "לשיר זה כמו להיות ירדן".

בכל המהמורות ובכל המצבים – **החיים כמים מפכים**. הקשייבו לתיאורי המים הרבים הנמצאים ביצירה זו: מים הנובעים מהקרקע, מים מטפטפים, פכפוך מים, מים זורמים במהירות, מים משוככים בנחת, מים עומדים, מערובות מים, מים מתנפצים על הסלעים, אשדות, מים ניתזים, מים הזרמים בנهر באון ובעגאון.

הdimoi המוזיקלי התואם למסלול הנהר הוא **dimoi הסולם**. המונח המוסיקלי הטכני של סולם כסדרת צלילים עולה, הופך כאן לסלול: סלילת הדרך מלמטה למעלה, "סולם יעקב", סולם שתחתיו במעמקי האדמה וראשו בשמיים. הסולם סולל את נתיבו – מנתיב מינורי הנלחם על קיומו בראשית הדרך, ועד **MASTER הnickon המזרוי גדול**, המופיע בסוף הדרך הארוכה, כאשר הנהר חוצה את פראג הבירה.

מנגינת המולדבה דומה בחלקה הראשון למנגינת הבית הראשון של "התקווה". לאחר שהיצירה חוברה ב-1874, ארבע שנים לפני שאימבר כתב את "תקוותנו", טענו רבים כי מנגינת ההמנון לקחה מסמכתנה. אך סמכתנה עצמו היהוד כי השתמש במנגינה עממית שבידית ידועה: "בחורתה במנגינה זו משומש שהיא גם נחלת אומות אחרות, והיא מוכרת לכל", אמר. ואכן, יש כאן תבנית מלודית בסיסית המופיעה גם בארץות כמו צרפת, שוודיה, ספרד ופולין, ומאפייניה הם הסולם המינורי, העיליה הדרגתית והירידה בעקבותיה, והמעבר לסולם מזרוי בחלק השני.¹⁰¹

המלחין בד'יק סמטנה

כל מי שהיה בפראג יכול לראות שם את פסלו הענק של סמכתנה על גdots נהר המולדבה. ועודין הוא צופה במולדבה ומאזין לה מאז ועד עצם היום הזה.

6. עבודה עצמית לתלמידי בוגרות בМОזיקה

השוואת תזמוריות:

בתקליטור תמצא חמשה עיבודים תזמורתיים ל"התקווה" של מלחינים או מעבדים מפורסמים: מולינארי [תקליטור 1 רצועות 2, 18 ו-32]^[3], בן חיים [תקליטור 1 רצועה 21], קורט וייל [תקליטור רצועה 22], רוי האריס [תקליטור 1 רצועה 23], גיל אלדמע [תקליטור 1 רצועה 24]. השווא בין התזמורים השונים לפי הסעיפים הבאים: אופי הפתיחה והקדמה, בחירת הסולם, בחירת ההרכב, העיבוד ההרמוני של השיר, קווים קונטרפונקטיים בתוך העיבוד, הערך האמנוטי-מיקורי של העיבוד. מענין לבדוק מהלכים הרמוניים בחלק המורכב של המנגינה, ב"להיות עם חופשי בארץ ציון וירושלים" בשתי דוגמאות התווים המצורפות (לעיבודי מולינארי ובנ'חים).

¹⁰¹ ראו טבלת השוואת מקורות "התקווה", בפרק 3, עמ' 42.

התקווה

עיבוד: ברנרדינו מולינאנו

Soprano   Alto   Tenor   Bass

יְהִי - מ - הָוּ זַי - חֹווִי פְשׁ - גַּן מֵה - נֵי - פָּה בְּבָל - בְּבָל עֲזָד כָּל
יְהִי - מ - הָוּ זַי - חֹווִי פְשׁ - גַּן מֵה - נֵי - פָּה בְּבָל - בְּבָל עֲזָד כָּל
יְהִי - מ - הָוּ זַי - חֹווִי פְשׁ - גַּן מֵה - נֵי - פָּה בְּבָל - בְּבָל עֲזָד כָּל
יְהִי - מ - הָוּ זַי - חֹווִי פְשׁ - גַּן מֵה - נֵי - פָּה בְּבָל - בְּבָל עֲזָד כָּל

Piano

p
Dm   Gm   Dm   Gm A⁷   B^b F#A   Gm   A⁷   Dm

S.   A.   T.   B.

יְהִי - פ - צו יְהִי - צ - ל יְהִי - ע.
מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש
נֵח - מֵן תִּי - א - פ נֵח - מֵן תִּי - א - פ
יְהִי - פ - צו יְהִי - צ - ל יְהִי - ע.
מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש
נֵח - מֵן תִּי - א - פ נֵח - מֵן תִּי - א - פ
יְהִי - פ - צו יְהִי - צ - ל יְהִי - ע.
מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש מֵה - דִי - ש
נֵח - מֵן תִּי - א - פ נֵח - מֵן תִּי - א - פ

Pno.

Dm   Gm   Dm   A⁴ A   Dm   B^b   Gm   A   Dm

13

S. *יְיִיָּה אֶלְעָזָר שֵׁם יְהוָה לְהָרֹן עַמְּךָ יְהוָה*

A. *יְיִיָּה אֶלְעָזָר שֵׁם יְהוָה לְהָרֹן עַמְּךָ יְהוָה*

T. *יְיִיָּה אֶלְעָזָר שֵׁם יְהוָה לְהָרֹן עַמְּךָ יְהוָה*

B. *יְיִיָּה אֶלְעָזָר שֵׁם יְהוָה לְהָרֹן עַמְּךָ יְהוָה*

Pno. *Dm Gm/B^b C⁷ F⁺⁵ Dm/F E^{m7} A⁷ Dm B^b*
Am

S. ים - ל - ש - רו - וֵי יוֹן - אַ צְא - אָנו - אַ צְא - אַר - בּ שִׁי - שֶׁפֶט עַם יוֹתָה - לְהַיּוֹם - לְש - רו - *f*

A. ים - ל - ש - רו - וֵי יוֹן - אַ צְא - אָנו - אַ צְא - אַר - בּ שִׁי - שֶׁפֶט עַם יוֹתָה - לְהַיּוֹם - לְש - רו -

T. ים - ל - ש - רו - וֵי יוֹן - אַ צְא - אָנו - אַ צְא - אַר - בּ שִׁי - שֶׁפֶט עַם יוֹתָה - לְהַיּוֹם - לְש - רו - *f*

B. ים - ל - ש - רו - וֵי יוֹן - אַ צְא - אָנו - אַ צְא - אַר - בּ שִׁי - שֶׁפֶט עַם יוֹתָה - לְהַיּוֹם - לְש - רו - *f*

Pno. Gm A⁷ Dm   Gm C⁷ F   Em A⁷ Dm B^b   Gm A⁷ Dm

Katikva

התקווה

THE NATIONAL ANTHEM OF ISRAEL

(WORDS: N. H. IMBER
המלחין: נ. ה. אימבר)

ARR.: P. BEN-HAIM
עיבוד: פ. בן-חAIM

(Introduction ad lib.)
Moderato

Solo voice or chorus unisono or Soprano in chorus

ALTO אלט

TENORE טנור

BASSO בסס

PIANO (OR ORGAN) ספסןר (או ארגן)

קָדוֹם תְּבִיא כָּל־גַּם
בְּמִתְּחִילָה בְּ 4 חֲלָלָה
וְבְ 4 חֲלָלָה
בְּמִתְּחִילָה בְּ 4-part chorus

COL OD BA - LEI - VAV PE - NI - MA
COL OD BA - LEI - VAV PE - NI - MA
COL OD BA - LEI - VAV PE - NI - MA
COL OD BA - LEI - VAV PE - NI - MA

פָּשֶׁחָ יְהֻדִּי הַמִּזְרָח
נֵא - פֶשֶׁחָ יְהֻדִּי הַמִּזְרָח
נֵא - פֶשֶׁחָ יְהֻדִּי הַמִּזְרָח
נֵא - פֶשֶׁחָ יְהֻדִּי הַמִּזְרָח

NE - FESH YE - HU - DI HO - MI - YA UL - FA - A - TEI MIZ - RACH
NE - FESH YE - HU - DI HO - MI - YA UL - FA - A - TEI MIZ -
NE - FESH YE - HU - DI HO - MI - YA UL - FA - A - TEI MIZ -
NE - FESH YE - HU - DI HO - MI - YA UL - FA - A - TEI MIZ -

הוצאת המוסיקה הישראלית, I.M.P., 1957

קה - אֵת לֹא נָעַד
 KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO DA

רָאֵךְ קָה - אֵת לֹא נָעַד
 -RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO DA

רָאֵךְ קָה - אֵת לֹא נָעַד
 -RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO DA

רָאֵךְ קָה - אֵת לֹא נָעַד
 -RACH KA - DI - MA A - YIN LE-TSI - YON TSO - FI - YA OD LO DA

f

תִּקְיָה - טֵהַנָּה
 TIK - VA - TEI - NU הָתִיקְיָה בְּתִ שְׁנוֹת
 HA - TIK - VA BAT SHNOT AL - PA - YIM

תִּקְיָה - טֵהַנָּה
 TIK - VA - TEI - NU הָתִיקְיָה בְּתִ שְׁנוֹת
 HA - TIK - VA BAT SHNOT AL - PA - YIM

תִּקְיָה - טֵהַנָּה
 TIK - VA - TEI - NU הָתִיקְיָה בְּתִ שְׁנוֹת
 HA - TIK - VA BAT SHNOT AL - PA - YIM

f

Sheet music for a vocal piece with four staves. The lyrics are in Hebrew and English:

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

Largamente
2 sopranos (ad lib.)

Sheet music for a vocal piece with four staves. The lyrics are in Hebrew and English:

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU E - RETS TSI - YON VI - RU - SHA - LA - YIM

(b) (div) (b) (b)

שְׁוִי־חֹפֶשׁ עַמְּ יָוִת־לָה
LI - YOT AM CHOF - SHI BE - AR - TSEI - NU VI - RU - SHA - LA - YIM

cresc.

ב. התקווה כנושא מרכזי בזמר העברי, מקום המדינה

102
עד היום

כמה מדינת ישראל. הפכנו "עם חופשי בארץנו", אך הארץ לא שקטה. תקוותנו התגשמה? כן ולא. שבנו אל הנחלה – אך לא אל המנוחה. כל דור ודור שותף לתקווה שכאן, בארץ אבותינו, נצlich להגיאו לימי שלום, שגשוג ושלולה.

בזמר העברי ממשיכים שני מוטיבים עיקריים מימי חיבת ציון: **מוטיב השבועה** (שבועת האמונות לציון המוכרת לנו מ"לא אשכחך, ציון תמתי") ו**מוטיב התקווה** (המורכב לנו מ"תקוותנו" של אימבר): שני המוטיבים – מוטיב שבועת האמונות לארץ, לצד התקווה לעתיד טוב יותר – מלאוים את השיר הישראלי, את מדינת ישראל ואת מלחמות ישראל.

בפרק זה מוצגים שמות שירים שנכתבו בעקבות טמונה מלחמות: מלחמת העצמאות, מבצע סיני, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, מלחמת יום כיפור, מלחמת לבנון, האינתיפאדה הראשונה והאינתיפאדה השנייה. כל אחד מן השירים מקווה לטוב בסגנון מוזיקלי שונה, בראוי הזמן.

מילות " התקווה " באנגלית והדגל הציוני ניורג' רזי, אריה"ב, ראשית המאה ה-20, הדפסה על בד ניו יורק, אוסף פיטר שויצר. תמונה באדיבות ארכיוון התצלומים בית התפוצות

102 בעקבות הרצאה של ד"ר אביה סטנישלבסקי "שירי התקווה בראשי זמנים משתנים" בכנס "מי אני? שיר ישראלי", אוניברסיטת בר אילן, 26.5.2006.

1. חן אפשר (חימס חפר/דוד זהבי, 1948, מלחמת העצמאות)

התקווה לובשת צורה מוזיקלית של ואלס געגועים: המוזיקה מתגעגעת בריקוד אירופי רומנטי ב-3/4 לחלום הרחוק על פגישת אהבים בתום המלחמה. "הן אפשר, בין עשן
יבין אש – גם ל החלם שהכל כבר נגמר..." הכו המלודי עולה ומיתמר במינור, בין העשן והאש (טיבות 1-17) – אל התקווה המז'ורית, וمتיקות הטרצה המבטיחה כי החלום אפשרי (טיבות 17-18). העלייה הגדולה להגשמה החלום בולטת בסיום האופטימי: "הן אפשר ובג'יפ שעבר – שאגו בחורים כי נגמר. הן אפשר שיחיה זה פשוט כבר מחר".

The musical score for 'Han Apsar' features ten staves of music with lyrics in Hebrew. The key signature changes frequently, including Bm, Em6, F#7, Bm/D, Em, F#7, Bm, Am6/B7, Em/B7, Em/Em/G/C#7, F#, Bm, C#7/F#7/Bm/Em6, Bm, B7, Em, G7/C#7/F#/Bm, C#7/F#7/Bm/Em6/F#7/Bm, and Bm. The tempo is marked as 54 BPM.

הן אפשר¹⁰³

מלחינים: חימס חפר
לחן: דוד זהבי

בשלכת נושא כבר הסתי,
האבק בדרכיהם את שקע,
והיום רק אליו נשך
וחולם על פגיעה רחוקה.

הן אפשר כי עוד ערביתו,
והשער יתפרק לו דום
ועיניך יהיה כה טובות,
במו אין מלחמה בעולם...

הן אפשר, הן אפשר,
שיחיה זה פשוט, כבר מחר.
הן אפשר ובג'יפ שעבר –
שאגו בחורים כי נגמר.
הן אפשר, הן אפשר
שיחיה זה פשוט כבר מחר.

הן אפשר כי חרדך העצב
מחכה בחורון קידוטוי,
וקורה הוא לשגינו לשוב
מקרבות, מדרכיים ומסתיו.

הן אפשר, כי פתחם נפצע
בمسلسل, או בדרדך עפר,
הן אפשר, בין עשן ובין אש –
גם ל החלם שהכל כבר נגמר ...

הן אפשר ...

103 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בהריכת גיל אלдум ונתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ, 1995, עמ' 220.

2. מחר (נעמי שמר, 1963, אחרי מבצע סיני)

התקווה לובשת צורה מוזיקלית של מארש נחוש ובטוח, המשקף ישראל מובוססת וחזקה. כאן אין צורך להסתמך על חלום הווילס, על המשקל האירופי המשולש – אפשר להתקדם במשקל הזוגי של שיר המצעד. האופטימיות מתבטאת בעליית הקורטה הפותחת (האופינית להמנוגנים מארשיים כמו המארסייז ו"שאו ציונה נס ודגל"), במקצב המנוקד והקורפצני (האופיני לשירתה של נעמי שמר) ובטמפו המהיר והNELhab.

השיר מסתאים "בגדול" ובחזורה משולשת שיש בה מן השבוועה וההבטחה: "אם עוד לא מחר" ראשון, מיד אחריו מkapץ גובה יותר "ואם עוד לא מחר" שני, ואחריו עוד "אם עוד לא מחר" שלישי – כל זה בעליות בקפיצות של טרצה, קוורתה ואפילו סקסטה (בחילק מן הביצועים) המובילות לפתרון האופטימי: "כל זה אינו משל ולא חלום/ זה נכון באור באחרים / כל זה יבוא מחר אם לא היום / ואם לא מחר אז מחרתיים" – רק עוד יום אחד בסוף והחלום יוגש.

מחר¹⁰⁴

מילים ולחן: נעמי שמר

מחר יקומו אלף שכונים
ושיר יעוף במרקפות
ושלל כלויות ואבעונים
יעלו מתחם הדרימות.

כל זה אינו משל ולא חלום...

מחר כשהחצא יפשת מדי
לבנו יعبر לדם –
אמר כל איש יבנה בשתי ידי
את מה שהוא חלם היום.

כל זה אינו משל ולא חלום
זה נכון באור באחרים
כל זה יבוא מחר אם לא היום
ואם לא מחר
ואם עוד לא מחר (x2)
או מחרתיים.

מחר أولי נפלינה בسفינות
מחוץ אילית עד חוף שנהב
ועל המשחתות היישנות
יטעינו תפוחי-זנהב.

כל זה אינו משל ולא חלום
זה נכון באור באחרים
כל זה יבוא מחר אם לא היום
ואם לא מחר או מחרתיים.

מחר أولי בכל המשועלים
ארי בעדר צאן ינגן
מחר יפו באلف ענבלים
המן פעםוגים של חג.

כל זה אינו משל ולא חלום...

104 מתוך ספר השירים לתלמיד חלק א', בעריכת גיל אלдум וド"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ, 1995, עמ' 274.

מהר מילים ולחן: נעמי שמר

$\text{♩} = 132$

Em Am D C D C

-שָׁנִים חֹזֶק עַד לְתֵאֵי חֹזֶק - מִנּוֹת-סְפִיבֶגֶת לְיָאוֹת נְפָלֵי אֹוֹתְחָרֶם -

B B7 Em Am D C D7

-צָבִיבָה נְנוּעֵי - יְצַטְּנָתְשִׁיבָה תּוֹתָה - חָמְשָׁה עַלְלָן קְבָבָה -

G G Dm6/F E7 Am D7

-חָבָבָא אֲוֹרָבָבָא כּוֹן גַּזְהָ לְוֹםְמָה לְאָהָן וְשָׁלָמָה נְנוּאֵי זָהָה כְּלָבָבָה -

G B7/F# B7 Em D

-אַמְנוּן יְוֹםְמָה לְאָהָן אַמְרָמָה בְּוֹאֵן זָהָה כְּלָבָבָה יְמָנָה -

1.2.3. C7 B7 | 4. Em D D7

עוד אַמְנוּן — חָרָמָה לְאָהָן עוד אַמְנוּן — חָרָמָה לְאָהָן מִימָנָה בְּרָמָח אָז — חָרָמָה לְאָהָן

G Em Am6 B7 Em

מִמְחָאָז — חָרָמָה לְאָהָן יְמָנָה

3. שיר לשלום (יעקב רוטבליט/AIR רוזנבלום, 1969, אחרי מלחמת ששת הימים)

כאן פוגש החלום הישראלי את החלום האמריקאי: ההקדמה הארוכה, בגיטרה חשמלית בסגנון ה"בלוז", עונה למחאת נערי הפרחים של שנות השישים בארצות הברית במחומר "שער" (לפי מילים של רדו וראגני ומזיקה של מקדרמווט, 1968).

שורת הטקסט הראשונה: "תנו לשמש לעלות לבקר להoir" מושפעת מן הפזמון "Let the Sunshine in" מתוך המחזמר "שער".

בניגוד לשירים קודמים שהושרו בחבורה, כאן השיר נפתח בביצוע סולנית (הביבוץ המקורי של מيري אלוני), ועובד משירות יחיד לשירת רבים. הפזמון "שירו שיר לשלום" מאופיין בקפיצה האוקטבה לרוגיסטר הגבוה, ובהדגשות סינкопטיות במחיאות כפיים של כל הקבוצה המצעידה את השיר קדימה.

השפעתו הגדולה של שיר המלחאה האמריקאי חודרת כאן עמוק למציאות הישראלית, וכופה עליה לנטוש את הטון ה"אופטימי-חולמני" הקודם שלו, לעזוב את הוואלס והmarsch האירופיים, להגיב בכעס ומחאה ולדרוש עשייה ממשית בתהיליך השלום בהפגנות בכיכרות. "שאו עינים בתקוה, לא דורך בוננות... אל תגידו יום בוא - קביאו את היום! כי לא חלום הוא ובכל הבעיות הרגעינו נק שלום!" המילים, הנאמורות חרישית בסולם מינורי מפי הנופלים במלחמה, נבנות (לאחר נגיעות במז'ור) לצעקה גדולה: "לכון, רק שירו שיר לשלום / אל תלחשו תפלה! / מיטב תשירו שיר לשלום / בצעקה גדולה!"

ביצוע שיר מהאה בפי להקה צבאית במהלך ההתשה עורר התנגדות ציבורית, ובעקבותיה אסר אלוף פיקוד המרכז על ביצוע השיר. גם החוגים הדתיים במדינה התנגדו מאוד לשורה "איש אוטנו לא ישיב מבור תחתית אפל". אף על פי כן, זכה השיר לפופולריות גדולה הציבור הישראלי, והפך עם הזמן לשיר שאיננו רק משקף מציאות של שכול, אבל, קינה ותקווה לשalom בימי מלחמה, אלא אף **מעצב מציאות**¹⁰⁵ בתנועת "שלום עכשו" (החל מ-1978) ובתקסי תמייה בתהיליך השלום (כולל העצרת הציבורית שבסיומה נרצח ראש הממשלה יצחק רבין, 4.11.1995).

105 ד"ר אביבה סטניסלבסקי, שם.

שיר לשלום¹⁰⁶

מלחין: יענקלה רוטבליט
לחן: יאיר רוזנבלום

אריך-ל-ך-ב-ל ל-ל-ת-ע-ל מ-ש-ש-ל-ת-נו
פ-ו-נ-ט-פ-א-כ-ו-ר-ו-נ-ת-ק-ש-ר-א-מ-י

ז-ו-ר-ת-ח-א-ט-א-ו-ל-ו-ר-ע-י-א-ל-מ-כ-י-ב

מ-ש-ב-ז-ל-א-ט-ז-א-ו-א-ש-ק-א-ל-רו-ז-י-ז

ת-ת-ש-מ-ל-א-ל-ע-י-ל-א-כ-א-ל-מ-א-ת-ת-מ-ב-ר-

רו-ש-ר-ק-כ-ר-ל-ל-ה-ר-י-ש-ל-א-ז-חו-צ-ג

ת-ס-ב-מו-ל-ל-ת-ש-ו-מ-ת-אל-ל-ו-ש-ל-ש-ר-י

ל-ה-ג-דו-ק-ה-ע-צ-ב-ל-מ-ש-ל-ש-יו-ו-ש-י

ל-ק-...

תנו לשמש לעלות
לבקר להAIR
מבעד לפחרים.
אל תבטו לאחור,
הזכה שבתפלות
הניתנו להולכים.
אותנו לא תחזר.

מי אשר בבה גרו
ובאפר נטמן,
בכי מר לא יעירו,
לא ייחזרו לקאן.

אל תגידו: יום יבוא –
הbieao את חיים!
כיא לא חלום הוא!
ובכל הכהרות
לא שמחה הנזחן
הריעו רק שלום!

לכן, רק שירו שיר לשלום...
אל תלחשו תפלה!
モטב תפירו שיר לשלום
בעזקה גדולה!

¹⁰⁶ מתוך ספר השירים לתלמיד חלק ב', בהוראה גיל אלдум וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ, 1995.
עמ' 342.

4. מרדף (ירון לונדון/נחום היימן, 1970, מלחמת ההתשה)

השיר "מרדף", המושר בפי הזמרת חוה אלברשטיין, מציר את ארץ ישראל במלחמת ההתשה כארץ רודפת ונרדפת בקיים שהוא מרדף מתמיד. תמונה חיליל צה"ל הרודפים אחרי מחבלים בנקיים היא נקודת המוצא האקטואלית של השיר. "אָרֶץ אֲשֶׁר יַרְדֹּפוּ אֹוִיבֵיכָה / וְהִיא אֲתִ אֹוִיבֵיכָה תַּרְדֹּף בְּמַרְדָּף".

השיר מתאפיין בשורה "התקווה בת שנות אלףים" בהמנון הלאומי. אלףים שנות הגלות מוזכרים כאן בבית א' כ"אלפיים דפים ועוד דף" בקורות המרדף. התקווה לסיום המרדף היא הגורם המלכד אותנו. כך עובר השיר מתיאור הארץ בגוף שלישי לשירת התקות של יושביה בלשון ה"אנחנו". מתנות מצב ונוף – לשירות רבים. התקווה לתום המרדף היא גם החלק המלודי שבו עוברת המנגינה ממינור למז'ור בבית השלישי והאחרון של השיר: "תִּם הַמַּרְדָּף מִסְתַּתֵּר בְּנַקִּיק / וּמְצַפֵּין אֲתִ פְּנֵינוּ בְּמַחְבּוֹא, בְּמַחְבּוֹא, אֲךָ לְסֹפּוּ הוּא בָּא כְּמוֹ שְׁמַשׁ / אֲשֶׁר מִזְרָח הִיא תְּבָא". אַז לא יותר אמהות תקונינה / ולא על בְּנֵיכֶם הָאָבוֹת / בְּן הוּא יָבָא / וּרְגֵלִינוּ עַד אַז לֹא תָלַאֲנָה / לַרְדָּף בְּעַקְבֵּי מתקות".

מרדף- בית שלישי

5

9

13

מילים: ירונ לונדון
לחן: נחום היימן

תִּם הַמְרָךְ מִסְתָּהָר בְּקִיק
וּמְצֹפֵן אֶת פָּנָיו
בְּמַחְבּוֹא, בְּמַחְבּוֹא
אֶךְ לְסוֹפּוֹ הוּא יָבָא כְּמוֹ שְׁמַשׁ
אֲשֶׁר מִמְזֻרָּחַ הִיא תָּבָא.

או לֹא יוֹתֵר אֲמָהּוֹת תְּקוּנָה
וְלֹא עַל בְּנֵיָם הַאֲבוֹת
בֶּן הוּא יָבָא
וּרְגַלְיָנוּ עַד אוֹ לֹא תְּלָאֵנָה
לְרָדְרָר בָּעֲקָבִי סְתָקּוֹת.

אָרֶץ טֹבָה שְׁהַדְבֵּשׁ בְּעוֹרְקִיהָ
אֶךְ דָּם בְּנַחְלִילָה כְּמִים נוֹלָל
אָרֶץ אֲשֶׁר הַדְּרִיכָה נַחֲשָׁת
אָבָל עַצְבִּיהָ בְּרַזְלָל
אָרֶץ אֲשֶׁר מְרַדְּפִים קוֹרוֹתִיהָ
אֲלָפִים דָּפִים וְעַד דָּךְ
עַד שְׁנֶשֶׁרֶף
עוֹד מַעַט כָּל חַמְצָן רָאוֹתִיהָ
בְּגַלְלָל מְרוֹצָת הַמְרָךְ.

אָרֶץ אֲשֶׁר יַרְדֵּפָה אָוִיבִיהָ
וְהִיא אֶת אָוִיבָה תַּרְדֹּר בְּמַרְךָ
הִיא אֶת אָוִיבָה תִּשְׁגַּג, אֶךְ אָוִיבִיהָ
הַס לֹּא יַלְכֹּדוּ בְּכֶרֶת
זֶה קָרוֹאָה אֶת חַיָּה מְגַדָּר
תְּלִוִיִּים בָּעֵלה הַנְּדָר
הִיא יִרְאָה
אָבָל כְּמוֹ לֹא הִתְהַכֵּל מְדַאגָּת
תִּמְתַּחַן עַד לִתְמַס הַמְרָךְ.

The musical score for 'The Merk' (המרך) features five staves of music. The keys and time signatures change throughout the piece. The lyrics correspond to the text above. The score includes lyrics in Hebrew, such as 'אָרֶץ טֹבָה שְׁהַדְבֵּשׁ בְּעוֹרְקִיהָ' and 'אָבָל עַצְבִּיהָ בְּרַזְלָל'.

5. לו יהיה (נעמי שמר, 1973, מלחמת יום כיפור)

כשהחלה נעמי שמר לתרגם את שירם של הביטלס "Let it Be" בחרה בכותרת הפיזית – "לו יהיה" (לדבריה, מתוך זעם על התרגומים הפשטוניים שנתן שדרן גלי צה"ל לשיר – "שיהיה").

שירם של הchiposhiyot כתוב בגוף ראשון:

.“When I find myself in times of trouble...”

שירה של נעמי שמר כתוב וمبוצע בלשון " אנחנו ", בוגר ראשון רבים.¹⁰⁸ התרגום נכתב במהלך יום הכיפורים. המילים מבטאות את תחושות החרדה והקונפליקט של החיור בארץ באותו יום: מפרש לבן מול ענן שחור, אופל מול אורה, קול שופר מול קול תופים: "עוד יש מפרש לבן באפק מול ענן שחור פביד / כל שנבקש – לו יהי / ואם בחלונות הערב / או רגשות-הchg רואיד / כל שנבקש – לו יהי". מתוך התחושה הקשה בזקעת התקווה, חוזרת שוב ושוב לתפילה חրישית: "לו יהי – לו יהי – אָנָא לו יהי / כל שנבקש לו יהי".

כשהסופר מרדכי הורוביץ, בעלה של נעמי שמר, קרא את השיר, הוא תמה: "כאלה מילים למנגינה של הערלים?" כתשובה, חיברה נעמי שמר מנגינה חדשה, וכן נולדה מנגינה עברית לשיר שראשיתו תרגום מאנגלית, וסופה – שיקוף המיציאות הישראלית. זאת בימי משבר ובמלחמה שהביאה ל"רعيית אדמה" ול"מהperf" בחו"י המדינה.

ואכן – גם מבחינה מלודית, שיר זה הוא מהפך: הביטלס כתבו שיר מז'ורי, שבו הבית בכו
עליה, והפזמון בכו יורד. נעמי שמר עונה להם בשיר מינורי, שבו הבית בירידה תלולה
למטה (דצימה שלמה בירידה, מדו ועד לה נמוך, תיבה 1). ואילו הפזמון, ואתו התקווה
(תיבות 9-16) עלולים בעקשנות בבקשה משולשת "לו יְהִי", "לו יְהִי" ובשיא – קפיצת
סקיטה בעלייה "אנא לו יְהִי" (תיבות 13-14).

¹⁰⁸ ראו נעמי שמר ושירת הרבים בפרק 7ג, "ההמנון השני – ירושלים של זהב", עמ' 71.

¹⁰⁹ לוי, תקליטור 2, רצועה 5]

מילים ולחן: נעמי שמר

וְאֵת הַהֲאֵת יִזְרָעֵל

של ראשנו אור כוכב

כל שນבקש – לו, יהי

או תן שלוחה ותנו גם כח

לכל אלה שנאהב

כל שבקש – לו יהי

לוֹ יְהִי – לֹוֹ יְהִי – אָנֹא לוֹ יְהִי

כל שבקש לו יהי.

עוד ייש מפרש לבן באפק
מול ענן שחר כבד
כל שנבקש – לו יהיו
ואם בחלונות הארץ
אור גרות-הHIGH רועד
כל שנבקש – לו יהיו
לו יהיו – לו יהיו – אנחנו לו
כל שנבקש לו יהיו
מה קול ענות אני שומע
קול שופר וקול תפifs
(כל שנבקש – לו יהיו)
לו תשמע בתרזה כל אלה
גם תפילה אחת מפי
כל שנבקש – לו יהיו
לו יהיו – לו יהיו...

בתוכך שכונת קטנה מוצלת
בית קטן עם גג אדם
כל שנבקש – לו יחי
זה סוף מקראי, סוף פרדריך
תן להם לשוב הלום
כל שנבקש – לו יחי
לו יחי – לו יחי...

¹⁰⁹ מתוך ספר השירים לתלמיד חיל ב', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בע"מ, 1995, עמ' 156.

6. אין לי אرض אחרת (אהוד מנור/קורין אלאל, 1982, מלחמת לבנון)
[תקליטור 2, רצועה 6]

שיר אישי שמושר בשפת היחיד.¹¹⁰ שיר אמוניים ואהבה של אורה ישראל כוֹאֵב לארצו ("כִּאן הוּא בַּיִתִי") ולשפתו ("רָק מֶלֶה בְּעַבְרִית חׂזְדָת אֵל עֹזָקִי, אֵל נְשֻׁמָתִי"). השיר מתאר ארץ בוערת, סוערת, מתעניפת, נשחקת, מותבגרת ועיניה סגורת.

הсловם מינורי. הקו המלודי יורד בתחוושת מועקה כבדה, אך מתוכו זעוקות קפיצות עלולות של חרדה, במילים: "אדמתי בוערת" (תיבות 3-4), ו"אל עורקי, אל נשמתתי" (תיבות 7-8). ולאחריה – וירידה תלולה של השלמה מטה (טְלִיטֹן בירידה) במילים: "בגוף כאוב, לב רעב" (תיבות 9-12).

והתקווה? בשיר זהה היא איננה נאמרת אלא רק מושרת. **התקווה** בשיר **מצבצת** לא **מלילם**, פורצת אל האור בمز'ז'ר בפזמון העולה: אָו... אָו... אָו...

1.

Dm Dm D D D D

G G Bm 1. Bm

2. Bm Dm Dm Gm

A Dm G Dm Dm

דָשׂ עַד תְאַרְצָה רַתְתִּי לֵין אֲנִי

נִעַת אַתְּ קָחַת תְפִישׁ מַיִם הַהֵדֶן

¹¹⁰ הבדיקה בין שפט היחיד לשפט הרכבים בשיר הישראלי, בעקבות מחקרה של הג' מילצ' זמורה-כהן, *החברה והשיר, והרצאתה בונוא נבסס המזיקה הישראלית* באנגרברסיטט בר-אילן, 28.5.2006.

אין לי ארץ אחרת¹¹¹

[תקליטור 2, רצועה 6]

מילים: אהוד מנור
לחן: קוריין אלאל

אין לי אָרֶץ אַחֲרֶת
גם אִם אֲדָמָתִי בּוּעָז
רַק מְלֵה בְּעִבְרִית חָרָק
אֵל עֹזְרָקִי, אֵל נְשָׁמָה
בְּגֹוי פּוֹאָב,
בְּלֹבְדָּעַב,
כָּאן הוּא בֵּיתִי.

לֹא אָשְׁתָּק
כִּי אֶרְצִי שָׁנַתָּה אֶת פְּנֵיהָ,
לֹא אָנוּתָר לָהּ,
אָזְכִּיר לָהּ,
וְאַשְׁדִּיר בָּאוּן בָּאוּנֵיהָ,
עַד שְׁתַּפְקֵחַ אֶת עַיִינָהּ.

אין לי ארץ אחרת
עד שתחדש ימיה
עד שתפרק את עיניה.

¹¹¹ מתוך ספר השירים לתלמיד חיל ב', בעריכת גיל אלדמע וד"ר נתן שחר, מפעלי תרבות וחינוך בעמ"מ 1995 עמ' 10.

¹¹² 7. שיר תקווה (אביב גפן) [תקליטור 1 רצואה 27]

שיר תקווה

מילים ולחן: אביב גפן

G C G B7 Em
 אָמָן לְזַעַג בְּלִי לְוֹם - חַל עַד - נַצְאָן בָּן
 סָחָנָן אָנוּבָן

5 A7 D7 G G
 1- בִּים - רֻוָה אֲתָבָרָן נָק
 טָוב יְהִי שׁ עַד יְהִי שׁ עַד יְהִי שׁ עַד

10 C G B7 Em
 דִים - לְחֵי אֶת לָא
 סָחָנָן אָנוּבָן חֹו עַד יְהִי שׁ עַד

14 A7 D7 G G
 טָוב יְהִי שׁ עַד יְהִי שׁ עַד יְהִי שׁ עַד

18 C G B Em A7
 אָמָן לְזַעַג אָנוּבָן יְהִי שׁ עַד
 סָחָנָן אָנוּבָן יְהִי שׁ עַד טָוב יְהִי שׁ עַד

23 D G G C G
 יְהִי שׁ עַד חַיְינָצָה פְשָׁלוֹל לְיְהִי שׁ עַד לְיְהִי שׁ עַד

27 B Em A7
 סָחָנָן אָנוּבָן יְהִי שׁ עַד טָוב יְהִי שׁ עַד

31 D G D G Eb G
 יְהִי שׁ עַד
**בָּוֹא נַצְעֵד לְחִלּוֹם
בָּלִי גַּזְעַן וְלְאוֹם**

בואו ננסה

עד שייה טוב

עד שיהיה

**נקבר את הרובים
ולא את הילדים**

בואו ננסה

עד שיהיה טוב

עד שיהיה

נכبوש את השלום
ולא את השטחים

בואו ננסה

עד שיהיה

עד שיהה

ל חופש הנזון

לילדיים של

112 השיר אינו מנוקד במקורו. בדומה ל"תקוותנו" של אימבר, גם בו אין סימני פיסוק – אף פסיק, אף נקודה. נתוח השיר נמצא בפרק 8, "התיאחות ל'התקווה' בשירים רוק ישראלים בשנים האחרונות". מתוך כל השירים שסקרנו עד כה בפרק זה, זהו השיר היחיד שכולו בסולם מ'ז'וי.

8. תקווה (סאבלימינל והצל) [תקליטור 1 רצועה 28]¹¹³

תקווה

מילים ולחן: סאבלימינל והצל

הבטחתם יונת, ברקיע יש עית
אחוי, סרף רעלע עוקץ זה לא עלה של זית
חישם בחלום, כולט מדברים על שלום
אבל יודים, לוחצים, מושכים, סוחטים ת'דק
בעולם של פיגועים אנסים תמיימים עוד מדברים
חישם באשליל'ית הצדק, הם מרוחבים בעם את הסדק

עובד טירוף יומיומי כדי לשדרוד
לא רוצה להיות כדי להילחם
סאב נלחם כדי לחוות
נותע תקווה, משריש שורדים
מגן בגופי על החלום שלא יתנפץ לדיסטים
די, מספיק עם הכאב מספיק עם הדרמה
שנה שהאדמה מדמת לא נמה, ולמה

תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
את האומץ לנשות לתקן

בוואו נמשיך, החיים לפניינו...

אלוהים, תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
תן לי את הכוח לשנות את מה שכן
תן לי את האומץ לנשות לתקן את העולם
בוואו נמשיך, החיים לפניינו...

אני ראייתי כמה הם הילכו
יותר מדי מהם לא חזרו
חבריהם נפרדוו, בתים נשברו
דמעות של משפחות נשפכו
ニיצנים של אנשים, פרחים שלא יפרחו
התקווה בראשנו, אהבה בנפשנו
החלום ברחובנו אז לעד נמשיך בדרכנו

נעולמה לה הדממה, שוב קולות המלחמה
עוד חיל חזז עטוף. במא? בדגל המדינה
דם ודמעה נספגים באדמה
עוד אמא המומה, נשarraה לה רק תמונה
ת'תקווה בלב נועל, עם חזק לא נתקפל
כי לא נולד הבן זונה שייעזר את ישראל

תן לי ת'תקווה לקבל מה שאין
את הכוח לשנות מה שכן

בוואו נמשיך, החיים לפניינו
לא מאוחר כי מחר יום חדש
החלום יגוע אם נאבד את התקווה
או הושיטו יד לאהבה

¹¹³ השיר אינו מנוקד במקור. ראו ניתוח בפרק 8, "התיחסות ל' התקווה" בשירים רוק ישראליים בשנים האחרונות."

זהו השיר היחיד בסגנון ראפ, ורובו במינור. אך הסיום באקורד האחרון מז'ורי במפתח – יש תקווה!

הרחבת למורה בספרות

א. "חיבת ציון" בספרות העברית – בין "השכלה" ל"תחייה"

השפה העברית נתנה לעולם את ספר הספרים – את התנ"ך. לאחר חורבן בית שני (70 לספירה) נכתבו ונערכו המשנה והתלמוד (עד 600 לספירה) וחובבו פיטויים ותפילים בעברית (בידי חז"ל – התנאים, האמוראים והסבוריאים).

בימי הביניים, בין המאה ה-9 למאה ה-13, קם מרכז תרבותי עברי גדול תחת שלטונו המוסלמי **בספרד**, שם פעלו **משורדי תור הזהב** של יהדות ספרד: **שלמה בן גבירול** (1058-1075), **רבי יהודה הלוי** (1140-1055) ו**רבי משה אבן עוזא** (1140-1236). בשנת 1236 נכבשה ספרד העברית בידי הנוצרים וב-1492 הוצאה צו גירוש לכל יהודי ספרד.

עם חורבן המרכז בספרד נזורה על השפה העברית החילונית שתיקה ארוכה. העברית שהייתה בספרד שפת שירה ויצירה בכל תחומי החיים, הפכה לשפת **קודש** המשמשת ציבור מתפללים וחכמי תלמוד.

כרזה לאומה הישראלית, ארטטור שיק, ארכיכון אילן רוט לציונות, הרצליה, ארה"ב, 1949

תחיית הספרות העברית מתחילה בתנועת ההשכלה באירופה במאה ה-18.

תנועת ההשכלה היהודית كما בגרמניה בראשות משה מנדلسון (1729-1786), והושפעה מתרבות ההשכלה האירופית בהנהגתם של אפרים לסינג¹¹⁴ ועמנואל קאנט.¹¹⁵ אנשי התנועה הטיפו לנאורות ולסובלנות והאמינו כי באמצעות התבונה יוכל בני האדם להגיע לידע ולאושור, ללא תיווך הדת והכנסייה. המשכילים היהודים ראו בעידן ההשכלה הזדמנויות היסטוריות לשילובם האמתי של היהודים במדינות ולקבלת "שוויון זכויות" (אמנסיפציה) חוקי מן השלטונות. הם האמינו כי שוויון הזכויות תלוי רק בנסיבות של היהודים לבטל את המיחסות שבין הנוצרים: על היהודים להתנהג, לדבר, להתלבש, להתחנן ולרכוש מקצוע כמו שאר אזרחי המדינה, ובכך לטפח ולפתח את זהותם התרבותית כיהודים נאורים, להחיקות את שפתם ולהשתמש בה לצד הלימוד של שפת המדינה.

משה מנדلسון, פילוסוף יהודי גרמני בברלין,¹¹⁶ פרסם את ספרו הראשון "שיחות פילוסופיות" בעילום שם ב-1755 וזכה להצלחה רבה ולכינוי "אפלטון הגרמני". ב-1763 זכה בפרס ראשון מטעם האקדמיה למדעים. ידידותו עם הסופר הגרמני אפרים לסינג הביאה לקבלתו לחוגי האקדמיה של ברלין. למרות פרסום והצלחתו, מנדلسון לא נבעל בתוך העולם הזה, לא המיר את דתו, והרבה לפעול בתחום היהודי: הוא היה **היהודי הראשון**, הוציא שבועון עברי ראשון בשם "קוהלת מוסר" וחקך את השירה התנ"כית, "למען ידע עם ישראל את תפארת השיר העברי".

בעקבות מנדلسון פרחה תנועת ההשכלה היהודית והביאה ל**תחיית הספרות העברית החדשה**. תנועות ספרותיות כתיבתה בעברית כמו בברלין (קבוצת "המאסף", 1784-1811, עם לוייזון, שלום הכהן ולפין), באוסטריה (רנ"ק וshed"ל), בליטא ובדרום רוסיה (ריב"ל, גינצבורג ואד"ם הכהן). בדור הבא החלה השירה הלירית (עם מיכ"ל, בנו של אד"ם), ונכתב הרמן העברי הראשון, "אהבת ציון", בידי **אברהם מאפו** (מליטה, 1808-1868). התחייה הספרותית העברית הגיעה לשיאה בליטא ובדרום רוסיה בכתביו **יהודא ליב גורדון** (1835-1842), **פרץ סמולנסקי** (1842-1892) ו**מנדי מוכר ספרים** (1907-1835).

יהודא ליב גורדון, גדול משוריין ישראלי בתקופת ההשכלה, כתב בצד שירה אקטואלית גם אידיליות של יופי וטבע בסגנון מקראי על גיבורי ישראל התנ"כית: "אהבת דוד ומיכל", "דוד וברזיל", "אסנת בת פוטיפר". גורדון מוביל את הקורא שלו בעברית מליצית וبنחת אל ארץ ישראל התנ"כית הפורה. תיאורי הארץ תמים ומקסימים

114 אפרים לסינג, סופר גרמני, 1729-1781.

115 עמנואל קאנט, פילוסוף גרמני, 1724-1804.

116 סבו של המלחין הנודע פליקס מנדلسון (1809-1847).

ומציגים בהרמונייה נפלאה את הנוף והגיבורים. כך, למשל, מתוארת שקיעה בהרי גלעד באידיליה "דוד וברזלי" (משנת תרט"ו, 1854):

דוד וברזלי¹¹⁷

השְׁמָשׁ גַּטְתָּה, רֹתֶק יִפְתָּח,
הַתְּבֵל תְּחַשָּׁה, עַיִן הָאָרֶץ קָמָה;
אֲךָ עַל עָרִי גָּלְעָד עוֹד אָוֶר זְרוּם
וַזְהָב הַחֲמָה עוֹד לֹא הוּם שָׁמָה.

עַל אֲשָׁדָת הַיְרָדֵן אָוֶרֶת פְּרָשָׁה
וַתִּפְנוּ בַּיְרָקְרָק רַצִּי הַמִּים;
גַּם כָּל הַכָּכָר שָׂם גַּאוֹת לְכָשָׁה,
כִּי בָּלָה מְשֻׁקָּה אָוֶר שָׁמֶשׁ עֲרָבִים.

...

הָאָרֶץ תְּשַׁקְּט, שָׁמִים יִדְמוּ...

במחצית השנייה של המאה ה-19 חשו מושורי ההשכלה באנטיישמיות הגואה. בתגובה מופיע **מוטיב התקווה** בשירות ההשכלה בשנות השישים. פרץ סמולנסקין מדבר על **תקותה הגואלה** מן הגלות כאחד העיקרים לתחיית העם. בפרק "תקותה ישראלי" במאמרו "עם עולם" (1872) הוא כותב כי התאחדות העם תלולה בהפצת הלשון העברית ושמירת **התקווה ההיסטורית – תקותה הגואלה**. עוד על התקווה במאמרו "משפט עמי" (1884). מאמר זה השפיע רבות על כתיבתו של נ"ה אימבר.

בשנת 1879 קרא העיתונאי אליעזר בן יהודה (1858-1922), יליד וילנה, לתחיית השפה העברית. בן יהודה טען כי תקומת עם ישראל תיתכן רק עם החיהות שפטו (במאמרו "שאלת נכבה", בכתב העת "השחר", מיסודה של פרץ סמולנסקין, בוינה, 1879).

פרעות 1881-1882, ה"**סופות בנגב**", גרמו אכזבה קשה לאנשי ההשכלה. פתאום הובהר להם כי הנאורות איננה משנה את המצב הקויים, ההשתלבות הייתה אשלה ובפועל חייהם היהודים בגולה בסכונה.

יל גורדון, איש ההשכלה, שהאמין בתחילת ששוויון זכויות במדינות אירופה יביא גואלה לעם, קורא בשירו "אחותי רוחמה" להגירה אל מעבר לים (בעקבות פרעות 1882):

117 כתבי יהודה ליב גורדון, שירה, הוצאת דבר, תל אביב, תש"ט, 1959, עמוד צה.

מה-תתינפח, אחותי רחמה,
מה-גַּפֶל לְבָה, מֵה רֹוחַךְ גַּעֲמָה,
ולחיך שׁוֹשְׁנִים מֵה-גַּבְלוֹן
כִּי בָאָו שׂוֹדְדִים וּכְבוֹדָךְ חַלְיוֹן?
אָס גָּבָר הַאֲגָרוֹן, יָד זָדִים רַמָּה,
הַבָּקָד הַעֲזָן, אֲחותי רַחְמָה!

ובבית החמישי הוא מנסה להציג פתרון:

קומי נַלְכָה – הַה בֵּית אָס אָוְהָבָת
לֹא אוּכָל אֲבִיאָךְ בַּטָּח לְשַׁבָּת:
אָס אֵין לְנוּ וּבְבִתָּה לֹא גַּוְרָה –
לְמַלְוָן אֲוֹרָחִים אַחֲרָךְ לְלוֹן גַּסְוָה,
עַד יִחְמַל עַלְינוּ אֲבִינוּ – שָׁמָה
גַּשְׁבָּ וַנְחָכָה, אֲחותי רַחְמָה.

לאן? הכוון איננו מוגדר. י"ל גורדון מדבר על "מלון אורחים אחר" ...

ג. "חיבת ציון" ושירתו של אימבר

בתגובה לפיעלות התארגנה תנועת "חיבת ציון", ומשורരיה דיברו בשפה אחרת. תשובה קיצונית, בוערת, מהירה. שיריהם שיריהם המנון ופניהם לציון. "שאו ציונה נס ודגל / דגל מחנה יהודה / מי ברכב מי ברגל / נعش נא לאגודה. / יחד נלכה נא נשובה / ארצה אבותינו / אל ארצנו האהובה / ערש יולדותנו" (מילים: נח רוזנבלום, לחן: נח זלודקובסקי).

בשנת 1881 עלה בן יהודה לירושלים והניג את תחיית השפה העברית בארץ ישראל. ב-1882 הגיע ארצת נ"ה אימבר, והטיף לשיבה הארץ בקול חזק להבות:

118 שם, עמ' לא.

משמר פירדן¹¹⁹
נפתלי הרץ אימבר

בקול רעם בשמותים
קול חוצב לקבות
קול קורא מירושלים:
חושו לאין האבות.

לירדן לירדן אתי,
עשו מקורות מעברות,
מקום נחר פלגייו יהמיו
העמידו שם משמרות,
חרב לד' ולארכני
בירדן שם משמרתנו.

הרגעי, ארץ אהובה,
נחנו לא נרגע,
בל נתnge היהות עזובה,
עת קול שופר ישמע,
בחיה-העלם נשבע,
גם נתקע בך
עת קול שופר ישמע,
או גרים דגלו
חרב לד' ולארכני
בירדן שם משמרתנו.

שירת "חיבת ציון" פשוטה ונלהבת: החוויה מהירה, הטורים קצרים, הסגנון המנוני, הדימויים ישירים. לא עוד אידיליה ערטילאית של הארץ התנ"כית, אלא חוות ממשית של שיבה לחקלאות, לאדמה, לפרי הגפן. אופיינית לאימבר – שירת היין.¹²⁰ מאז שלמה ابن גבירול לא היה עוד משורר עברי אשר שיריו תקופה כה רבים לין. אימבר הכריז: "לגליא כסוי – אbehor motyi". זאת ועוד: "זה כשנות אלףים הייתה השירה העברית לא יותר מקינות, ספרות שהביעה רק את הרוח של הנביא יורמיה. חסירה הייתה זمرة עליזה. בספרות העברית לא היו משוררים, כי אם מקוננים. אני חdziי לבכות וליבב. להאה הקינות! בכינו כבר יותר מדי. במקומה הכנסתי רוח של אהבה ויין!"¹²¹

119 מתוך שירה עברית – אנתולוגיה של השירה העברית החדשה מרמח"ל עד פינס, בהריכת יצחק עגן, הוצאה מ. ניומן, תל-אביב, תש"ח, 1948.

120 אהבת היין ושירת היין קירבו את אימבר לשירותו של המשורר והמתמטיקאי הפרסי עומר כיאם (1131-1048). אימבר היה הראשון שתרגם את עומר כיאם לעברית. ב-1905 הוציא אימבר לאור בניו-יורק קופץ תרגומים ל"מרובעים" של עומר כיאם בשם "הפטס".

121 נקדימון רוגל, בעקבות נפתלי הרץ אימבר בארץ ישראל, בהוצאת קק"ל, 1999.

ראשון לציון¹²²
נפתלי הרץ אימבר

בעת בצרו האיכרים שם ראשונה ענבייהם לדרך בוגת.

היד אמי אהובים,
ליום בו נדרכה פורה!
וזוע בזורע שלובים
באארץ ישראל נגירה,
מפלת פוט וליבים
עוד בעינינו נשורה,
או נשיר לישב הבודדים
על הגללה וחתורה...
היד, היד, היד!

הרכס, הרכס בגותות,
היד אמי הנאהבים!
עbero יובלות ושמיטות
מעת היינו תושבים –
איך נשתנו העותות
כגלגליים רצים ושבים...
הרכס, הרכס בגותות,
תירוש מלוא היקבים.
היד, היד, היד!
הרכס ומפני ענביכם
תירוש ישיקו היקבים
מדם בשדר גבוריכם
תמציו דם ענבים
משקיי לח אבותיכם,
עמוק חבקו רגבים,
הדרשו עצי גפניכם
ופניכם פני להבים.
היד, היד, היד!
בשם יבוא בעצמותיכם
יין דם הגפנים,
ויצו בעקבות אבותיכם
כאשר הוא לפנים.
עדרו במעדר ברםיכם,
והתענגו על משתה שמנים
ומשל בפי שכניכם:
"כ아버지 בן הבנים",
היד, היד, היד!

122 מתוך השירה העברית בתקופת חיבת ציון, בעריכת רות קרטזון-בלום, ספריית דורות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 128-129.

בשירים אלה מתחדשת שמחת היין עם חוויתו ה"ביחד" של גילוי נפלאות הארץ.
אליה הם **שירי מקהלה העם**, שיריהם זמר עברי ראשון.

תמונה מראשון לציון משנת 1900
ארכיאון אילן רוט לציונות, הרצליה

123 **משמר ירדן**
(השני)
נפתלי הרץ אימבר

הַלְאָה יְרֵדָן, הַלְאָה זֹל,
הַמִּשְׁבָּחָה הַגּוֹבָה,
וְשֶׁטוֹף נְחַלָּת בְּנֵי לֹט
יְרֹשָׂו לִמּוֹ מְלֻכָּה,
לְנֵהָ כּוֹכְבִּי מְאוֹרוֹת
בָּאָרֶץ הַבְּרוֹכָה
עַל מִשְׁמְרַתּוֹ יַעֲקֹב עוֹד
וְקַשְׁתוֹ דָּרוֹכָה....

הַלְאָה יְרֵדָן, הַלְאָה זֹל,
יְהָמוֹ מְשָׁבְּרִיה,
נַתְקָ מְוֹסְרוֹת, שְׁפָד עֹל
שְׁמוֹ עַלְיָה,
קְבָרָם שְׁם בְּגָדוֹת הַחֹול
וּמְרַעָם בְּגָלְדִי;
בְּנֵי יַעֲקֹב יִשְׁמְעוּ הַקּוֹל
יָבוֹאוּ לְעֹזָה....

מקהלה:
גָּלְלָה, תְּהֻום לְתְהֻום
יְסִפְרָו אָז הַקּוֹרוֹת,
כִּי לִילָה בַּיּוֹם
עַמְדָנוּ עַל מִשְׁמְרוֹת...

הַלְאָה יְרֵדָן, הַלְאָה זֹל,
יְהָמוֹ גָּלִיה,
עַלְיָ גְּדוּתִיךְ שְׁטוֹף וְגֹל
חַלָּאת אָרֶץ.

בָּקוֹל רָעַם הַרְעָם קוֹל
בְּהַמּוֹן מִימָה.
מְסֻלָּת צִוְּן אַתָּה סּוֹל,
נַחְנוּ אַחֲרִיה.

מקהלה:
הַלְאָה יְרֵדָן, הַלְאָה זֹרֶם
תְּכַתֵּב זֹאת לְדוֹרוֹת,
כִּי לִילָה בַּיּוֹם
נַחְנוּ עַל מִשְׁמְרוֹת...

עַוְבָדִי אֲשֶׁרִים וְחַמְגִינִים
גָּרְשָׁ מְגַבּוּלִיה,
גַּמְלִי קְנָדְרִים
בְּלִי יְרַפְשָׁו מִימָה,
אַהֲלִי אֲדָום וּמְדִינִים,
שְׁטַפָּם בְּגָלְדִי!
כְּאָבוֹת בָּן הַבְּנִים
נַחְנוּ פָה שׁוֹמְרִים...

הַלְאָה יְרֵדָן, הַלְאָה זֹרֶם
לִים הַמְּלָח שְׁמָה...
גָּל לָגָל, תְּהֻום לְתְהֻום
יְסִפְרָו בְּדִמְמָה.
כִּי מְמוֹרָת, מַעֲרָב, צָפֹן וּנְרָם
נַתְאָסְפִי לְמַלְחָמָה,
עוֹד בָּאָרֶץ נָהִיָּה לְאָם
וְאַלְמָתָנוּ קָמָה...

123 מתוך שירה עברית מרמה"ל עד פינס, בעריכת יצחק עגן, הוצאה מ. ניומן, תל אביב, תש"ח, עמ' 270.

ההתלהבות כה מידית, עד שהשירה הפכה לחד-מדנית. אימבר וחבריו עיצבו נושא אחד שאינו מתפתח. لكن הקשר בין בתיה השיר רופף. אפשר לנתק מן השיר בתים שלמים בלי שהקורא ירגיש בכך. כך בינוי השיר "ראשון לציון" וכך קרה גם ב"תקוותנו"...

שירת "ההשכלה" הייתה בטוחה בדרכה וביעודה. שירת "חיבת ציון" כתובה בסערת רגשות ובחוסר ודאות. ההתלהבות של "shawo ציונה נס ודגל" פגה עם קשיי הקדחת והארגון של העלייה הראשונה. המהגרים היהודים פנו בהמוניים לאמריקה. תנועת "חיבת ציון" לא הצליחה להגשים את החזון לו הטיפה.

ולכן הסגנון המתללים של "חיבת ציון" הוא רק שלב מעבר קצר בן 16 שנים (מ"תקוותנו" של אימבר שנכתב ב-1878 ועד "ברכת עם" של ביאליק, 1894)¹²⁴ בין סגנון "ההשכלה" לבין שירת "התחייה" של ביאליק וטשרניחובסקי, בין "חיבת ציון" העממית לבין הרצל וה"ציונות המדינית", בין העלייה הראשונה לעלייה השנייה.

ד. שירת התחייה – ביאליק וטשרניחובסקי

בשירת התחייה השתנה הטון הבטוח והקבוצתי של משורר ההשכלה שליח הצבא, לטון אינדיידואלי, אישי. ההמון והקבוצה מתפוגגים. המשורר רואה עצמו כմדבר בעד נפשו הוא.

בכתביו מ-1898 התلونן ביאליק על הפටוס של שירת "חיבת ציון": "לא העם וגעגעינו נשמעים בשיריהם, כי אם המון דברים נשמעו: טובע בים דמעות, דמעות רותחות, דם ואש ותרומות עשן: ציון משאת נפשי; בחלומי ראייתך; אהובתי משושי – וכל המילות היפות האלה זיוף ניכר מתוכן, וכן – **כבר קצה הנפש בהן!** ביאליק רואה בשירת קודמו **מליצות נבותות**. מטרת שירת התחייה – לשחרר את העברית מן המליצה המקראית המזוייפת, ולהפכה לשפהenna ואמתית.

בשירת התחייה הפך ה"ביחד" – לשירות יחיד אינדיידואליסטית. ההתלהבות פנתה לעצבות; הקיזוניות – להתמתנות; תיאורי הנוף והאדמה – לשירה מופנמת, רומנטית, אישית, ולשירי אהבה; שיר הלכת וההמנון – לשיר הטרסה, נקם ויגון ("נקמת דם יلد קטן עוד לא ברא השטן", מתוך **על השחיטה**); המבנה הפשט של שיר הזמר עם מקהלה ופזמון – למבנה מורכב ומורכב שבו כל בית משמעותי בתהליך האמנותי; המליצה התנן"cit – לשפה אישית.

¹²⁴ הלל ברזל, **תולדות השירה העברית מהיבת ציון עד ימינו**, פרק שני – תקופה ביחסודה: "חיבת ציון" בין "ההשכלה" ל"התחייה", ספרייה פועלים, תשמ"ח, 1987.

לבדי
חימ נחמן ביאליק

כלם נשא הרות, כלם סחר האור,
שירה מדרשה את-בקר מויים הרגינה;
ואני, גזול רה, נשתקחת מלב
מחת בנפי השכינה.

ברה, בגד נשארתי, והשכינה אפרהיה
כגף ימינה השבורה על-ראשי הרעידה.
ידע לבי את-לבנה: חרד מרדקה עלי,
על-בנה, על-יחידה.

כבר נתגראשה מבל-הוזית, רק-עוד
פנת סתר שוממה וקעננה נשארה –
בית-המדרש – ותתפס בצל, ונאהי
עמה ימד באלה.

ובשבלה לבבי למלוון, לאור,
ובצער-לי המקום מתחת לכונפה –
כבשה ראשה בכפתפי, ודמאתה על-דע
גמרתי נטפה.

חרש בכטה עלי ותתרפק עלי,
וכמו שכחה בכונפה השבורה בעדר:
"כלם נשא הרות, כלם פרחו להם,
ונאותר לבדי, לבדי..."

ובעין סיום של-קינה עתיקה מאד,
ובעין תפללה, בקשנה נתרדה באהמת,
שםעה אוני בבקשה החרישית היהיא
ובדמעה היהיא הרותמת –

תמוז, תרס"ב, 1892¹²⁵

125 מתוך כל כתבי ח"ץ ביאליק, הוצאת דבר, תל-אביב, מהדורה עשרים, תש"ך, 1959.

ה. שלושה מחזורי תסיסה נגד המליצה – מאימבר לאלטרמן

ב-1900 קמים ביאליק וטשרניחובסקי ויוצאים נגד שפת המליצה של קודמיהם, י"ל גורדון ואימבר, אנשי תנועת ההשכלה וחיבת ציון. אך לשפה, שרק לפני שני דורות כמה לתחייה, אין עדין זרימה טבעית, חיה ונושמת. דרכה של השפה עוד ארוכה. וכן, בכל דור ודור תקום התסיסה נגד המליצה.

ב-1930 קמים שלונסקי ואלטרמן, ויוצאים נגד שפת המליצה של קודמיהם, ביאליק וטשרניחובסקי. אלטרמן ושלונסקי מוחפשים דרך שונה ועכשוית לשימוש בשפה, בהשראת שירה מודרנית רוסית וצרפתיות במאה ה-20.

ב-1950 קמים יהודה עמיחי, נתן זך ודוד אבידן ("חברות' לקראות") ויוצאים נגד המליצה של קודמיהם, אלטרמן ושלונסקי. שוב נושא המרד יהיה השפה העברית: ההשתחררות מן הגזומה והשפה התנ"כית וקשיית השפה העברית לעולם האקטואלי, המודרני, המשתנה תמיד. דור מורד בדור: נתן זך ודוד אבידן מורדים בשלונסקי ואלטרמן, שמרדו בביאליק ובטשרניחובסקי, שמרדו בגורדון ובאיימבר. ובינתיים השפה נפתחת, מתפתחת, מתעשרה ומשגשגת.

באמצעות שחרור העברית מן המליצה המקראית, קמה, חייה, נושמת ותוססת הייצרה הישראלית.

"התקווה" של איימבר מסמלת בדרך גם את תקוות שפת השירה העברית החדשה – להצע, למרוד ולהתחדש.

נתן אלטרמן מסכם את התהליך בשירו "המנון ומחברו" – שיר שיש בו מבט על דרכה של הספרות העברית מגורדון ועד ביאליק, בצד נבואה על התהפוכות העתיד ועל היום שבו משוררים צעירים ימודדו גם בכותב השורות עצמוו, באלטרמן: "זה השיר, אבל היום מפֶרְמָקִים / עוד זָבֵרַקָּה מֵצִיאַץ בּוֹ מִן הַתְּנִכְפִּים, / מִשְׁהָוּ פָּרְטִי... בְּאַלּוּ הַמְלִיכָה / מִתּוֹכוֹ פְּתִיאָם כְּפֻרָה מִצִּיכָה.... מֵי יִתְּנוּ וּבְבוֹא הַעֲתַה הַמִּתְאִיםָה / גִּרְאָה גַּם אֲנוּ מִשְׁנִים קִמְעָה... / מִשְׁנִים קִמְעָה וְגַמְלָצִים קִצְתִּיקָט / בְּעִינֵינוּ דָּרְשִׁי מִזְמָרָחָשׂ וְמַד...".

עם הבאת ארונו של נפתלי הרץ אימבר, 1953.

כֵּד יִפְהָ נְטוּבָ. שְׁבַן גַּם הַמְלִים
גַּם הַמְנִגִּינה הַחֲלִיףּוּ בְּמַעְלִים
אֶת הַדָּן וְאֶת מְשֻׁמּוֹתָנוּ וְהָנָן
שְׁכִיחָות לְזֹמֶן, לְנוֹתָר, לֹא לְנוֹגֶן...
וְאוֹמְרוֹתָן כַּכְּר אַפְלוּ (אֵי שָׁמִים!)
לֹא אֶת שְׁבָתוֹבּ בָּן. הַן אֹמְרוֹתָ פִּי שְׁנִים...
פִּי שְׁלִשָּׁה... עִשְׂרַת וּעַשְׂרִים מְגִינִּים...
פִּנְ, בְּמַסְתֵּבָר זֶה דָּרָךְ הַמְנוֹנִים.
וְהַשִּׁיר, אֲבָל הַיּוֹם מִמְּרַטְקִים
עוֹד דְּבָרִיםְמַצִּיעַ בּוּ מִן הַחֲרִיכִים,
מִשְׁחוֹ פְּרַטְיִ... בָּאַלוּ הַמְלִיצָה
מִתּוֹכוֹ פְּתָאָם בְּפִרְחָמַצִּיעָה
עִם דְּמוֹת אִישׁ (מִקְצּוֹת שְׁבָעִים קִיצִים וְחִרְףּ):
צְנוֹאָרָן גְּקַשָּׁה וְתַלְתָּלִים עַל עַרְךָ
וְגַלְוִי קְפַדְןָ שֶׁל עֲנִיבָתְ-פְּרַפְרָר...
מְשֻׁנָּה מָאָד. בָּנָ, פְּרָקָ וּמָנוּ עַבְרָה.
* * *

מי יְתַן וּבָבֹא הַעַת הַמְתַאִימָה
נְדָאָה גַּם אָנוּ מְשֻׁנִּים קְמַעָה...
מְשֻׁנִּים קְמַעָה וּנְמַלְאִים קְצַחְ-קְטַעְ
בְּעִינִי דּוֹרְשִׁי מִזְמָרָחָן שְׁנָדָ...
וְהִיא זֶה אָוֹת מִבְּהָקָ שְׁבִין הַיְתָר
הַעֲבָרִית פּוֹרַחַת בְּלִי מְנוֹחות וּנְרַתָּע
וְהִיא זֶה אָוֹת בְּרוּדָ שְׁבִין הַשָּׁאָר
לֹא לְשֹ׊א אֲוָלִי הַוּשָׁר מֵהַשּׁוֹרָ.

גַּן, בְּמַסְתֵּבָר זֶה דָּרָךְ הַמְנוֹנִים:
מִתְחִילִים בְּשִׁיר שֶׁל חָבֵר תְּמִהוֹנִים,
מִתְחִילִים בְּמוֹשֶׁבָה שֶׁל הַבְּרוֹן
עַל פְּסַת נִיר בְּתוֹבָה בְּעַפְרוֹן,
מִתְחִילִים מִבְּלִי לְהַתְּפִונָן בְּאַלְוָן
אֶלָּא לְסְטוּדָנִיטִים אֲחָדִים שֶׁל בִּילְיָן,
וּלְבָסּוֹף הַגָּה... פְּתָאָם אוּלָא פְּתָאָם...
תְּזִמְרוֹתָ עֹבְרוֹת וְעַם מִזְדִּיעַ דָּם.
לֹא שָׁלָם בְּגֹזֶר הַגַּעַז וְהַשִּׁיר:
אֶת מִרְבִּית בְּתִיּוֹ הָא בְּדָרְכִים הַשִּׁיר
וְאֲשֶׁר נָוֶר בּוּ לְפִלְפָה גְּדוֹלָה
מִתְקָן בְּפִי הַצְּדָקָה וּמִטְלָא,
אֶיךָ לְכָן אֲוָלִי דּוֹמָה הָא בְּשֻׂאַדְוָת,
לְפָעָםִים, לְדָגָל-מְלָחָמוֹת קְרִיעָה,
וְעַל אֶלְכָל מָוָס – יָגָד נָא בְּיוֹדָעִים –
אַיִן אֲוָלִי יָקָר מִמְּנוֹ לְיהוּדִים.
מֵי בְּשִׁיר הַזָּה עַל פִּי הַעַם שָׁגָדָה?
שְׁמָא רַק תְּפִלּוֹת מִסְפָּר שְׁבָדָור.
הָוָא תְּרוּמוֹת קְבָעָה וְהָוָא כִּמְיוֹ בְּדִיחָה
בְּרַבִּים הַלְּעָג, וְלֹא כָל שִׁיר זְכָה...
הָוָא שְׁבַונָן חָנָה... וְהָוָא עַת תָּור הַגַּעַז,
אֶל חַפְתָ-קְרַבּוֹת צְבָא וְעַם הַשְּׁבִיעָה,
הָוָא סְפִינּוֹת הַוְּלִידָה וּבְקוֹם הַמְמִלָּכה
הָוָא טְפֵס עַם דָּגָל. שִׁידַלְבָל-מְלָאָכָה.
גַּן, בְּמַסְתֵּבָר זֶה דָּרָךְ הַמְנוֹנִים:
מִתְחִילִים בְּתַחְוִים שֶׁל תְּמִהוֹנִים שְׁוֹנִים
וּלְבָסּוֹף הַגָּה... פְּתָאָם אוּלָא פְּתָאָם...
הַמְצָעָד עוֹבֵר נְכֹזָן בְּנְכֹזָן הַיּוֹם.
וּלְבָסּוֹף מוֹבָא פִּיטָּן עַבְרִי לְנוֹתָר
וּשְׁידָרָן עַצְמָוּ בְּנְקַבְּתָה בְּלִי רַוֵּן,
מְלֹוה אָוֹתָה, עַם הַלְּמוֹתָ שֶׁל תָּהָר
כְּלִוּתָ אִישׁ זָר... וּכֵד יִפְהָ נְטוּבָ.

ז. שאלות סיכום

1. למה מתכוון אלתרמן בכותבו על "התקווה" – "לא שלם בגוף הגיע זה השיר"?
2. לאלו אירועים מרמזת השורה "ברבבים הַלְעָג, ולאו כל שיר זָכָה..."
3. מדוע מציין אלתרמן 70 קיצים לדמותו של איימבר, ב-1953?
4. מדוע מופרד הבית השביעי משאר בתו השיר בכוכית?
5. Aiזו שאלה אישית מביע אלתרמן בסיום השיר?
6. מהי "מליצה"? הביאו שתי דוגמאות למליצות מתוך מבחן השירים בפרק.
7. האם נדמה לכם שהשפה של דור ההורים שלכם מליצית? מתיפיפת? לא אמיתי?
הביאו דוגמאות.

בת ציון, ארכין אילן רוט לציונות, הרצליה

הרחבת לморה לאזרחות ולסוציאולוגיה

שנים רבות היססה מדינת ישראל ונמנעה מלקבוע את "התכווה" בחוק כהמנון המדינה. רק ב-2004 נוסח סופית חוק המנון. לפניו תatial של אחת מישיבות ועדת הכנסת בנושא, בנווחות 11 משתתפים: חמישה חברי הכנסת, שלושה נציגים של משרד החינוך, נציג משרד הפנים ושני עורכי דין משפטיים. בישיבה עולים כל הקשיים והבעיות שבגלאן התעכבה כל כך ההחלטה החוקית.

קראו את הדיון ואת ניסוח החוק וענו על השאלות הבאות בתום הפרק.

א. ישיבת ועדת הכנסת בנושא חוק המנון (2002)

פרוטוקולים/ועדת הפנים/4949
ירושלים, כ' באיר, תשס"ב

2 במאי, 2002
הכנסת החמש-עשרה
נוסח לא מתוקן
מושב רביעי

פרוטוקול מס' 1
ミישיבת הוועדה המשותפת פנים-חינוך להצעת חוק הדגל והסמל
יום שני, י' באיר התשס"ב (22 באפריל 2002), שעה 12:10

- סדר היום:
- הצעת חוק הדגל והסמל (תיקון – המנון המדינה), התשנ"ט 1999, ח"כ מיכאל קלינר (ליקוד)
  - הצעת חוק הדגל והסמל (תיקון – המנון הלאומי), התשס"ב 2002, ח"כ זבולון אורלב (מפד"ל)

חברי הוועדה:
משה גפני – היוזר (יהדות התורה)
זבולון אורלב (המפד"ל)
אייב קרא (ח"כ דרוזי בליקוד)
מוסי רז (מרץ)
מיכאל קלינר (ליקוד)

מוזמנים: יחזקאל לביא, מנהל האגף לתוכנون ואחראי על המידע, משרד הפנים ד"ר אילנה זילר, מנהלת אגף א' מוסדות חינוך, משרד החינוך עוז"ד מיכל סגל, הלשכה המשפטית, משרד החינוך עוז"ד יהושע שופמן, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, משרד המשפטים ליאת בלום, מתחילה, מ"מ היועצת המשפטית קצראנית: דקלה אברבנאל

הי"ר משה גפני:

שלום לכלכם. אני מתנצל על האיחור בשם כלנו. חשבנו שאם הדיון יתקיים בפגרה, יהיה שקט. אבל לחברי הכנסת יש עודף מרץ. אני מתכבד לפתוח את ישיבת הוועדה – ועדת המשפטים וועדת החינוך, להצעת חוק הדגל והסמל של ח"כ קלינר ולהצעתו של ח"כ אורלב. ח"כ קלינר יפתח בדברים.

micahel klinner:

ראשית אני מודה לח"כ אורלב שהציג הצעת חוק דומה. יש לי ניסיון טוב עם ח"כ אורלב: אחת מההצעות החוק שהעברית בכנסת עברה רק משום שהוא הונחה על שולחנה של ועדת החינוך וי"ר הוועדה קידם אותה. אני מקווה שגם הצעת החוק הזאת תעבור. זהו חוק דרמטי. מעבר לסעיפים הספציפיים, אני רואה שום סיבה מדויקת אשר דגל המדינה מעוגן בחוק וסמלו המדינה מעוגן בחוק – ההמנון יהיה יתום. זה מעמיד את ההמנון במצב נחות, לאורה.

לאורך כל השנים היו התבטיאות בנושא ההמנון: הצעות להחלפתו, להוספת בית וכו'. לאור זאת חשבתי שיש להקפיד ולעגן את זכויותיו. לדעתו יש לקבוע זאת בחוק יסוד. מעמדו צריך להיות גבוה עוד יותר, אולי אף רשמי, וכך חשבנו לשלב ראשית את החוק בחוק המתאים לו – בחוק הדגל והסמל.

כמוון שבחוק המקורי יש סעיפים שנוגעים לפגיעה בדגל או בסמל, והם אינם רלוונטיים להמנון העובדה שהוא דבר מופשט – אלא אם כן מדובר על מגילת הקול שעליה מודפסות המילים. בכל מקרה, אני מבין שיש ויכול עם הממשלה בקשר לסעיפים שונים, מעבר לסעיף 2. אני חייב לציין שכשהתקבלה הסכמת הממשלה להעביר את החוק, הסכמנו לוטר על הסעיפים הטכניים הנוספים, כדי להבהיר את ההצעה.

אם כן, מדובר בחוק פשוט מאד. מטרתו לצרף את המילה "המנון" לכמה סעיפים, וכן לקבוע שהמנון המדינה הוא "התקווה".

הי"ר משה גפני:

איפה עומדת המדינה היום? הוא מופיע בחוק כלשהו?

זבולון אורלב:

abhängig זאת בדברי.

ראשית, הדגל, הסמל וההמנון הם הסימנים המובהקים ביותר של כל מדינה. בדרך כלל מעמדם נקבע בחוקים מיוחדים. כבר בשנה הראשונה להקמת המדינה נחקקו חוקים מיוחדים הקובעים את הדגל כדגל המדינה ואת סמל מונורת שבעת הנקנים כסמל המדינה. נקבעה גם חובה להציגם בכנסות.

אולם עד עתה טרם חוקק חוק לעניין המנון, מלבד חוק שמסדיר את הישיבה הראשונה של הכנסת. כשכנסת חדשה מתכנסת, בין היתר שרים בה את המנון "התקווה". כמובן, בדרך אגב, הדבר נקבע.

היו"ר משה גפני:

נכון, אני קורא את החוק הזה, מתוך חוק הכנסת.

זבולון אורלב:

משרד המשפטים התנגד התנגדות מטורתית לחקיקה בנושא המנון, בטענה שהדבר כבר מוזכר. אולם היו לכך טעמים נוספים. איןני יודע אם לחוק הכנסת יש תוספת שמספרת את מילות המנון, אולם אני מניח שכן. בכל מקרה, מעמד המנון שם נקבע כאמור.

חשיבות שימיה של "התקווה" ארכויים פי שניים מימה של מדינת ישראל. היא נולדה עם התחלת ההתיישבות בארץ ישראל בסוף המאה הקודמת – בשנת תרס"ב (1882). השנה מלאו מאה ועשרים שנה לראשית ההתיישבות. נפתלי הרץ אימבר, מחבר המילים למעט שורה אחת, נולד בעיירה קטינה בגליציה, בפולין.

איוב קרא:

הוא נולד שם, אבל חי על האדמות של סבא שלו בדלית אל כרמל ושם חיבר את "התקווה".

חזקאל לביא:

הוא התגורר שם, אבל חיבר את המילים ביסוד המעלה.

זבולון אורלב:

אספר מיד מודיע יש מחלוקת גם בשאלת זאת. יתכן ששתי הטענות צודקות. ל" התקווה" היו כמה גרסאות. יש לשיר תשעה בתים. המסורת אומרת שנכתבו הרצ אימבר סבב במושבות, ובכל מושבה חובר בית. כל מושבה אומרת "על ראשינו הניח צדיק את רצונו". יתכן שחלק מ"התקווה" נכתב בדלית אל כרמל, חלק ממנו ביסוד המעלה, חלק אחר בזיכרון יעקב וכו'. כולם טוענים לזכות מקו, ולכלום יש בודאי זכויות.

אולם הנוסח הראשון פורסם בתרס"ג, בשנת 1886 – ארבע שנים לאחר התחלת ההתיישבות. הוא פורסם בספר שירים שנקרא "ברקאי". מАЗ, בלי חוקים ובלי משפטים, העם היהודי אימץ לעצמו את "התקווה" כהמנון. גם המוסדות הציוניים – ההסתדרות הציונית והקונגרס הציוני – שקו אפשרויות שונות להמנון שלהם, אולם בסופו של דבר בקונגרס הציוני הראשון בבазל הצעיר דוד וולפסון להפוך את "התקווה" למנון ציוני רשמי והצעתו נתקבלה על ידי הקונגרס. זה בעצם מעשה החקיקה הראשון בוגע ל" התקווה".

כאמור, רק שורה אחת מיוחסת לאדם אחר, לד"ר י"ל כהן שנולד באמצע המאה הקודמת, והוא המייסד של גימנסיה הרצליה. במקום "התקווה" הנושנה לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דוד חנה, הוא הצעיר לכתחזק "התקווה" בת שנות אלפיים להיות עם חופשי בארץינו, ארץ ציון וירושלים". זהו השוני היחיד.

מייכאל קלינר:

בגולה היו גרסאות אחרות: "לשוב לארץ אבותינו" במקום "להיות עם חופשי".

זבולון אורלב:

כאמור, אין מחלוקת בעניין המילים. אולם מקורה של המנגינה איננו ידוע. כנראה באotta תקופה, המנגינה לא הוקדשה למלחינים מסוימים, וכרגע, על פי המחקר הידוע לנו, מקורותיו של הלחן בשיר עם רומני.

יעל פרבר:

אבל זו המולדת שאל סטנה.

זבולון אורלב:

זאת גרסה אחת.

חזקאל לביא:

gil אלдум חקר את הנושא לעומק, וכך גם דן אלמגור. לטענתם זהה הנעימה של סטנה.

邇יכאל קלינר:

תמיד עשתה על סטנה שגוזל את המנגינה.

זבולון אורלב:

אני מוכן לקבל את הגרסה הזאת, אולם בכל מקרה אני מבקש לכלול בהצעת החוק את המילים ואת המנגינה, באמצעות נספח שיכלול מילים ותווים.

אני מבקש להוסיף עוד כמה מילים: כמו שסמל המדינה מופיע בחזית דוכן יושב ראש הכנסת, כמו שהדגל מופיע אחריו, וכן שתמונהו של הרצל מופיע על הקיר, אני מציע שמילות המנון יוצבו במליאת הכנסת, כדי לתת מעמד שווה לדגל, לסמל ולהמנון.

ההצעה שלי גם מוסיפה סעיף של חובת לימוד המנון המדינה. שר החינוך יקבע לכך כלליים. למעשה החובה הזאת קיימת, לא היה צורך להמתין להצעות החוק שלנו – שר החינוך ומנכ"ל יקבעו זאת בהוראות. משרד החינוך איננו אוהב, ובצדק, שהחוק קובע תכנית לימודים, אולם כמו שהחוק קבע חובת הנפת דגל בחזית כל בית ספר – אני מבקש לקבוע גם את ההוראה הזאת. שרת החינוך הנוכחית היא שיזמה את החוק שהדגל יונף בחזית כל בית ספר.

החוק שלנו איננו קובע חובה לשיר את המנון וגם לא חובת הזדהות עמו. נשאלתי על כך. ח"כ קלינר ואני אף קיבלנו על עצמנו להוריד את סעיף השryan. יתכן שחבר הכנסת אחר יגיש הסתייגות בנוסח זה, אולם אנחנו הבטחנו שלא לשryan את החוק – ומעמדו יהיה בדיקת כמו מעמדם של הדגל והסמל.

אנחנו מבקשים לאשר את החוק היום לקרייה ראשונה, לאור הסכמת הממשלה.

איוב קריא:

חשוב לי שירשם שמשמעותי את הדברים מסבא שלי, סלמאן קריא: הוא היה ממונה על קרקעות היהודים בתקילת המאה. בין היתר הוא היה עוזרו של אוליבנט, והתמנה מטעם חיים וייצמן לשומר את כל אדמות היהודים מתקילת המאה. נפתלי הרץ איימבר קיבל ממנו קרקע באזורי דליית אל כרמל. עם קום המדינה הפכנו את המקום לבית "יד לבנים". יש שם הרבה דברים שימושיים לממר איימבר, מחבר "התקווה". הוא אמן הסתווב בכל מיני מקומות, אבל לו בדליית אל כרמל. בין העצים היפים של הר הכרמל הוא חיבר את "התקווה". חשוב לי לומר את הדברים לצורך דיקוק.

יהושע שופמן:

ראשית, ההתנגדות בעבר לא הייתה של משרד המשפטים דווקא. הממשלה הקודמות אכן התנגדו להצעות שכאה. בשנת 1984, למשל, הודיע שר הפנים בכנסת, ד"ר בורג ז"ל, שכיוון שההמנון הלאומי מעוגן במסורת ובנוגג, אין צורך בחקיקה – ובקיש להסרת את החקיקה מסדר היום.

בכנסות הקודמות הצעות כאלה הפכו להצעה לסדר היום או שהייתה התאזרחות סביר הצהרה ש" התקווה" היא ההמנון הלאומי, והחליטו שלא לחוקק ממשו שמעוגן בנהל מילא. בשנת 1996, כשלעצמה הצעת החוק בעניין ישיבת הפתיחה של הכנסת, הוחלט בוועדת החוקה לקבוע שהטקס יונעל בשירת " התקווה ", וביזמת ח"כ צוקר, יו"ר הוועדה אז, ומשרד המשפטים, הוחלט להכניס את מילות " התקווה " לגוף החוק, והן מופיעות בתוספת לחוק הכנסת.

הצעות עלו לדין גם בכנסת הזאת. עמדת הממשלה היא שיש מקום לעגן את ההמנון הלאומי בחוק הדגל והסמל. אולם זה יהיה עיגון בלבד: קביעה שההמנון הלאומי הוא " התקווה ". אין מקום לאיורים פליליים כלשהם, או לקביעת חובה לשיר את " התקווה ". על בסיס זאת הcntyi נושא של תיקון – שאומר את הדברים הללו בדיק. העברתי את הנוסח ליעצת המשפטית של הוועדה הבוקר.

לדעתי, יש לדון בשאלת האם לתקן כתעת חוק הכנסת. הנושא הוכנס לחוק הכנסת בעבר, משום שלא היה חוק אחר. כתעת אפשר לתקן את חוק הכנסת – אך אפשר גם להשאירו כמוות שהוא.

הי"ר משה גפני:

האם תהיה תוספת כפולה?

יהושע שופמן:

המילים אכן צרכות להופיע בחוק הדגל, הסמל וההמנון. לא יהיה אסון אם המילים יופיעו פעמיים בספר החוקים, אולם אפשר לתקן את חוק הכנסת.

מיכאל קלינר:

למען ההיסטוריה, אם איני טועה ח"כ אבנרי הציע בזמןו לקבוע את "ירושלים של זהב" כהמנון המדינה. הוא טען שקיבל את רשותה של גברת נעמי שמר להציג זאת.

יהושע שופמן:

וח"כ ברכה הציע לקבוע את "שחקי על החלומות" של טשרניחובסקי.

זבולון אורלב:

ראשית, אני שמח על השינוי בעמדה המסורתיות של הממשלה. למען ההיסטוריה אני מבקש לומר שכי הראה, מנקודת מבטו של ד"ר בורג, לא היה צורך בעיגון ההמנון בחקיקה. מבחןינו הדברים היו מובנים מאליהם, והאנשים בתקופתו לא חשו סכנות באירועים לנצח. לצערנו, הדברים השתנו, ועלו הצעות שונות בנוגע להמנון. בתקופה שבה הכל מותר, לכארה, יש מקום לחוק חוק שכזה. אני מעריך את הממשלה שהסכמה לכך.

הי"ר משה גפני:

כלומר, ח"כ אורלב אינו משנה מעמדתו של ד"ר בורג ז"ל?

מיכאל קלינר:

ח"כ אורלב מוסמך מمنי לענייני ד"ר בורג, אולם, לדעתתי, אם ד"ר בורג היה שומע גברת שמילאה תפקיד מלכתי חשוב מאוד והתראיינה يوم אחד וטענה שיש צורך בשני המונונים – גם הוא היה מגיב אחרת.

זבולון אורלב:

אני מבקש להעיר: הצענו לתקן את סעיף 6, אולם הממשלה מתנגדת לכך. אני מבקש להבין את ההתנגדות. סעיף 6 לחוק העיקרי מסמיך את שר הפנים לקבוע הסדרים תפעוליים לעניין המנון. מה לא אפשר זאת? ניתנת לשר הפנים הסמכה שכזאת לעניין הדגל והסמל. זהה חקיקה ראשית. אפשר גם לקבוע אישור של ועדת הפנים.

יהושע שופמן:

ח"כ אורלב הציע להוסיף כך: "...הקובעות את דרכי חלוקת הכבוד לדגל המדינה ולהמנון המדינה". הסמל איננו מוזכר בפסקה (1). דגל הוא מרכיב מקובל בטקסים ויש חוקים והוראות לעניין הנפתו, גודלו, הנפתו עם דגלزر ועוד. אלה דברים שאינם רלוונטיים במיוחד להמנון.

בפסקה (2) כתוב: "...הקובעות תנאים, הגבלות ואיסורים על השימוש הפומבי בדגל המדינה", וכן מוצע לכתוב "ובהמנון המדינה". איני בטוח שזה רלוונטי כאן. וכן מוצע להוסיף, אחרי פסקה (5), גם חובה לשיר את המנון המדינה. אולם ח"כ אורלב טען קודם שהוא מותר על כך.

זבולון אורלב:

אולם באירוע מלכתי כמו טקס יום העצמאות, אני מציע שלשר הפנים תהיה סמכות לקבוע שיש לשיר את המנון "התקווה". כוונתי בעצם לחובה להשמי את המנון, ולא שיש לחיבב את הנוכחים לשיר אותו.

אני מסכים עם דבריו של עו"ד שופמן, לאחר שפירט את הדברים בכל סעיף. אבל כמו שלענין הדגל והסמל ניתנה לשר הסמכה כללית, אני מציע לעשות זאת גם כאן. הרוי לא נתקן חקיקה ראשית בכלל. לדעתך יש מקום להسمיך אותו להתקן תקנות לעניין זה, באישור ועדת הפנים של הכנסת.

לייאת בלום:

לרוב נוتنים לשר סמכות להתקן תקנות, או שקובעים שהוא רשאי להתקין, לאחר שנקבעה בחקיקה הוראה אופרטיבית. אם נוتنים לשר להתקן תקנות, בין שלענין החובה להשמי ובין שלענין אחר, בחוק חייב להופיע הוראה אופרטיבית העוסקת באותו עניין. נקבע בחוק שר הפנים יכול להתקן תקנות לעניין הדגל והסמל, אולם זאת מאחר שהחוק עצמו יש התייחסות לדגל ולסמל: "הפוגע בדגל המדינה...". זהה קביעה אופרטיבית.

מיכאל קלינר:

אני מבהרו: הסכמנו שלא תיקבע סנקציה בגין להמנון, אולם לדעתתי יהיה נכון לקבוע הוראה כללית ביותר – ובזכותה לאפשר מתן סמכות להתקנת תקנות. למשל, אם אנשים לא יקומו בשעת המנון.

זבולון אורלב:

אני דואג יותר לשמר את מעמד המנון במעמדים מלכתיים. כמו שקבעו שישיבת הכנסת

תסתיים בהשמעת המנון, כך, לדעתו, בכל מעמד מלכתי יש לקבוע זאת בתקנות.
איןני מעוניין לקבוע זאת כעת, ואני מעוניין להגדיר בעת מעמד מלכתי.

מיכאל קלינר:

יתכן שיטען שבמקרים מסוימים אין מקום להשמע את המנון, כי תהיה בו גם פגיעה.
אולי השר יחליט שלא להשמע את המנון במשחקי כדורגל צעקניים?

היי"ר משה גפני:

אני מבקש לשמעו את עמדת משרד הפנים.

חזקאל לביא:

עמדתנו הובעה בוועדת השרים. תמכנו בהצעת החוק, כפי שסוכמה.

זבולון אורלב:

אני מבקש לחזור להעורתינו: לעניין סעיף 6, אני מציע שתהיה הסמכתה כלשהי של השר,
כדי למנוע תיקוני חקיקה בעתיד. שנית, אני מבקש שעו"ד שופמן יນמק מדוע יש התנגדות
לסעיף 6 המוצע בהצעת החוק שלי: חובת לימוד המנון המדינה במוסדות חינוך.

יוושע שופמן:

לענין הראשון, ועדת השרים החליטה כך. כשהעצמי אין לי התנגדות לקבעה ששר
הפנים, באישור הוועדה, יקבע הוראות המסדיירות הוראות לאירועים מלכתיים שבהם
יושמע המנון. השאלה היא האם שר הפנים הוא השר המוסמך. מה לעניין השמעת
המנון בכנסת, למשל?

היי"ר משה גפני:

שר הפנים הוא שמופקד על החוק.

יוושע שופמן:

לעניין סעיף 6א: ככל הידוע לי נהוג שלא לקבוע תכנים של חומר לימודי בחקיקה ראשית.
הבנייה שיש חוזרי מנכ"ל בנושא. איןני יודע אם אכן בכל מוסדות הלימוד, הרשמיים
והלא-רשמיים, מלמדים את המנון.

זבולון אורלב:

איןנו מחיבים זאת. אלה כלליים. לא נקבע שהמנון "התקווה" יימד בכלי מוסד. בתוך
עמי אני יושב.

יוושע שופמן:

از מודע יש צורך בכך?

היי"ר משה גפני:

אני מבין את החשיבות של הנושא מבחינת הנוכחים. מבחינתך אין לו חשיבות רבה כל
כך, הוא בסדר – אבל לא בדרגת עדיפות כמו של הנוכחים האחרים. אני מבין גם את
הכוונה שמאחורי הדברים: לפני עשרים שנה לא היה עולה על הדעת לחוק חוק שכזה.
הצעות החוק הוצעו לאור מקרים שקרו.

academy מהצד אני מציע שלא ניכנס כרגע לסעיף הנוגע למערכת החינוך. יש התנגדות
לכך. הייתה לך גם התנגדות במלואה בהתאם, מהמפלגות הערביות.

זבולון אורלב:

לא שמעתי זאת. אין שום בעיה עם הסעיף. אני מציע לשמעו את משרד החינוך בעניין זה.

היו"ר משה גפני:

ההצעה שמציע עוז'ד שופמן מקדמת את העניין. אם אין למשרד המשפטים התנגדות לקבוע שורר הפנים רשיי להתקין תקנות – נעשה זאת כעת. אם לא, אפשר לשקל זאת בעת הבאת החוק לקריאה שנייה ושלישית.

邏迦尙

אני מציע שנטקדם, אך ברור שלא תעלת טענת נושא חדש.

היו"ר משה גפני:

מקובל עליי.

לייאת בלום:

אבל אני חוזרת על טענתי.

邏迦尙

אנחנו מבקשים מעוז'ד שופמן למצוא הוראה כללית מאוד לצורך כך.

יהושע שופמן:

אני מבקש להעיר העירה לשונית: חוק הדגל והסמל מדבר על דגל המדינה ועל סמל המדינה. המונון מכונה "המנון הלאומי" – כך הוא מכונה ב הכנסת וכן הצעתי לכתוב זאת.

זבולון אורלב:

זה בסדר.

邏迦尙

איןני בטוח בכך. יתכן שיש לכנות אותו "המנון המדינה". הוא גם המנון המדינה. מדינת ישראל, עוד בחוק הכנסת, אימצה את המנון הלאומי – וכפי ש"כ אורלב הציג כאן בהרבה, הוא אכן היה המנון הלאומי שאומץ על ידי המוסדות הלאומיים. עם הקמת המדינה הוא הפך להיות המנון המדינה בפועל. היום יש להשתמש בהגדלה "המנון המדינה".

זבולון אורלב:

אני מציע לדון בכך בשלב מאוחר יותר, ולהתיעץ בנושא עם האקדמיה ללשון. יש גם בעיה של עברית נכונה.

היו"ר משה גפני:

צריך לדעת את האמת הלשונית, ולאחר כך להחליט.

邏迦尙

המנון הלאומי הוא גם המנון המדינה. כדי לסגור פרצה, ואפילו פרצה קטנה, יש לכנות אותו כך.

זבולון אורלב:

כולם יודעים מהי הבדיקה בין "לאומי" ל"מדינה". אני מציע לדון בסוגיה בהמשך. בתחילת נטייתি קיבל את דעתו של עוז'ד שופמן, אולם כעת אני בוחן שוב את הדברים. אני מציע לדון בכך בעתיד.

היו"ר משה גפני:

אני מקבל את הצעתו של ח"כ אורלב. אני מבקש לשמעו את נציגי משרדיה הממשלה.

מיכל סגל:

כבר היום יש המלצות ללימוד המנון בבתי הספר. בغالל הערך של המנון המדינה, שדומה לדגל ולסמל, אין למשרד החינוך הENG תקנות לעניין דרך הלימוד של המנון.

אלנה זילר:

אני מצטרפת לדברים. כבר בראשית שנת לימודים זאת, כשהמנכ"לית והשרה הוציאו מנשר לעניין שנת הלימודים בנושא הדגלים, עליה גם נושא המנון. נאמר במפורש שבתי הספר ילמדו את מילות המנון וישירו אותו. כמובן, הקrukע כבר פוריהה. מעבר לכך יש ערך חינוכי עצום לדברים. אנחנו מדינה קולטת עלייה, ועלינו לעצב זהות לאומית של ילדים משבעים מדינות. כמו הדגל והסמל, גם המנון יסייע בכך. ולדעתם בשירה יש מרכיב רגשי ואישי עמוק יותר, שאף מעורר התרgesות. המנון מעורר הזדהות ושיעיות,

לשיר יש ערך רגשי עמוק מאוד בעיני.

יש כבר חומרים חינוכיים בעניין זה במערכת – גם מטעם מינהל חברה ונוער ומטעם אגפי הגיל בחינוך הייסודי ובחינוך הקדם יסודי. יש חומרים שעוסקים בדגל, בסמל ובמנון: חברות הדרכה לבתי ספר וכו'. אינני רואה שום מניעה לקבל את התקונים.

יחזקאל לביא:

אין לנו הערות, למעט עניין אחד, ונעלה אותו גם בדיונים בהמשך: אם יעלה נושא האכיפה בצורה כלשהי – תהיה לנו בעיה.

זבולון אורלב:

אין כוונה שכזאת. איננו חשובים שקביעת המנון בחוק נוגעת לנושא האכיפה. אולם אם נסכים ששר הפנים יתקין תקנות לכללים להشمעת המנון, הרשות הממלכתית הן שייצרכו לאכוף זאת ולהשמיע את המנון בטקסיים שונים.

מיכאל קלינר:

למען הדיקוק, חשבנו שיש מקום לאכוף. אולם כדי להבהיר את החוק הסכמנו למחוק זאת.

היור' משה גפני:

אם כן, הטעיף הנוגע למערכת החינוך יידוע לקראת קריאה שנייה ושלישית, ולא תישמע טענה של נושא חדש. אולם גם חברי הכנסת מחויבים לעמדת הממשלה, נכון?

מיכאל קלינר:

נכון.

זבולון אורלב:

את הטעיף הנוגע למערכת החינוך לא ביקשו ממי למחוק. מה אם שרת החינוך תשכיכם לדברים?

יהושע שופמן:

агב, מה שימושה מהטעיף הוא ששר החינוך איננו רשאי לקבוע הוראות לעניין לימוד תכנים ממלכתיים אחרים. מדובר יש צורך בכך?

זבולון אורלב:

הנחיות היא רק לעניין המעדן. היועצת המשפטית של משרד החינוך הבירה שהמשרד

תומך בהצעה. מעמד לימודי המתמטיקה ומעמד לימודי הממן איננו זהה. זה חלק מהרצionario של עיצוב זהות.

מיכאל קלינר:

היות משרד החינוך מסכימים, ואם אין התנגדות עקרונית מאו – אנחנו מבקשים לכלול את הסעיף זהה בהצעת החוק.

אלנה זילר:

גם אני מבקשת לחדד את הדברים: זהה שאללה חשובה של זהות. להמן יש ערך ממשועתי.

זבולון אורלב:

לרוב משרד החינוך מתנגד לקביעת תכנים בחקיקה ראשית. ואני מסכימים לעמדה זאת בעיקרון. אבל לא כל דבר מתאים לעיקרון זה. ייתכן שיש לבצע תיקון עקיף לחוק מטרות החינוך.

הייר משה גפני:

כעת נקראת את הנוסח הסופי, כפי שהוצע על ידי משרד המשפטים. אם בדינונים לקראת הקריאה השנייה והשלישית יעלו נושאים שעלו בדיון שלאחר הקריאה הטרומית, ותהייה הסכמה של הממשלה לתיקונים, הדבר לא יהיה נושא חדש. שני חברי הכנסת המצביעים מסכימים שגם בהמשך החקיקה התיקונים יישו בהסכמה הממשלה.

זבולון אורלב:

מבחינתי זה בסדר. אני שואף להבנה.

לייאת בלום:

אני קוראת את הצעת החוק.

זבולון אורלב:

מה לעניין צירוף התווים כתוספת?

הייר משה גפני:

נדון בכך לקראת קריאה שנייה ושלישית. אני מעלה את הצעות החוק להצבעה: אחד הצבע בוד; אין מתנגדים. אני מודה לכולם. הישיבה ננעלה בשעה 13:55.

ב. חוק הדגל, הסמל והמנון המדינה (2004)

חוק הדגל והסמל (תיקון מס' 4, התשס"ה-2004)

התקבל בכנסת ביום כ"ז בחשוון התשס"ה (10 בנובמבר 2004); הצעת החוק ודבריו הסבר פורסמו בהצעות חוק הכנסת – 51, מיום ג' באב התשס"ד (21 ביולי 2004), ס"ח התש"ט, עמ' 166(1). ס"ח התשנ"ז, עמ' 37; ס"ח התשנ"ד, עמ' 194. (2) ס"ח התשנ"ד, עמ' 140.

שינויי שם החוק:

1. בחוק הדגל והסמל, התש"ט-1949(1) (להלן – החוק המקורי), בשם החוק, במקום "הדגל והסמל" יבוא "הדגל, הסמל והמנון המדינה".

תיקון סעיף 1: 2.2 בסעיף 1 לחוק המקורי, בסופו יבוא:
"(ג) "המנון המדינה" – השיר "התקוה" בנוסח המובה בתוספת".

הוספת תוספת: 3. בחוק המקורי בסופו יבוא: "תוספת (סעיף 1 (ג)) (המנון המדינה)

התקוה

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודית חומרה
ולפאתך מזarah קדרימה
עין לציון צופיה.
עוד לא אבדה תקנותינו
תקונה בת שנות אלפיים
להיות עם חמי הארץנו
ארץ ציון וירושלים.

תיקון חוק הכנסת – מס' 19.4. בחוק הכנסת, התשנ"ד-1994(2) –

(1) בסעיף 1 – (א) בסעיף קטן (ב), בסיפה, במקום "בתוספת הראשונה" יבוא "בתוספת";
(ב) בסעיף קטן (ד), במקום "המנון הלאומי" "התקוה" בנוסח המובה בתוספת השנה" יבוא "המנון המדינה" בנוסח המובה בתוספת לחוק הדגל, הסמל והמנון המדינה, התש"ט-1949-1994"; (2) בתוספת הראשונה, בכותרת, במקום "התוספת הראשונה" יבוא "תוספת"; (3) התוספת השנייה – בטלה.

אברהם פורז

שר הפנים

Ariel Sharon

ראש הממשלה

ראובן ריבלין

יווש ראש הכנסת

Moshe Katzav

נשיא המדינה

ג. שאלות סיכום

1. כמה שנים ארך תהליך החקיקה הקבוע כי "התקווה" הוא המנון המדינה?
2. לפניכם הצעת חוק בקريا ראשונה. מודיע, לדעתכם, נבחרו חמישת חברי הכנסת בוועדה לדון בנושא זה? אלו מפלגות מיוצגות כאן ומדוע? אילו רשותות במדינה מיוצגות בין המזומנים?
3. חבר הכנסת מוסי רוז, מסיעת מרצ, אינו אומר דבר לכל אורך הישיבה. מדוע?
4. חבר הכנסת איוב קרא משתחף בדיון רק פעמיים, ובשתי הפעם הוא מדגיש עניין אישי היקר לו ביותר. מהו הנושא הקרוב ללבו של ח"כ קרא ומדוע?
5. תמיד כעתשי על סטנה שגאל את המנגינה – אומר ח"כ קלינר. האם יש אמת בדבריו?
6. בסופה של דבר והולט שהתקווה" תוגדר כ"המנון המדינה" ולא "המנון הלאומי", כדי לסגור פרצה קטנה" (לדברי ח"כ קלינר). על איזו פרצה מדובר?
7. מדוע הסתייגו חברי הכנסת מ"חובת לימוד המנון המדינה" ומاقتصפת החוק וענישיה?
8. לאילו ויכולות ומלחוקות לגבי חיבור המילים, חיבור המנגינה ועדכון המנון מתויהשת הוועדה בדיוניה?
9. מודיע, לדעתכם, מבין חמישת חברי הכנסת, אחד הצבע בעד והאחרים נמנעו?
10. כיצד מתויהסת הדין בכנסת לסוגיות זהות של אזרח ישראל שישרו את המנון?
11. האם החלטת הכנסת בנושא המנון מתחשבת בזכויות המייעוטים? כיצד?
12. באיזו מידת מבטא אופן קבלת ההחלטהishiיה את התהליך הדמוקרטי במערכת המשפט במערכת החינוך ובשלטונו המקומי בישראל?
13. האם אתם יודעים את "התקווה" בעל פה? האם לדעתכם יש לחיבר זאת בבתי הספר?¹²⁷

מתוך קרזה הל"ד לעצמאות ישראל, תשמ"ב, עיצוב גדיון שגיא
הוצאה לאור מרכז ההסברה – משרד ראש הממשלה

¹²⁷ חובת שירות המנון בבית הספר מדי יום מקובלת בארץות הברית. דין בעניין (לא הכרעה) נעשה בישיבה אחרת של ועדת הכנסת, מיום רביעי, 9.6.2004, ונמצאת בפרוטוקול מס' 221 לישיבות הכנסת השש-עשרה. בישיבה זה טען י"ר הוועדה, ח"כ יורי שטרן, כי "כאשר ישיבת מועצת העיר בולס אנג'ליס התחילה כולם קמו, הצידיעו לדגל ושרו את המנון. אצלנו זה מיד יופיע לעג בתקשורת. הולול שלנו בסמלים הוא בלתי נסבל".

תקליטור "התקווה": פירוט קטעים ומציאות בתקליטורים המצורפים

תקליטור 1:

מספר	שם הקטע	ביצוע	עמוד
1	התקווה – פתיחה	אסטרית בלצן, מנגנת בפסנתר ומשוחחת (2.39)	9
2	התקווה	בעיבוד מולינארי. התזמורת הפילהרמנונית הישראלית עם מקהלה אנקור בניצוחו של זובין מהטה, 2004. מתוך אוסף ה-57 לתזמורת הפילהרמנונית. באדיבות הנהלת הפילהרמנונית (1.32)	54,49,9
3	המנון אנגליה	מקהלה ותזמורת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (2.44)	14
4	המנון אוסטריה	מתוך "רבייעית הקיסר" של היידן, פרק ב'. רבעיית טוקיו, NMC (1.24)	14,77
5	המנון צרפת, "המארסיז"	מתוך בעיבודו של ה' ברליוז, מקהלה ותזמורת פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (1.24)	15
6	"שיר השושנה"/צונזר	בביצוע נחמה הנדל, מתוך "אנו נהיה הראשונים 2", הד ארצית (2.01)	18
7	"חושו אחים חוושו"/פינס	צחיק גרציאני מנצח על מקהלה ותזמורת הבידור של קול ישראל, מתוך מחרוזת ב"אנו נהיה הראשונים 1", הד ארצית (1.28)	21
8	"אם אשכחך"(צyon תמתה)	מאת דוליצקי וכהן, בביצוע מקהלה מוריון בניצוחה של נעמי פארן. באדיבות הנהלת מקהלה מוריון (2.43)	22
9	"תקוותנו"	משה חובב קורא את שירו של אימבר, בהקלטת קול ישראל, ירושלים (1.48)	25
10	"הויסה", שיר עממי רומי	זמר האופרה מרומניה סורין סימיליאן – בריטון, אסטרית בלצן – פסנתר. עיבוד: משה זורמן (3.20)	34
11	"ברכת הטל"	תפילה יהודית ספרדית, מתוך פסקול הסרט "לך לשולם גשם", באדיבות הבמאי-מפיק ראוון הקר (1.10)	36,71,72

72,36	תפילת יהדות אשכנז, מתוך פסקול הסרט "לך לשולם גשם", באדיבות הבמאים ים-מפיק וראובן הקר (1.13)	תפילת "יגדל אלהים חי"	12
37,72	"ברח, ברח", שיר איטלקי, מתוך פסקול הסרט "לך לשולם גשם", באדיבות ראוון הקר, במאי ומפיק הסרט (2.49)	שיר עם איטלקי	13
40	מתוך "המולדבה", בביצוע התזמורת הפילהרמונית הישראלית בניצוחו של אשטוואן קרטיש, 1962. מתוך אוסף ה-70 לfilaרמוני, הליקון (4.37)	סמטה – "המולדבה"	14
43	גראציאני מנצח, מקהלה ותזמורת הבידור של קול ישראל, מ"אנו נהייה הראשונים" 1, הד ארצית (0.53)	ברכת עם – "תחזקה" – ביאליק	15
50,51	ניצולי ברגן בלוז בשחרור המלחנה, 1945, שידור רדיו בಗלים קצרים של ה-BBC מלונדון לאמריקה (1.27)	ברגן-בלוז – "התקווה"	16
53,45	הקלטה טקס הכרזת המדינה, 1948, באדיבות ברוך זלצמן. הוקלט ע"י אביו לוסיאן זלצמן מ"צליל" (1.50)	"התקווה" – שירת נבחרי העם בהכרזת המדינה	17
45,47 54-52	הקלטה טקס הכרזת המדינה, 1948. באדיבות ברוך זלצמן. בהקלטה אביו, לוסיאן זלצמן, מ"צליל"(1.53)	"התקווה" – הפילהרמונית בהכרזת המדינה	18
53	ריש'ארד טאקר, תזמורת ומקהלה NMC,CBS (2.53)	"התקווה" – סולו לחוץ	19
54	ברברה סטריסנד בליווי תזמורת ומקהלה לכבוד יום הולדתה של גולדה מאיר, 1978 (שידור חי) (1.48)	"התקווה" – סולו לזכרת	20
88,54 ,49	בעיבוד פאול בן חיים, תזמורת הגדר"ע, בניצוח שלום רונלי ריקليس, הד ארצית (1.48)	"התקווה", עיבוד סימפוני	21
88,54	בעיבוד קווט ויל, עם תזמורת בוסטון בניצוחו של סרגיי קוסביצקי, מלון וולדורף-אסטוריה, ניו יורק 1947. שחזור ההקלטה בידי הפונוטיקה, בית הספרים הלאומי, האוניברסיטה העברית, ירושלים (1.57)	"התקווה", עיבוד סימפוני	22
88,54	בעיבוד רוי האריס: תזמורת ומקהלה פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמנדי, NMC (2.48)	"התקווה", עיבוד למקהלה ולתזמורת סימפונית	23
54,88	בעיבוד גיל אלдум: המקהלה הקאמרית תל אביב והתזמורת הקאמרית היהודית, ברלין, בניצוחו של מיכאל שני, 2000. באדיבות מיכאל שני (2.15)	"התקווה", עיבוד למקהלה ולתזמורת מיתרים	24

58	שולי נתן, מתוך "נעמי שמר – האוסף השלים", מדיה>DIRECT, NMC (4.55)	"ירושלים של זהב"	25
67	מתוך שירו של אביב גפן והתעווות, הד ארכז (1.39)	"אני שונא"/"אביב גפן	26
68,69,107	אביב גפן והתעווות, הד ארכז (3.14)	"שיר תקווה"/"אביב גפן	27
108,69,9	סאבלימינל, הליקון (3.57)	"התקווה"/"סאבלימינל	28
78	המנון אירופה מתוך הסימפוניה התשיעית בעיבודו של הרברט פון קאריאן, הליקון (2.18)	בטהובן / "שיר תחילתה לשמחה"	29
81	בביצוע מקהלה הגברים Vaalam, סנט פטרבורג, רוסיה. באדיבות המנצח איגור אושקוב (1.54)	המנון הצאר הרוסי	30
	יוג'ין אורמןדי מנצח על תזמורת פילדלפיה, NMC (3.40)	קטע מתוך "הפתיחה 1812", צ'ייקובסקי	31
49,52,88	לאונרד ברנשטיין מנצח, המקהלה והensemble הפילהרמוני, בקונצרט חגיגי בהר הצופים (2.02) NMC	"התקווה" על הר הצופים בקונצרט הניצחון	32

תקליטור 2:

1	הן אפשר	שושנה דמארי, NMC 2.53 דקוט	
2	מחר	להקת הנח"ל, מתוך "נעמי שמר – האוסף השלים", מדיה DIRECT, NMC 2.49 דקוט	
3	שיר לשלום	להקת הנח"ל עם מيري אלוני, הד ארכז, 5.39 דקוט	
4	מרדף	חווה אלברשטיין, NMC 2.36 דקוט	
5	לו יהיו	חווה אלברשטיין, NMC 3.40 דקוט	
6	אין לי ארץ אחרת	קורין אלאל, NMC 3.15 דקוט	
7	ורדי	שירת העבדים העבריים מתוך האופרה "גבוקו", תזמורת האופרה הגרמנית של ברלין בניצוחו של ג'וזפה סינוופולי, 1983 (מתוך האוסף "קולות מן השמיים") הליקון, 4.57 דקוט	
8	הײַדָּן	רביעיית הקיסר פרק ב', בביצוע רביעיית טוקיו, סוני, 7.41 דקוט	
9	צ'ייקובסקי	הפתיחה 1812, עם מקהלה וensemble פילדלפיה בניצוחו של יוג'ין אורמןדי, NMC 16.59 דקוט	
10	סמטנה	המולדבה, בביצוע התזמורת הפילהרמוני הישראלית בניצוחו של אישטוואן קרטש, 1962. מתוך אוסף ה-70 לפילהרמוני, הליקון, 11.13 דקוט	

דוגמאות תווים

מס' עמוד	תיאור הדוגמה	מס' דוגמה
12	"התקווה" – הנוסח המלא	1
15	המנון אנגליה	2
16	המנון אוסטריה	3
17	המנון צרפת "המארסיז"	4
21	"שיר השושנה"	5
22	"שיר השושנה" – תיבות 1-8	6
22	"שיר השושנה" – תיבות 17-25	7
22	"שיר השושנה" – תיבות 34-49	8
24	"חושו אחים חoso "	9
25	"אם אשכחך" ("ציוון תמתי")	10
26	"אם אשכחך" ("ציוון תinati") – תיבות 1-16	11
26	"אם אשכחך" ("ציוון תמתי") – תיבות 17-32	12
32	המנון פולין	13
36	"התקווה" – תיבות 1-8	14
36	"התקווה" – תיבות 9-12	15
37	"התקווה" – תיבות 13-20	16
38	שיר עם רומי ני	17
39	השוואה בין "התקווה" לבין שיר העם הרומיני	18
40	"ברכת הטל"	19
42	מנגינת "התקווה" – חלק א', השוואת מקורות	20
43	מנגינת "התקווה" – חלק ב', השוואת מקורות	21
45	"המולדבה" מأت סמטנה – תיבות 40-54	22
49	"שיר המעלות"	23
69	"התקווה החדשה" מأت ציפין	24
72	"ירושלים של זהב"	25
77	השוואה בין "ירושלים של זהב" לבין שיר העם הבאסקי	26
94	"שיר תהילה לשמחה" – הסימפוניה התשיעית של בטוהובן	27
95	"שירת העובדים" – "נבווקו" מأت ורדי	28
96	"המארסיז" – תיבות 1-5	29

97	"המארסייז" – נושא בהרחבה	30
98	המנון רוסיה	31
99	"המולדבה" מأت סמטנה – תיבות 1-6	32
100	"המולדבה" מأت סמטנה – תיבות 7-15	33
100	"המולדבה" מأت סמטנה – תיבות 21-16	34
101	"המולדבה" מأت סמטנה – תיבות 54-40	35
103	"המולדבה" מأت סמטנה – הדגמה של פיו מוטו	36
103	"המולדבה" מأت סמטנה – שש תיבות אחרונות	37
105	"התקווה" בעיבוד מילנاري	38
107	"התקווה" בעיבוד פאול בן חיים	39
111	"הן אפשר"	40
113	"מחר"	41
115	"שיר לשלום"	42
117	"מרדף"	43
119	"לו יהיה"	44
121	"אין לי ארץ אחרת"	45
122	"שיר תקווה"	46
123	"תקווה" (סאבלימינל והצל)	47

מקורות נוספים לתמונות

תודתנו נתונה לכל המוסדות והארגוני שננתנו את אישורם לפרסום החומרם שברשותם.

כל הזכויות ליצירות האמנות ולחכמים שייכים לאמנים, לצלמים, למוזאונים ולמאג'רי התמונות. כל הזכויות ליצירות הספרות שייכות למחברים, לאור"ם ולהוצאות הספרים.

נעשה כל מאמץ לאתר את כל המקורות לחומר המופיע בספר זה. אמו מתנצלים מראש על כל טיעות או השמטה, ואם יובאו לידיעתנו – נתקן במהדורה הבאה.

ויקיפדיה – עמודים 24, 58, 60, 84, 92, 94, 104

במלואות שישים שנה למדינת ישראל יוצאת לאור "התקווה".
ברצוני להודות לכל מי שעזר לי בהכנת ספר זה:

לחברי הקוראים:
לאליהו כהן, חוקר הזמר העברי, שעבד אתי ללא לאות על דיוק בפרטים ההיסטוריים, הלשוניים והספרותיים, והעמיד לרשותי את המידע האדריכל שלו ומחקרו הרבים בנושא – כל זאת במסירות, בדיקנות ובאהבה.
עדנה שבתאי, הסופרת, המורה וחוקרת הספרות, שהAIRה את עיני בענייני ערכיה.
לשורה שפיר, מייסדת המסלול לחינוך יצירתי (שילוב אמנויות בחינוך) בסמינר הקיבוצים ת"א, שחזיקה את ידי לעודד את יצירתיות התלמיד בהקשרי המدية השונות.
למייל זמורה-כהן, חוקרת המוזיקה, מייסדת קול המוזיקה ומנהלת האקדמיה למוזיקה בירושלים, ששקדה על העומק והיסודות בכתיבת העבודה.
لد"ר אליק מישורי, חוקר האמנויות, שהדריך אותי בספריו ובארכיונו הפרטី בנושא סמליים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית.
תודה למורי ורבותי, שחקרו את הנושא וסלו בפניהם את הדרך למחקר זה – בראש ובראשונה, לחוקר המוזיקה **מנשה רビנה** שפרסם את הספר הראשון בנושא ביזמתו ב-1968, ולבנו דן רビנה על העמדת הספר "התקווה" – מקורות של המנון, תולדותיו ותכונתו, בהשוואה להמנונים של אומות אחרות" לרשות משרד החינוך.
תודה לצוות הבין-תחומי שיעץ בספר – לאיש הקולנוע מר נחמן אינגר. לאיש הספרות והפזמוןאות ד"ר דן אלמגור, לארכיוון אילן רוט לציונות, הרצליה, למחלקה החזותית בבית התפוצות בת"א, למוזאון ישראל, ולארכיווןKK"ל. להנחלת הפילהרמוני ולארכיוון הפילהרמוני, לצלם **יעקב אבידם**, לטלי גופר, מרכזת אתר המוזיקה צפונט במשרד החינוך, לגילה פלאם, ולרותי פריד בפונטיקה בבית הספרים הלאומי בירושלים, לחיה זל בספריית קול ישראל בתל אביב, לגליה אלבין, סטודיו ברוך נאה והשירות הבולאי, על השימוש בלוגו ובבול שונים השישים לשער; למשפחת גרדוש – טוביה פרדו, ומיקי גרדוש על השימוש באירועו של דוש. למוזיקולוגית ד"ר רות גוטמן בן צבי ולפרופ' קוסמה בבורקשת על התחקיר בנושא השיר העממי הרומי. **למוטי מלאכי** ממנהל פולין, לאנשי הקולנוע ראוון הקר ופיליפה קוברסקי, לחברתי הגרפיית ציפי שנקלר, וליירה מיטלמן ממשרד הקתדרה למוזיקה, על העזרה בהפקה.

תודה מיוחדת לבעלי וחברי לחיים, המלחין, המרצה והמחנך **פרופ' משה זורמן** ממכללת לוינסקי, על רישום התווים, הייעוץ המוזיקלי, הפיענוח הARMONI של הכתבים, התמיכה והעידוד.

ומעל לכל תודה לאבי, **חיים בלצן ז"ל**, איש החזון הציוני והשפה העברית, מחלוצי העיתונות בישראל, שציווה לי לעסוק בנושא, להתميد בפרויקט, לראות בו זכות ושליחות לאורך שנים. ותמיד לשמר בענווה על האהבה והגאווה במילימ ובמנגינה שיצרה אומה.

בתקווה להמשך תקווה

אסטרית בלצן, 2009

המילה " התקווה " בכתב ידו של הרצל (לויעזית) ובכתב ידו של בגין (עברית)

על גבי בול התקווה, ליום העצמאות 2008.

באדיבות גליה אלבין, אלמדיה בע"מ והשירות הבולאי. עיצוב: סטודיו ברוך נאה (ענת)

